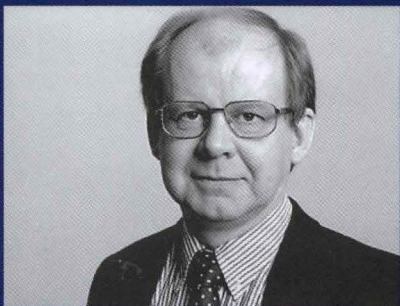

Hans Bergström

**"Next Mission:
Finn människans telefonnummer!"**
– och andra framtidsbilder

Bokförlaget DN

Hans Bergström. Chefredaktör för Dagens Nyheter 1995–2000. Fil dr i statsvetenskap. Gästforskare vid Stanford och Harvard, USA, läsåret 2000–2001 i frågor kring den biologiska revolutionen ("G-revolutionen", G för "gener") och dess samhällskonsekvenser.

Next Mission:

Finn människans telefonnummer!
- och andra framtidsbilder

Next Mission:

Finn människans telefonnummer!
- och andra framtidsbilder

Skörlager 1991

Hans Bergström

Next Mission:

Finn människans telefonnummer!
– och andra framtidsbilder

Bokförlaget **DN.**

© Hans Bergström och Dagens Nyheter 2000
Bokförlaget DN
Omslag Typisk form
Omslagsillustration och illustrationer i inlägga Magnus Bard
Sättning Ytterlids, Falkenberg
Tryck AiT Scandbook, Falun 2000
ISBN 91-7588-380-5

Förord

Hans Bergström har under sin tid som DN:s chefredaktör vid upprepade tillfällen rankats som en av Sveriges ledande opinionsbildare. Han har blivit det genom sin användning av det skrivna ordet. I en strid ström av signerade och osignerade artiklar på DN:s ledarsida har han drivit frågor och medverkat till att sätta agendan för den politiska debatten.

I maj 1999 inledde Hans Bergström en serie artiklar på DN:s ledarsida med vinjetten Söndagssignerat. Det blev ett 60-tal sådana artiklar innan Hans lämnade för ett forskningsår i USA. De riktar uppmärksamheten mot viktiga frågor och spännande perspektiv. De visar att politisk debatt kan vara det den sällan är: intellektuellt stimulerande, optimistisk och överraskande.

Genom ett samarbete mellan Hans Bergström, Bokförlaget DN och Bertil Ohlin Institutet publiceras nu i bokform ett urval av dessa artiklar. De blir därmed tillgängliga för dem som inte läst dem, liksom för dem som vill ha tillfälle till förnyad läsning och fördjupad reflexion. Vi har sammanfört artiklarna i några olika avsnitt:

1. Framtidsbilder

Den enda röda tråd i Hans Bergströms söndagsartiklar som är synlig för blotta ögat är att de publicerats under vinjetten »Söndagssignerat«. Men det finns ett osynligt tema också – de handlar om framtiden. Inte med prognosmakarens anspråks-

fullhet utan med den liberale intellektuelles nyfikenhet och djupa tro på människors kreativitet och företagsamhet. Artiklarna öppnar dörren på glänt till perspektiv som de flesta av oss inte kan, hinner eller förmår upptäcka själva.

2. Europa – mot vilken framtid?

Första halvåret år 2001 är Sverige ordförandenation i Europeiska Unionen. Det är en historisk händelse för ett land där många fortfarande anser sig leva utanför Europa. Men nu ska vi leda Europa. Mot vilken framtid?

3. Bilder av Sverige

Bilden av Sverige i andra länder har på några få år radikalt förändrats. Först riktades uppmärksamheten mot den svenska modellens fall. Nu är det IT-undret i Norden som står i fokus. Men hur ser vi på oss själva? Och vart strävar vi?

4. Publicistens ansvar

»Söndagssignerat« är intressant inte bara på grund av artiklarnas sakinnehåll. De utgör också ett uttryck för en tidningsmans uppfattning om publicistens ansvar och om ett sätt att nyttja den makt som en chefredaktör besitter. Det är som om han velat säga: »Som chefredaktör är det mitt ansvar att till mina läsare förmedla det jag ser. Här är mina bilder. Ta ställning och skapa era egna.« Det är därför passande att sist i denna volym infoga några av de artiklar Hans under året har skrivit just om publicistik och tidningsmakarens ansvar.

Lennart Arvedson, PhD

Ordförande i Bertil Ohlin Institutet

Innehållsförteckning

Förord 5

Framtidsbilder

Människans nyfikenhet går inte att stoppa	11
2000-talet – de äldres århundrade	16
Varför så dystra – vi lever längre och friskare!	21
Sverige inför E- och G-revolutionerna	27
Varför inte en politik som ger lust?	32
Vad gör vi med medicinens Foppa Forsberg?	37
Mellan nanna-politik och nano-teknik	43
Next mission: Finn människans telefonnummer!	47
Varför får inte Sverige åter bli bäst?	52
Partiernas döende och politikernas seende	56
Låt dem vara lärare!	61
Fördubbla antalet poliser till år 2010	64
Några tankar kring en köcontainer	69
Varför tror inte ungdom på framtiden?	74

Europa – mot vilken framtid?

Förstår Europa ungdom hur lyckligt lottad den är?	81
Abraham Lincoln och Linda Steneberg	85
Lipponen betonar Europas värden	89
En europeisk union med 50 delstater?	94
Hur ska vi språkas vid i Europa?	99
Försäkra oss en fantastisk åldringsvård	103
Bäddar staten för ett »Lega Mälardalen«?	108

- Joschka Fischer visar vägen för Europa 112
 Svensk skolungdom om Europas framtid 117
 Eyvind Johnson, friheten och demokratiernas gemenskap
 i Europa 122

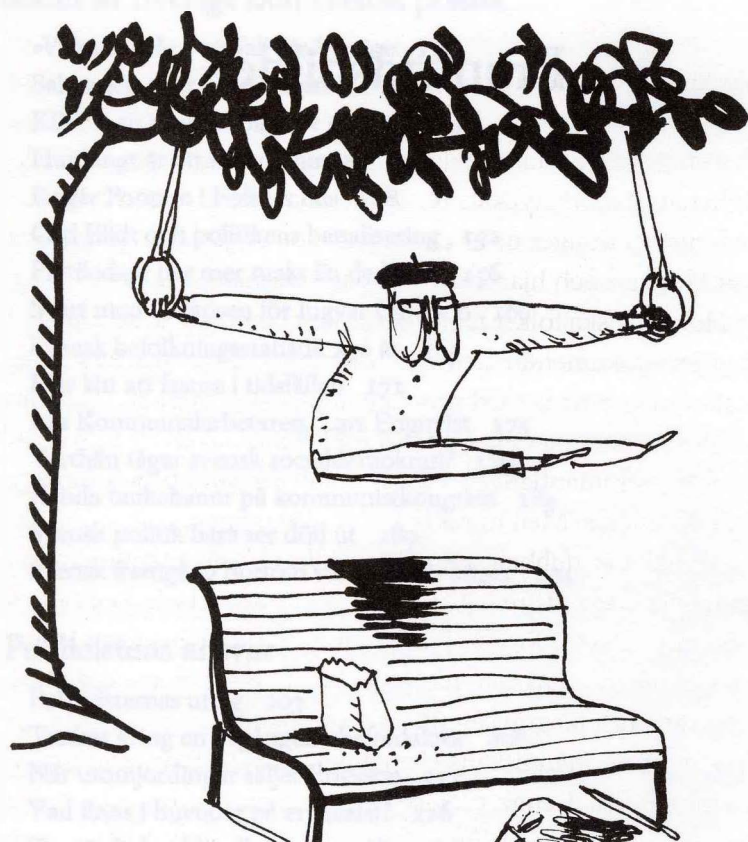
Bilder av Sverige och svensk politik

- »Vilka är vi?« – ett fall för Sverige 131
 Saknaden efter Odd Engström 136
 KIPP – en skola enbart för gettot? 140
 Hur långt är ett mannaminne? 144
 Roger Pontare i Folkets hus 148
 Carl Bildt och politikens banalisering 152
 Partiledare har mer makt än de låtsas 156
 Svårt med distansen för Ingvar Carlsson 160
 Svensk befolkningsstatistik 250 år 165
 Hur lätt att fastna i tidsfällan 171
 Läs Kommunalarbetaren, Lars Engqvist 175
 Varthän tågar svensk socialdemokrati? 179
 Kända tankebanor på kommunistkongress 184
 Svensk politik bara ser död ut 189
 Svensk framgång bortom vänster och höger 194

Publicistens ansvar

- Publicisternas uttåg 203
 Tankar kring en avgången chefredaktör 208
 När utomjordingar säljer Ericsson 212
 Vad finns i huvudet på en nazist? 216
 Trovärdighet blir allt viktigare för pressen 222
 Vi kan inte skylla allt på andra 227
 Att skriva är lika viktigt som att läsa 232

Framtidsbilder

Människans nyfikenhet går inte att stoppa

Veckans man heter varken Tormod eller Kark. Han heter Nilsson.

Fotografen Lennart Nilsson har för första gången i mänsklighetens historia lyckats filma vad som sker när den blivande människan tränger ut ur det befruktade ägget. Han har filmat hur blodkärl och hjärnceller skapas och mångfaldigas.

Hela svenska folket får se de unika bilderna den 10 januari, i den tevedokumentär Lennart Nilsson gjort för Sveriges Television tillsammans med producenten Bo G Eriksson. Tala om public service! Filmen heter »Kärlekens mirakel«. Vad som är kärlek i sammanhanget, och vad som är slump och biologi, kan diskuteras. Men mirakel är det sannerligen.

Miraklet är dubbelt: att det inträffar och att människan har sådan förmåga att reflektera över sig själv att hon, i gestalt av Lennart Nilsson, förmår filma inifrån människans egen kropp vad som händer när en människa bildas. Även detta andra mirakel är stort, på gränsen till förstummande.

»Att filma människans skapelse är så sensitivt«, säger mästerefotografen. Lennart Nilsson är ingen slarver, inte heller med ord. Han menar inte »sensuellt« eller »sensibelt« – även om han säkert kan känna även så – utan just sensitivt = överkänsligt. Det ljus som filmen kräver kan samtidigt vara det som livet kväver.

Därför har mästerefotografen, forskaren och innovatören Nilsson drivits att söka nya metoder, och ännu nyare och

bättre, och att kombinera tekniska genombrott så att det skulle bli möjligt för honom att fånga livet i dess dynamiska linda och därvid veta att iakttagelsen inte förstör tillblivelsen.

Vad driver Lennart Nilsson? Nyfikenhet är det enklaste svaret, den egenskap som finns också hos varje engagerad journalist eller forskare. Man vill veta mer, beskriva bättre, tolka intressantare. På detta finns inget slut. Varje fråga föder en ny fråga, som driver människor att söka ytterligare svar. »Vetandet är som ett klot«, sa som bekant Mahatma Gandhi, »ju större volym, desto större yta mot det okända«.

Några tror att politiker kan bestämma att vi ska sluta vara nyfikna. Sådana tankar blir vanliga under första delen av 2000-talet, var så säker. Varför? Jo, därför att frågorna närmar sig livets känsliga kärna, det mirakel som många, kanske de flesta, vill lämna till mystiken. Redan nu till våren har kartläggningen av det mänskliga genomet – inom ramen för det internationella samprojektet HUGO – kommit så långt att forskarna kan lägga ut en preliminär karta över våra 80 000 gener och drygt 3 miljarder kemiska koder.

I sin översikt över vetenskapen inför 2000-talet skriver tidskriften Newsweek att denna kartläggning av människans genkoder och gensekvenser »is so big that it could make the computer look like a minor innovation« (så stor att datorn kommer att te sig som en mindre innovation). Sjunde generationens mobiltelefon, ja rent av Internet, är faktiskt en mindre sak än att vi börjar förstå i detalj människans hela styrkod.

Liksom inom IT är Sverige världsledande inom biomedicin, tillsammans med USA och England. Om vi har en forsknings- och innovationsmiljö i världsklass när det gäller telekom, Kista, borde vi ha det också i fråga om biomedicin, runt Karolinska Institutet.

Optimismen är stor om hur kunskapen kan nyttjas till människans fromma. Cancer och alzheimer kan förstås och troligen förebyggas i en framtid. Mediciner får en precision som de hittills saknat, ungefär som kryssningsmissiler jämförda med andra världskrigets chansartade bombmattor, i kampen mot det onda i kroppen. Biverkningar blir betydligt mindre. Ledtiden från förståelse till behandlingsmöjligheter kortas avsevärt när forskare vet exakt vad de gör.

Men i övriga samhället uppstår som reaktion säkert en hord av domedagsprofeter. De menar att människan inte ska manipulera naturen. De påvisar etiska konflikter, säger att det finns en typ av kunskaper som bara är oss till besvär (till exempel om fosters egenskaper). De undrar skeptiskt varför människan måste sträva efter hälsa och längre liv, frågar om inte lidandet och åldrandet och döden är och bör vara vår eviga arvslott, en del av definitionen av vad det är att vara människa.

Denna diskussion blir i centrum för samhällsdebatten under 2000-talet. Den rymmer ofantligt viktiga frågor. Men tro aldrig att människans nyfikenhet går att stoppa. Inga frågor går att belägga med tabu. Hur vi hanterar svaren kräver däremot ansvarsfull begrundan.

Funnen kunskap kan aldrig göras oupptäckt. »Vi måste alltid leva med bomben«, sa Inga Thorsson. Med det menade hon inte nödvändigtvis den fysiska bomben, den skulle kunna nedmonteras efter internationella överenskommelser, utan bombens hemlighet i den mänskliga hjärnan. Den kan inte avskaffas. Alltså måste den ansvarigt hanteras.

Professor Zbigniew Brzezinski, en gång Jimmy Carters säkerhetspolitiske rådgivare, sa på en konferens tidigare i år att politik alltid tidigare handlat om människans försök att kontrollera sin omgivning, men på 2000-talet alltmer kommer

att handla också om människans försök att manipulera sig själv.

Konsekvenserna av den förestående biomedicinska revolutionen blir nämligen stora och kommer, likt IT, att beröra alla delar av samhället.

Den påverkar vår syn på liv och människa. En intressant erfarenhet när jag mött forskare inom biologi respektive fysik är att fysiker ofta visar stor förståelse för religion. Vid sina yttersta gränser närmar sig fysiken och matematiken mystiken. Det är ingen tillfällighet att »talmystik« är ett begrepp (och många verkar tro att några nollor om tolv dagar har reell innebörd).

Biologer, däremot, är nästan alltid djupt skeptiska till religion. De söker och finner kemiska förklaringar även till fenomen som i brist på kunskap har getts övernaturliga etiketter. De kommer av allt att döma att före nästa sekelskifte rent av kunna skapa liv, att ur en viss uppsättning kolföreningar kunna alstra sådana förutsättningar att livets processer sätts i gång. Detta kan inte undgå att vidröra även föreställningen om Gud. Frågan blir inte »Hur kan liv ha uppstått utan en skapare?» utan något i stil med »Varifrån kom all materia?» Även detta är och förblir ett mysterium. Men svaret på den oändliga regressens fråga finns definitionsmässigt inte; om någon försöker ge svaret »Gud« blir genast följdfrågan »Nå, och vem skapade Gud?»

För att ta ett mer praktiskt exempel: i forskarsamhället diskuterar man huruvida våra barnbarn kommer att få en snittålder på 120 eller kanske uppåt 150 år. Redan ökar medellivslängden med cirka ett år för vart fjärde år som passerar. Detta stämmer också för svenska förhållanden, enligt den statistik som SCB presenterade nyligen. Hur kommer vi då att se på en person som Lennart Nilsson, 76 år gammal? Betraktar vi ho-

nom, med hans arbetslust och innovationskraft, som ett märkvärdigt undantag för sin ålder eller som en naturligt verksam person i medelåldern?

Lennart Nilsson är föregångare i mer än ett avseende.

19 december 1999

2000-talet – de äldres århundrade

Vi blir 6 000 000 000 på tisdag, säger FN. Fråga mig inte hur man vet så exakt. Jag tror inte FN lyckas hålla koll på varje födsel i varenda afrikansk, kinesisk, indisk eller indonesisk by. Så kanske är vi sex miljarder människor på jorden redan i morgon måndag, eller rent av i dag söndag.

Det spelar nu ingen roll. Uppmärksamheten på passerandet av ett miljardstreck är lika mycket siffermagi som uppståndelsen kring »millennieskiftet«. Talsystemet i sig är blott ett mänskligt påhitt. Inget särskilt händer i verkligheten (med reservation för vad de inbyggda chippen hittar på) bara för att en siffra en dag övergår till en annan siffra. Livet i världens byar, ävenså i dess städer, är ungefär detsamma nästa helg som den här helgen trots att något stort händer i statistikernas värld dagarna däremellan.

Ändå rymmer räknandet av folk mer av realiteter än räknandet av dagar. Födslar och dödslar, syskon och morbröder, generationers vandring och storlekar – allt detta speglar livet självt. Demografi har också den goda egenskapen att den faktiskt kan säga något om framtiden. De som pensioneras om 10 år, 20 år, 30 år är födda redan. Vi vet ungefär vad som kommer att hända.

Länge skrämde FN och massmedier och Georg Borgström och skollärarna med någonting som hette »befolkningsexplosionen«. Det blev aldrig riktigt klart hur bomben skulle smälla,

bara att det skulle bli ett helvete. Människorna skulle inte kunna få mat och inte få plats på mer än några få kvadratmeter. Och hit till Sverige, där vi har mycket plats, skulle de nog komma för att få del av vårt utrymme. Framtiden var kort sagt dystert. Om inte kärnvapnen hann ta kål på oss så kunde vi lita på att »befolkningsbomben« skulle göra det.

Ett sätt att visa hur fort bomben byggdes upp var att berätta för oss skrämda elever och läsare hur det gick färre och färre år mellan varje fördubbling av antalet människor på jorden. Senaste fördubblingen har tagit 39 år. Fördubblingen dessförinnan tog 60 år. Vi var 1,5 miljarder människor år 1900, 3 miljarder människor år 1960, är 6 miljarder nu.

Men enligt alla seriösa prognoser har vi nu sett den sista fördubblingen av jordens befolkning. Vi blir aldrig mer dubbelt så många. Överallt, nästan, faller födelsetalen dramatiskt. Dagens kvinnor i vad som kallas »u-länder« får hälften så många barn i snitt som de kvinnor som var i fertil ålder för 30 år sedan, visar FN:s befolkningsfond i en färsk rapport.

Det vänder

Antal år för ökning av jordens befolkning med 1 miljard

Miljarder	Antal år	Årtal
1-2	123	1927
2-3	33	1960
3-4	14	1974
4-5	13	1987
5-6	12	1999
6-7	14	2013
7-8	15	2028
8-9	26	2054

FN:s prognoser

Om kvinnor i snitt föder 2,1 barn (i statistiken går det bra med decimalbarn) håller sig befolkningen på lång sikt på jämn nivå. I Asien har antalet barn per kvinna de senaste 50 åren fallit från 5,9 till 2,6 och är fortsatt på väg neråt. Latinamerika har genomgått en minskning från 5,9 till 2,7 barn per kvinna. I Nordafrika och Mellanöstern är nedgången från 5,9 till 2,7, i Afrika söder om Sahara dock bara från 6,5 till 5,5.

Den gamla rika världen går mot minskande befolkningar. I internationella tidskrifter är »befolkningsimplosionen« det stora ämnet inför 2000-talet. Europas reproduktionstal har gått ner från 2,6 barn per kvinna till 1,4, med katolska länder som Italien och Spanien allra lägst. I Nordamerika har fertiliteten minskat från 3,5 barn per kvinna till under 2. Japan beräknas gå från en befolkning på 125 miljoner i dag till omkring 100 miljoner om ett kvartssekel.

Världsbefolkningens geografiska fördelning förskjuts. Framför allt krymper Europa i världen. Mellan 1960 och år 2000 har Afrikas befolkning ökat med 200 procent, Asiens med 100 procent, Nordamerikas med 50 procent, Europas med 20 procent.

Av världens befolkning bodde 9 procent i Afrika år 1960; 20 procent beräknas bo där år 2050. Samtidigt minskar Europas andel från 20 till 7 procent. Afrika hade hälften så stor befolkning som Europa 1960 men beräknas ha tre gånger större befolkning än Europa 2050.

Vetskapen om det här spelar stor roll för EU:s upptagenhet med en »Medelhavsstrategi«, för att hjälpa till att stabilisera och utveckla Nordafrika. Den kommer också att påverka vår mentala kartbild. »Européer« blir en liten minoritet i världen, från att vi uppfattat oss som stora i världen. Kanske stärker det känslan för europeisk identitet.

Redan har 61 länder i världen reproduktionstal under 2,1 barn

per kvinna. Snart beräknas länder omfattande två tredjedelar av jordens befolkning ha nått denna jämviktspunkt. Att antalet människor ändå stiger beror på vad demograferna kallar »population momentum«. Vi har så många unga, på grund av tidigare födslar, att bromssträckan är lång. En miljard av världens befolkning är nu mellan 15 och 24 år.

Lika många människor föds 1999 som 1960, omkring 100 miljoner. Antalet barn per kvinna är hälften så stort som för fyrtio år sedan, men kvinnor i fertil ålder dubbelt så många.

Att vara ung är dock, som Carl Bildt vist konstaterat, en egenskap som rättar till sig med tiden. Och utsikten till tid har allt fler människor. FN kan redovisa stora framsteg i det avseendet. Den genomsnittliga livsförväntan vid födseln på denna jord har stigit från 46 till 66 år sedan 1950. Barnadödligheten har fallit med två tredjedelar, och väntas minska med ytterligare två tredjedelar de kommande femtio åren. »Världens befolkning har bättre hälsa från barnåren fram till äldre dagar än någon gång i mänsklighetens historia«, konstaterar FN. Undantaget är aids i stora delar av Afrika.

Det här innebär bland mycket annat att medianåldern stiger. I de »utvecklade« länderna var den 29 år 1950, är 38 år 2000 och beräknas vara 46 år 2050. Världens befolkningar åldras. Antalet personer över 60 år ökar de närmaste trettio åren med omkring 300 procent i stora delar av Asien, Latinamerika, med 100 procent i USA, med ca 30 procent i Sverige. Här har vi redan genomgått huvuddelen av den ålderstransformation som resten av världen står inför.

Inom nuvarande EU beräknas antalet barn och ungdomar (åldersgruppen 0–19 år) minska med 10 miljoner mellan 1995 och 2025. Åldersgruppen 20–59 år minskar med 13 miljoner. Gruppen över 60 år ökar med 37 miljoner. Vi kan därtill vara

förvissade att stora medicinska genombrott som frukter av den biomedicinska revolutionen kommer att minska och fördröja en rad sjukdomar som har varit förknippade med åldrande. Kombinationen leder till helt nya villkor för våra liv och rubbar en mängd föreställningar om vad det är att bli äldre.

1900-talet var barnets århundrade. Barnen var många. Barnet blev synligt. Ellen Key och Benjamin Spock symboliserar förändringen.

2000-talet kommer att bli de äldres århundrade. Dess filosofer och nytolkare väntar.

Framtiden nu vid sekelskiftet är intressant mer än skrämmande. Befolkningsbomben är borta, kvar står grå panter-boomen.

10 oktober 1999

Varför så dystra – vi lever längre och friskare!

Församlingen jublade när den fick höra att världen gick mot stora katastrofer.

Ungefär så refererade TT från en kongress med Centerns ungdomsförbund på 70-talet.

Jag kom att tänka på det träffsäkra referatet av en tidsstämning när SCB i torsdags ordnade heldagskonferens rörande »Statistik om äldre«. Talare efter talare kunde beskriva fantastiska framsteg för människan; hon lever längre och blir friskare. Men vilka jublade?

Mest rynkar vi pannorna och frågar bekymrat: »Hur ska det gå med finansieringen av pensionerna? Och med kostnaderna för vården?»

Reaktionen är förstås förvänd. Att det blir bättre för människorna kan inte vara värre än om det blev sämre.

SCB kunde berätta redan före jul att svenskarna tar nya raska kliv uppåt i medelålder. Enbart under 90-talet har männens medellivslängd ökat med 2,5 år. Vart fjärde år stiger medellivslängden med ett år! Och effekten ligger nu också i slutändan, som förväntad återstående medellivslängd vid säg 65, eftersom barnadödligheten redan har pressats ner så långt det går att komma.

Skilnaden mellan kvinnor och män utjämnas samtidigt. På 70- och 80-talen levde kvinnor i genomsnitt sex år längre än män, på 90-talet fem år längre och nu är bedömningen att

denna skillnad bara blir tre år inom det närmaste kvartsseket. Detta innebär färre ensamma på äldre dar.

Mårten Lagergren, forskare på socialdepartementet, redovisade på SCB-konferensen nya siffror som tyder på att hälsan följer med uppåt. Andelen personer med svår ohälsa minskar i en takt på tre procent per år i åldersgruppen 65-74 och med två procent per år i åldersgruppen 75-79 bland män; förbättringen är något mindre men dock tydlig även bland kvinnor.

Med hjälp av individstatistik från Skåne för ett antal år bakåt tycker sig socialdepartementets utredare också kunna se att den bättre hälsan avspeglas i lägre efterfrågan på vård bland de yngre äldre.

Utredarna kommer i sammanfattning fram till att Sverige troligen kommer att ha tio procent fler personer över 80 år än vad SCB trott år 2025 (830 000 i stället för 750 000), men att äldre samtidigt kommer att vara så mycket friskare att den totala efterfrågan på vård ändå inte ökar alls så mycket som tidigare bedömningar gjort gällande. Lagergren och medutredaren Ilija Batljan skrev också om det här på DN Debatt den 23 december 1999; den fulla rapporten publiceras av socialdepartementet i mitten av februari.

Forskare har länge diskuterat vad som händer med individens sjukhistoria när människan blir äldre. Diskussionen har stått kring tre alternativ:

1. Utsträckt sjuklighet; fler äldreår innebär också högre samlat vårdbehov.
2. Oförändrad sjuklighet; vi kommer att genomgå samma sjukhistoria som hittills, fast i en senare åldersfas. Vårdbehovet avgörs av de fem sex sista åren, oavsett om de är förlagda vid 80, 90 eller 100.

3. Minskad sjuklighet. Vi dör senare och med en kortare sjukhistoria.

Tidigare utredningar, som den stora sjukvårdsutredningen HSU 2000, har utgått från alternativ 2. Den dominerande uppfattningen i internationella forskarkretsar har varit att alternativ 1 gäller. Nu säger då socialdepartementets studier närmast att vi kan se fram mot det goda alternativ 3. Fler friska år läggs till livet och med sänkt vård-efterfrågan per åldersgrupp, kanske rent av per person.

Hur det går med den saken kan ingen veta i dag. Den efterfrågan på vård som riktas mot institutioner beror ju nämligen inte enbart på ett objektivet konstaterat behov av vård. Den hänger i hög grad samman också med tre andra faktorer:

- a) livssituation, framförallt hur vårt sociala nätverk av nära anhöriga ser ut;
- b) medicinska framsteg, vad som är möjligt att göra och hur högt upp i åldrarna;
- c) förväntningar, vilka attityder och föreställningar om livet som dominerar i varje generation.

De medicinska framstegen verkar i olika riktningar. Å ena sidan gör de att behandlingar blir enklare och billigare att utföra (Losec i stället för magoperation) och att sjukdomar kan förebyggas eller åtgärdas (nya bromsmediciner, starroperationer långt upp i åldrarna). Å andra sidan medför de att mer kan utföras, både inom varje årskull och uppåt i åren. Nettoeffekten har hittills varit expansion av kostnader.

Om förväntningarna kan vi uttala oss tämligen säkert: fyrtio-talisterna kommer att begära betydligt större insatser för ett

i alla avseenden vitalt liv långt upp i åren, än vad generationerna innan har gjort. Här finns ett mäktigt tryck.

Vi står nu inför så dramatiska förändringar både i fråga om medicinska genombrott (se Kerstin Hellboms artikel om gen-terapi i lördagens DN) och skifte i generationsattityder att det är omöjligt att säga hur summan av allt inverkar på vårdefterfrågan om säg 20–25 år.

Men det är utmärkt att socialdepartementet får fram faktiska data över individer, så att vi kan följa år för år vad som händer. Den historia som hittills har kunnat iakttas ger bara begränsad vägledning för den spännande fortsättningen. Dock visar den att överraskningar kan komma, även av positivt slag.

I den mån det skulle uppfattas som ett bekymmer att människan lever längre och friskare så beror det enbart på att vi inte har lyckats anpassa våra samhällsförhållanden till denna förbättring. Utvecklingen kräver nya försäkringssystem och en ny arbetsmarknad. »Om vi lever längre och är friskare längre bör vi också kunna arbeta längre«, sa Mårten Lagergren. Riksförsäkringsverkets Edward Palmer visade detsamma i fråga om pensionerna. Med färre ungdomar och ökat antal levnadsår och stora kullar fyrtiotalister så blir den enkla slutsatsen att vi inte kan lämna arbetslivet lika tidigt med full garanti för hög pension.

Det nya svenska pensionssystemet har tagit god hänsyn till det här. På en rad sätt främjar det fler år i arbetslivet: extra arbetsår lägger mer pengar till det egna pensionskapitalet, adderar därtill extra kapitaluppräknings samt ger lägre delningstal (= högre pension) den dag man väljer att börja ta ut sin pension.

Individen kan välja praktiskt taget vilken kombination som helst av arbete och fri tid, eftersom den egna pensionsrätten

betalas med det egna arbetet. Detta är en ny svensk modell som möter stark exportefterfrågan i en värld där alla andra länder går mot en snabbare ökning av andelen äldre än vad Sverige gör.

Men med arbetslivet är något i grunden fel. Människor lämnar det allt tidigare, fast de är friska allt längre. Vården och skolan hör till de verksamheter som möter akuta problem när stora grupper av erfarna och ansvarsfulla medarbetare tycker sig ha fått nog i förtid.

Kärnpunkten i hela ekvationen blir arbetslivet, var den samlade slutsatsen på SCB:s konferens, ledd av Bengt Westerberg. Allt hänger på att människor inte anses slut vid 55 eller själva har tappat all gnista redan i medelåldern.

Samtidigt visar fakta att det är just vad som håller på att ske, i stor skala. Som Agneta Stark visade får det också allvarliga ekonomiska effekter för de kvinnor som genom få arbetsår och låg inkomst skulle behöva fortsätta ett bra tag till för att bygga upp en hygglig pension.

Dagens åldersattityder, dagens stressnivå på många håll och dagens kontraktsförhållanden i arbetslivet är ohållbara. Observera att stress inte är att arbeta mycket, utan lika väl kan skapas av otillfredsställelsen att inte få arbeta tillräckligt med den meningsfulla kärnan i uppgiften. »Arbetsmiljökrav ett är individens rätt att få vara effektiv«, skrev Ludvig Jönsson i sin bok om arbete och etik.

Härförleden fick jag en trevlig och talande skrift av förra läroverksadjunkten Kerstin Lundberg, som gick i pension våren 1993 efter många års gedigen lärargärning. I »Kerstin, fd adjunkt« beskriver hon sina erfarenheter genom åren, fram till de senare årens resignation över allt konstigt som

hände i skolan (däribland att rektor ersattes av en »utbildningschef«).

Men så fortsätter berättelsen efter pensioneringen. »Till hösten var jag tillbaka igen, nu som timanställd, och jag kunde själv avgöra om jag ville vikariera eller ej.«

Tonen förändras och blir nästan vänligt kvittrande, fast det var höst. »Kanske verkar det konstigt att jag tyckte det var roligt i skolan igen, men det fanns ett skäl. Jag fick ägna mig åt det jag var intresserad av. Jag fick undervisa, vara tillsammans med mina elever och slapp sitta på alla de konferenser som bara blev fler och fler.«

I Kerstins berättelse finns en nyckel. Vi arbetar hellre av lust än av »anställning«, och de flesta av oss tycker att det är roligare att skapa än att sammanträda.

23 januari 2000

Sverige inför E- och G-revolutionerna

Alla talar om bredband, men vilka bryr sig om stamceller?

Sent på fredagskvällen kom det ett kort telegram från TT: »Karolinska institutet, KI, i Solna har fått 16 miljoner kronor i donation av Tobiasstiftelsen för att finansiera en ny professur i stamcellsforskning.«

Vad är då stamceller? Ett svar är: den hetaste frågan på World Economic Forum i Davos för oss som följde seminarierna om den biomedicinska revolutionen. Världen står inför vetenskapliga och tekniska genombrott som, med en formulering av den drivande rektorn på KI Hans Wigzell, »gör science fiction till science reality«.

E-revolutionen är den elektroniska, nu med trådlöst Internet via mobiltelefon som det stora nya. G-revolutionen är den genetiska, när människan för första gången under sin existens börjar förstå livets innersta.

Människokroppen, liksom djuren, har två slags celler som vi länge känt till. Den ena är könsceller, de som för vidare våra arvsanlag till nya generationer, dock i ständigt nya kombinationer. Den andra är vanliga celler, som fyller mängder av olika funktioner i kroppen, en del som hud, en del som muskler, en del som hjärnceller.

För bara ett par år sedan upptäckte forskarna att det fanns också en tredje typ av celler av betydande intresse. Det är celler som har den märkliga egenskapen att de kan gå in och fyl-

la vilken funktion som helst i kroppen. Hamnar de i hud bildar de hudceller, kommer de till blodbildande organ bildar de blodceller, befinner de sig i någon del av hjärnan kan de bilda den typen av hjärnceller. De har också förmåga att nybilda sig själva, att öka i antal efter behov och att inte dö som vanliga celler.

Lite grann är stamcellerna som stammen på ett äppelträd; på den kan man inympa lite av varje som man önskar sig, även päron och persikor. Men en bättre liknelse är kanske att de är ovanligt socialt kompetenta. Varthelst de kommer känner de av koderna från omgivningen, i det här fallet i form av proteinsignaler, och anpassar sig raskt till lokalsamhället.

Det krävs ingen högre medicinsk utbildning för att ana den medicinska potentialen för stamcellerna. I stället för att operera ett sjukt hjärta kan man tänka sig att föra in stamceller som bygger upp nya kranskärl och säkrar blodgenomströmningen. I stället för att se personligheter brytas ner av slaganfall, Parkinson och Alzheimer kan man låta stamceller återuppbbygga centrum i hjärnan.

Djurförsök på Johns Hopkins sjukhus i Baltimore är ytterst lovande. Men forskningsledaren där, professor John D Gearhart, är ändå bekymrad när jag talar med honom. Forskarna har kommit så långt att de borde gå vidare med försök på människor. Men de vill ha stamceller från embryonala stadier för att känna sig säkra på funktionen (de som såg Lennart Nilssons film i TV vet vad vi talar om). Frågan har fastnat i det moras som heter amerikansk abortdebatt. Även om en kvinna vill donera ett aborterat embryo till forskningen, så att man kan börja odla mänskliga stamceller, tvekar forskningsinstitutioner inför de attacker de riskerar få.

Stamcellerna är en av många fantastiska biomedicinska genombrott för framtiden. Kombinationen av G- och E-revolu-

tionerna ger ofantliga nya möjligheter. Med hjälp av G kan forskarna identifiera rätt målgener, »target genes«, till vilka nya mediciner bör rikta sig. Med hjälp av E, den nya datorkraften, kan de testa miljontals substanser mot målgenen för att se vilka som fungerar och därmed få en helt ny precision i effekt. William Haseltine, tidigare professor på Harvard och grundare av det ledande genome-företaget i USA Human Genome Sciences, föreläste om detta på Karolinska institutet i veckan.

Liksom E-revolutionen ger grund också för en ny företagsvåg, kallad IT, gör G-revolutionen det. Såvitt jag kan förstå är åtgärder mot cancer och Alzheimer liksom vaccin mot malaria, aids och tuberkulos väl så viktigt för mänskligheten som postorder på skärm. Det är bra att statsministern intresserar sig för Jonas Birgersson och Framtidsfabriken. Det vore inte fel om hans regering intresserade sig även för framtidsgenetiken.

Om Kista är en »Wireless Valley« som attraherar världen och där många världsföretag vill finnas representerade, så borde Karolinska institutet bilda centrum i en »Biotech Valley« med motsvarande dynamik, resurser och dragningskraft.

I själva verket har Sverige, särskilt Stockholm/Uppsala-regionen men även Lund/Köpenhamn, ännu bättre utgångsläge inför G-revolutionen. Medicinsk forskning är det fält där Sverige relativt sett ligger längst fram i världen. Inget slår auran kring Nobelpriset i medicin för att locka hit kongresser och utländska ledande forskare. Svenskt statistiskt ordningssinne ger unika förutsättningar för forskning (cancerregister, gendatabanker, benmärgsregistret med mera).

Forskning 2000, den statliga utredningen, påpekar att den medicinska forskningen sedan länge har varit flaggskeppet inom svensk forskning. En stor tillgång är också att Tekniska

högskolan är mycket öppen för nya gränsöverskridande kombinationer av ingenjörskunnande och medicinskt kunnande. På framstående amerikanska medicinska forskningscentrum finns numera lika mycket fysiker som medicinare.

Men statsmakterna har slutat vårda denna ovärderliga tillgång. Samtidigt som USA, Storbritannien, Kanada, Italien och en rad andra länder storsatsar har Medicinska forskningsrådet fått se sitt anslag sänkt. National Institutes of Health fick sitt statliga anslag höjt från 10 till 15 miljarder dollar per år bara mellan 1995 och 1999. Anslaget till Medicinska forskningsrådet minskade under samma period från 380 till 340 miljoner kronor per år.

Därtill kommer att kapital nu mobiliseras också på flera andra vägar i USA. Det rör sig om en fullkomlig explosion i resurser för medicinsk forskning och utveckling. Av lokaler för medicinsk forskning i USA har 60 procent tillkommit de senaste tio åren, mer av dynamisk nyutveckling än på något annat forskningsfält, inklusive IT.

I Sverige har regeringen tvärtom skurit ner anslagen, bidragit till att köra ut de två världs företag vi hade med grund i svensk biomedicinsk forskning – Astra och Pharmacia –, upprätthåller skatteförhållanden som avskräcker elitforskare från att verka här, söker begränsa användningen av nyutvecklade läkemedel och avskyr företagande inom det biomedicinska området så mycket att man ägnade ett extra förtroenderåd med regeringspartiet på lördagen åt frågan hur man ska kunna hindra privat kapital och privata entreprenörer från att ge sig in på detta fält. De riksdagsmän som ägnar sig åt området är som regel energiskt upptagna av frågan hur de ska kunna resa nya hinder för genforskning.

I en färsk genomgång av »Kritiska faktorer för att utveckla ett biomedicinskt kluster i Stockholm/Uppsala« konstaterar professor John Skår på KI:s Centrum för medicinska innovationer att »det finns inga synliga tecken på systematisk insats från politiker, universitet, företag för att mobilisera dragningskraft för etablering av utländska biomedicinska företag«. Sverige är på väg att halka efter i forskning, därtill är bioföretagen alltför utspridda och få för att bilda en kritisk massa. Akademien har vidare, visar en ny rapport om kunskapsflöden i det svenska biomedicinska innovationssystemet, inte varit tillräckligt aktiv i fråga om industrikontakter. Av dessa skäl nämns nu inte ens Stockholm/Uppsala i en europeisk översikt över de 20 ledande europeiska biomedicinska regionerna – däremot Lund/Köpenhamn med sin »Medicon Valley«.

Karolinska institutet har nu en drivande ledning med öppet sinne för breddade kontaktytor, inte minst med amerikanska företag och forskningsmiljöer. Hur vore det om den fick lite förståelse och draghjälp från regering och riksdag och Stockholms läns landsting i stället för denna ständiga politiska inriktning på att slå sönder förutsättningar för framtiden?

6 februari 2000

Varför inte en politik som ger lust?

»Förra året var ett fantastiskt år. Vi har gjort USA helt fokuserat på mobilitet«, säger Ericssons avgående chef för Nordamerika, Bo Dimert, intervjuad i Dagens Industri 12/2.

Kommande veckas nummer av Business Week har omslagsrubriken »Why Europe Loves Mobile«. »Den bländande framtidsutsikten av ett befriat Internet – e-mail och e-handel som kan röra sig fritt via miljarder fickor, handväskor och handskfack – gör de globala marknaderna glädjersiga.«

Snart nog finns fler mobiltelefoner än datorer i världen. Och de är ännu närmare användarna, både fysiskt och i fråga om trivselvana. På internationella expertseminarier är det nu en sanning att mobiltelefonen blir något av individens kommunikationscentrum. Den kommer inte att innehålla allt, ty kravet att den först och främst ska fungera bra som telefon får inte kompromissas bort, men den blir det behändiga verktyg genom vilket vi håller koll på allt annat, från kylskåpet hemma till var barnen befinner sig och senaste nyheter.

Främst i världen i mobilvana hos befolkningen och i att utveckla nya användningsområden kopplade till mobiltelefonen är Skandinavien. Störst i Skandinavien är Sverige. Centrum för mobiltelefoni och annan telekomutveckling i Sverige är Stockholm. I Stockholm gäller Kista, »The Wireless Valley«. Dit rusar nu världsföretag för att finnas med i världens mest spän-

nande miljö för applikationer, program, nytänkande och test vad gäller »trådlöst«.

Den sammanställning som Invest in Sweden Agency (ISA) presenterade i veckan är imponerande, även med vetskap att det rör sig om en säljskrift. »I dag är Sverige det erkända europeiska centrumet för informationsteknologi«, skriver handelsminister Leif Pagrotsky – en av några få kompetenta statsråd – i förordet. Och det är inte utan att han har belägg.

En sida av saken är befolkningens attityd till ny teknik. I december 1999 använde 52 procent av alla svenskar i åldern 12–79 år Internet. Det är världsrekord. Ett ännu klarare världsrekord är att 40 procent av svenskarna förväntas hantera sina bankärenden via Internet under 2001. Tre av de fyra mest utvecklade Internetbankerna i världen är svenska, enligt en studie som IBM gjort. 70 procent av svenska hushåll har hemma en avancerad persondator inköpt under de två senaste åren.

I en studie genomförd inom World Economic Forum av EU-länders »readiness for the future« (beredskap för framtiden) kommer Sverige etta, strax följt av Finland och Irland. Resultatet grundas delvis på att vår befolkning redan har genomgått mycket av det åldrande som nu når andra länder; vi får därför mindre relativt tryck på pensionssystem med mera. Vidare baseras det på att Sverige befinner sig i frontlinjen när det gäller telekommunikationer, högteknologi och Internetanvändning.

En annan sida av saken är dynamiken i företagandet på området. Michael Porter, managementgurun från Harvard och Sverigeexpert, tycker sig se en ny entreprenörsanda i Sverige. I EU:s tävling »The European IT Prize« för mest spännande nya uppfinningar på IT-området gick 1999 alla tre förstapri-

serna i de olika klasserna till ett enda land: Sverige. C-pennan, med vilken man enkelt kan skanna in texter från böcker och sedan överföra dem till sin dator, var en av vinnarna.

»Sverige har omkring 100 företag inom telekommunikation, varav de flesta grundades under andra halvan av 90-talet«, kan man läsa i ISA-skriften »Information society showcase«. Förklaringar ges också i den skrift med vilken Leif Pagrotsky går att sälja Sverige och locka nya företag hit. »Eftersom Sverige var det första landet i Europa som helt öppnade sin telemarknad fick Sverige ett försprång.« »Avregleringen av telemarknaden 1993 blev en betydelsefull katalysator för en snabb omvandling.«

Statsminister Göran Persson älskar, naturligt nog, att omge sig med den aura av modernitet som det ger att uppträda tillsammans med Jonas Birgersson, Framtidsfabriken. Det man inte har i politik får man kompensera via symbolik.

När jag läste det där om betydelsen av avregleringen 1993 gick jag tillbaka till riksdagstrycket med den nyfikna frågan: Hur ställde sig socialdemokraterna? Svaret är att de ville avslå hela den nya telelagen, liksom Telias bolagisering. Bildregeringens proposition avfärdades som »ett nyliberalt samhälls-experiment.« Socialdemokraterna höll fast vid den gamla politiska planstyrningen. Socialdemokraterna ville också begränsa öppenheten för utländska företag att komma hit.

Nu blev det ändå avreglering och telekom-boom, på grund av borgerlig majoritet i riksdagen. Men Telias självständighet och utveckling har man fortsatt bromsa, så långt att det nästan var på vippen att företagets utveckling av mobiltelefoni flyttades från Stockholm till Fornebu!

ISA visar i en enkät att ett antal hinder behöver avvecklas för att Stockholm ska kunna behålla och utveckla sin nya

attraktionskraft inom IT och telekom. Inkomstskatten för kvalificerad personal måste sänkas, likaså skatten på personaloptioner. Eftersom Stockholm börjar bli överhettat blir det superviktigt att göra allt för att öka utbildningen samt skapa villkor som gör att svenska ungdomar vill vara kvar här och utländska specialister är beredda att komma hit.

Olof Palmes gamle stabschef, den socialdemokratiska förre statssekreteraren Ulf Dahlsten, är mycket kritisk i en intervju i Dagens Industri 12/2. »Ska vi slå vakt om och behålla våra internetbolag måste regeringen snabbt se över lagstiftningen för optioner, annars är det för sent. Vi måste också få ner skatten på arbete om vi ska vara långsiktigt konkurrenskraftiga.« Själv säger han sig »ha röstat med fötterna och lämnat landet i stället för att försöka kämpa mot väderkvarnar«, efter att i åratal ha försökt få förståelse för att s-regeringen måste tänka om. »Sverige har slösat bort enorma värden inom de statliga bolagen.« »Vi har fortfarande ett etablissemang i Sverige som inte har vaknat. Det gäller inte bara politiker utan även fackföreningar, företag och massmedier.«

Vilka framtidsbranscher ser du? frågar Dagens Industri. Dahlsten, numera vd för det snabbväxande IT-företaget Icon, svarar: »Internet är självklart en, där vi ännu bara står i början av utvecklingen. Men är man ung i dag är bioteknik ännu mer spännande.« E- och G-revolutionerna alltså. Med G, som jag skrev om förra söndagen, som det allra mest spännande för framtiden.

En fråga jag inte riktigt förstår: Varför ska det vara omöjligt för en socialdemokratisk regering att göra politik på en lustfylld framtid i stället för en dyster? Den svenska IT-vägen åren efter avregleringen har ju gett hela landet nytt självförtroende,

ny attraktionskraft och nytt framtidshopp. Göran Persson sitter med världens chans att med Kista som E-centrum och Karolinska institutet som G-centrum ställa sig i spetsen för en ny storhetstid för Sverige, för ett land sjudande av entreprenörsanda, framtidstro och växande välstånd. Svenskarna skulle åter få känna att de befinner sig i spetsen av utveckling och modernitet.

Är verkligen de interna partiläsningarna och fördomarna om sådant som inkomstskatt, förmögenhetsskatt och en bra skola så oomkullrunkeliga att chansen måste försittas?

13 februari 2000

Vad gör vi med medicinens Foppa Forsberg?

Handelsminister Leif Pagrotsky kallade till presskonferens häromdagen. Han ville kommentera rapporten »Klimatet för utländska investeringar i Sverige« från den av Kai Hammerich ledda myndigheten Invest in Sweden Agency, ISA.

Årets rapport säger att synen på Sverige har svängt hos utländska investerare. »Bilderna av ett internationellt, innovativt och lönsamt Sverige håller på att tona fram.« IT-landet, med dess unga entreprenörer, bidrar mest till den nya föreställningen. Naturligt nog ville statsrådet understryka denna svängning och ta den som tecken på att regeringen är på rätt väg.

Det finns en del att säga om vad Pagrotsky förde fram och vad han teg om. Men viktigast är att han som enda statsråd ägnar sig åt rätt frågeställning. Nämligen: Hur ska vi göra Sverige mer attraktivt i den globala konkurrensen om framtidsinvesteringar?

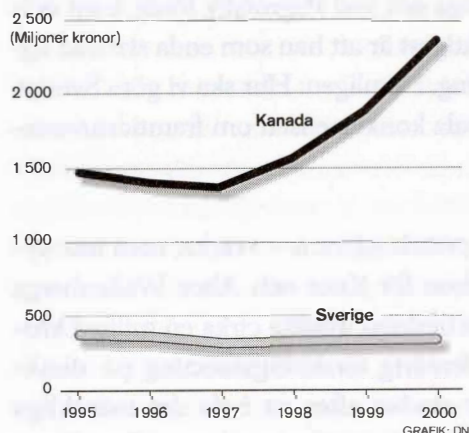
Lite i skymundan, utan presskonferens – »verka, men inte synas« – meddelade styrelsen för Knut och Alice Wallenbergs stiftelse i onsdags att den beslutat avsätta cirka en miljard kronor som bidrag till en femårig forskningssatsning på »funktionsgenomik«. Detta är stadiet efter att hela det mänskliga genomet, arvsanlaget, är kartlagt till sin sekvens. Den fråga som då kommer är: hur använder vi denna revolutionerande nya kunskap? Det gäller nu att försöka förstå inte bara var olika gener finns och vad de styr, utan också hur de samspelar

och hur man kan nyttja den gigantiska informationsmassan till strategier för att ta fram helt nya typer av läkemedel, med mera.

Som ett exempel på relevansen nämns i pressmeddelandet den växande risken för att bakterier blir resistenta mot penicillin (helt i enlighet med Darwins tes om det naturliga urvalet; de mest motståndskraftiga bakterierna överlever och förökar sig). Plötsligt kan lunginflammation åter bli en dödlig sjukdom, även i västerlandet. Vi måste finna andra sätt att försvara det friska, med nya arter av läkemedel som påverkar bakteriernas cellprocesser. Det är sådant som den nya genomforskningen gör möjligt, genom att den ger kunskap om de fundamentala bakomliggande mekanismerna.

Över huvud taget får människan nu instrument för att agera mycket smartare och hänsynsfullare än tidigare. Vi behöver

Anslag för medicinsk forskning

Svenska staten har sänkt anslaget till Medicinska forskningsrådet. Andra länder har under samma tid radikalt ökat motsvarande anslag, i vetenskap om betydelsen av den biologiska revolutionen. Kanada är ett exempel.

Källa: Medicinska forskningsrådet, professor Olle Stendahl.

inte ta till slägg – som penicillin mot bakterier och massspridning av kemiska medel för att döda skadeinsekter. Vi kan agera mycket intelligenter, genom att modifiera nyttoväxter och skräddarsy läkemedel. Detta blir till ofantligt gagn för både miljö och människa.

Sverige har utomordentliga förutsättningar att bli världsledande, även i nya högteknologiföretag, på det här området som under 2000-talet blir viktigare än »IT«. Medicin är det enskilda forskningsområde där vi historiskt har legat allra längst framme. Vi är bäst på patientregister och blodbanker för forskning och tester, med blodbanken i Västerbotten som unik i världen. Vi har Europas bästa läkemedelsverk. Vi har kompetenta användare och kravställare i svensk sjukvård. Vi har en god infrastruktur för klinisk forskning. Och vi har världens starkaste magnet för toppforskare: Nobelpriset, med koppling till Karolinska institutet, KI.

Regeringen i ett land med dessa förutsättningar på ett område som blir så viktigt för framtiden, den regeringen har systematiskt gått in för att försämra förutsättningarna under andra halvan av 90-talet. Anslaget till medicinsk forskning, via Medicinska forskningsrådet, har sänkts samtidigt som andra länder flerdubblar sina motsvarande anslag. Marginalskatterna har höjts för de toppkrafter som har ständiga lockande bud från amerikanska universitet.

Astra och Pharmacia har hanterats så illa att Sverige tappar mycket av deras utveckling här, i stället för att ha den som bas för att dra utländska företag hit. Läkemedel utpekade som den huvudkostnad som ska bekämpas inom vården. Och socialministern, som har statsministerns särskilda öra, har gjort till en ideologisk huvudlinje att skrämma bort privata företag från sjukvården.

Karolinska institutet under professor Hans Wigzell, Wallenbergstiftelsen under professor Jan S Nilsson och Strategiska forskningsstiftelsen under professor Staffan Normark hör till de institutioner som frenetiskt försöker rädda vad som räddas kan. KI:s drivande rektor Hans Wigzell har arbetat fram nya former för att skriva kontrakt med värdefulla unga forskare, hjälpa dem på snåriga vägar att få rejäla forskningsbudgetar och starta nya biomedicinska företag. »Det är som i idrottsvärlden«, konstaterar Wigzell (DI 17/3). »Forskare erbjuds övergångssummor på 400 000–800 000 kronor och dessutom stora forskningsbudgetar i klassen 10 miljoner kronor om året om de lämnar Sverige för amerikanska universitet. De är ute efter talangerna, de vill ha tag i dem som blir forskningens Foppa Forsberg.«

En av våra mest talangfulla forskare sitter som bäst och överväger ett bud från USA som skulle ge en månadslön på cirka 180 000 kronor, berättar KI:s rektor. »Den nuvarande lönen är på några tusenlappar över 20 000.«

Detta sker i ett läge då 131 av 200 professorer på KI går i pension inom tio år.

Skapa snabbt en nationell strategi för den medicinska sektorn som stort svenskt framtidsområde för forskning och företagsutveckling, manar Invest in Sweden Agency i sin nya rapport (Leif Pagrotsky glömde nämna detta, skattefrågan och lite annat i sin kommentar till ISA-rapporten). Sverige har hela infrastrukturen, den som tar lång tid att bygga upp och att kopiera. Det gör situationen ganska enkel. De ytterligare åtgärder som behövs »kostar lite och ger mycket«. Fördubblat anslag till Medicinska forskningsrådet. Sänkt marginalskatt. Ökad lönespridning, så att topptalanger kan få rimligt betalt även i forskning, inte bara i hockey och tennis. Bättre skattevillkor för personaloptioner i forskningsbolag. Flexiblare arbetsrätt. Det

är ungefär vad som behövs för att kunna behålla de bästa, utveckla det nya och få hit de utländska specialister och forskare som är nödvändiga som tillskott. Vi borde lätta också på reglerna för arbetskraftsinvandring och visa betydligt större generositet med att ta emot utländska studenter och doktorander på svenska universitet.

Allt detta är enkla åtgärder. De är enkla i dubbel mening, framhåller ISA. Dels är de lätta att besluta och kostar inte mycket (långt mindre än de bidragsökningar som s-kongressen engagerade sig så starkt för). Dels skulle de få snabb och stark effekt. De skulle genast matchas av en dynamik som ytterst går tillbaka på en ännu inte förstörd lång tradition av högklassig medicinsk forskning i Sverige.

Enda hindret är politisk ideologi. »Ringholm vill inte sänka skatten«, sätter Dagens Industri som en fullt täckande rubrik på en intervju med finansministern, på uppslaget efter reportaget hos Hans Wigzell. Och om Ringholm skulle kunna tänka sig att sänka någon skatt så får det absolut inte vara för »höginkomsttagare« och/eller delägare i framgångsrika forskningsbolag. Detta kommer tvärtom sist, i kategorin »ideologiskt oacceptabla skattesänkningar«.

Först av allt ligger högre bidrag och avskaffad karensdag i sjukförsäkringen, ty det har partikongressen bestämt, en kongress som hade att diskutera »tillväxtpolitik« men ägnade sig enbart åt bidragspolitik. Med Anders Isakssons summering i en krönika i Dagens Industri: »Socialdemokratin är nu ett genuint konservativt parti, lever med blicken stint fäst i backspegeln och har hela sin identitet knuten till Välfärdssverige såsom det en gång var – eller troddes vara. Glansen ligger i det förflutna, välfärdspolitiska grepp som fungerade i går förutsetts också fungera i morgon.«

Eftersom höjda bidrag kostar så mycket blir det inga medel över till sådant som medicinsk forskning. Och eftersom den allt överskuggande uppgiften är att ta tillbaka väljare från vänsterpartiet kan det inte bli några skattelättnader för de högutbildade. Sådan är logiken.

Är den klok? Bygger den Sveriges framtid? På vad sätt ger det en god grund för framtidens välfärd att skicka i väg alla forskningens Foppa Forsberg och göra det oattraktivt för »utlänningar« på samma nivå att komma och verka i Sverige?

Det skulle behöva så lite för att uppnå så mycket. Men även detta lilla är för mycket för dagens regering.

19 mars 2000

Mellan nanna-politik och nano-teknik

Allt tycks vara frid och fröjd i budgetförhandlingarna, noterar SvD:s politiske reporter (31/3). »En uppgörelse om förlängd föräldraförsäkring genom en andra pappamånad, rätt för storsyskon till nyfödda att vara kvar på dagis, förslag om maxtaxa med avgiftstak på 1 150 kronor i månaden eller max tre procent av hushållens inkomster, gör alla nöjda.«

»Alla nöjda« alltså, »Men det var först efter partiledarsamtal mellan Göran Persson och Gudrun Schyman på onsdagskvällen som de senaste problemen i budgetförhandlingarna reddes ut.« Vänstern hade retat upp sig på att miljöpartiet fick så mycket familjegodis i slutskedet, därtill skrivningar om höjd energiskatt och mindre väganslag. När näringsminister Björn Rosengren därtill tog åt sig äran av höjda utbildningsbidrag till arbetslösa »rann bägaren över«, uppger SvD. Men Persson/Schyman redde ut hur man skulle uttala sig.

Alla är dock inte riktigt nöjda. De borgerliga hade också velat få med sig miljöpartiet på varianter av utbyggd familjepolitik. Så nu kritiserar de Persson/Schyman/Schlaugs uppläggning.

Hur mycket som helst går inte att få in under budgettaket, även om det är »poröst och inte av betong«, som vänsterns förhandlare formulerat manipulationen. Strax under taknocken ska ju också rymmas en sjukpenning som ökar med tvåsiffriga miljardbelopp sedan ersättningsnivån höjdes 1998.

Samma dag som vårt lands politiska ledning ordnade frid

och fröjd kring vad den tydligen betraktar som Sveriges viktigaste frågor och reformuppgifter presenterades på annat ställe i Stockholm något som kallas *Teknisk Framsyn*. 130 personer, mest forskare, har under tre år arbetat med att »identifiera kompetensområden med potential för tillväxt och förnyelse i Sverige«. Bakom har stått Stiftelsen för Strategisk Forskning, Närings- och Teknikutvecklingsverket, Ingenjörsvetenskapsakademien och Industriförbundet. Arbetet har skett via åtta paneler för olika samhällsfält.

Studien landar i att tre områden nu genomgår fullkomligt banbrytande revolutioner:

1. *Den nya biologin*. Den handlar inte enbart om medicin utan också om sådant som att kunna använda levande organismer som kemiska fabriker, utveckla biosensorer som kombinerar mikroteknik med molekylärbiologi etc. »Forskarna är övertygade om att framstegen inom livsvetenskaperna kommer att ge oanade möjligheter inom vård-, läkemedels- och livsmedelssektorerna samt inom den råvarubaserade industrin.«
2. *Den nya informationsteknologin*. Den regel som har gällt under de senaste 30 åren kommer enligt forskarnas bedömning att gälla också de kommande 30 åren: den teknologiska kapaciteten fördubblas var 18:e månad samtidigt som kostnaderna för att tillverka mikroprocessorer och halvledarminnen halveras var 18:e månad.
3. *Den nya materialtekniken*. »Genom en fördjupad förståelse för materialens uppbyggnad på atomär/molekylär nivå ser man nu möjligheter att aktivt forma material med önskade egenskaper.« Ett viktigt begrepp är *nanotekniken* – ett slags atomslöjd, som kan ge helt nya material med nya egenskaper och funktioner.

De tre områdena förenas, gamla vetenskapsgränser rivs ner. »Bioinformatik« är en allt viktigare gren på Tekniska högskolan. Bland de exempel på teknologiska kombinationer som nämns i rapporten: »Halvledarytor som skräddarsytts på molekylär nivå genom mikro- och nanoteknik kan komma att användas som bioimplantat. I framtiden kan ett inopererat datachip förstärka nervsignaler för att häva vissa förlamningar eller ge förutsättningar för effektiva proteser. Redan i dag kan vissa döva få hörseln åter och experiment pågår med konstgjorda 'ögon' kopplade direkt till hjärnans syncentrum.«

Svensk forskning är inom flera av dessa områden världsledande och kan genom att koncentrera sina resurser också vara det i framtiden, hävdar Teknisk Framsyn. »Men det finns också svagheter. Vår hemmamarknad är liten och avståndet till viktiga marknader och samarbetspartners är en nackdel. En hög individbeskattning och ett relativt lågt löneläge för högt utbildade ger svårigheter att rekrytera utländsk personal och att ta hem personal från andra länder. Stela regelverk och strukturer hämmar tillväxt för mindre företag.«

Inom det viktiga biomedicinska området konstaterar rapporten: »Svensk läkemedelsindustri, som under andra delen av 1900-talet åtnjtit ett världsrykte, hamnar i dag allt längre bakom internationella konkurrenter. Orsakerna är bland annat att merparten av den medicinska forskningen sker utanför Sverige och i takt med att svensk läkemedelsindustri sammanslås med internationella koncerner riskerar viktig forskning att hamna utanför Sverige.«

Teknisk Framsyn framhåller också hur viktigt det är att bygga ut infrastrukturen i de expansiva områdena.

Ytterligare ett problem är skolan. Gymnasieelevernas intresse för att läsa teknik på högskolan minskar, visar SCB i en

ny undersökning. Läsåret 1994/95 planerade var tredje kvinna på gymnasiet naturvetenskapsprogram att läsa teknik på högskolan, nu enbart var tionde. När det gäller att få entusiastiska och begåvade naturvetare att bli lärare i grundskolan och på gymnasiet är utsikterna katastrofala.

Vad gör regeringen? När det gäller skolan är det som det är. Ingen ljusning för kunskapsskolan syns hos landets ledning. Den proposition om Stockholms infrastruktur som skulle ha kommit i fredags skjuts nu åter på framtiden. Bostadsbyggnaderna stoppas av hyresreglering och perverterad utformning av den kommunala skatteutjämningen. Sänkta marginalskatter för högutbildade är otänkbart för dagens regeringsallians. Att öppna för invandring av specialister är att svära i LO:s kyrka (dock började utbildningsminister Thomas Östros nämna tanken lite försiktigt i radions »Vetandets värld« häromdagen). Huruvida Medicinska forskningsrådet får det lyft på åtminstone en halv miljard kronor som skulle behövas i budgeten vet vi inte; kanske har pengarna redan gått åt för pappamånad.

Är det omöjligt att bygga politiska allianser för forskning och skapande i Sverige? Måste allt som är sant och stort på Vetenskapsakademien väga fjäderlätt när landets kurs läggs ut? Hur länge ska »frid och fröjd« med Ohly förbli viktigare än forskning och framsteg för landet?

2 april 2000

Next mission: Finn människans telefonnummer!

Jag har under våren letat efter James D Watson. Han skulle finnas i New York-trakten. Forskarkollegor uppgav att han alltså var frisk och aktiv.

Så, under ett kort besök på Stanford i Kalifornien får jag se en annons i universitetstidningen: »Stanford Bookstore. Friday, May 5, 4 pm. American Biochemist and Nobel Laureate James D Watson presents his new book, *A Passion for DNA: Genes, Genome, and Society*.«

Och där står han, i den fantastiska bokhandeln på Stanford, upptäckaren av »dubbelspiralen«, en av kanske 4–5 vetenskapsmän från 1900-talet som alltså blir levande ihågkommen även på 3000-talet, en biologins Einstein.

Watson var inte först med att upptäcka gener, ej heller deras kemiska sammansättning DNA. Men i intensivt samarbete med Francis Crick i en forskargrupp på Cambridge, England fick han ordning på strukturen av DNA och hur kromosomer kopieras via den slingrande dubbelspiral som varje skolbarn förhoppningsvis har sett, trots förfallet för undervisningen i naturvetenskap i svenska skolor.

I den berömda, mycket personliga, memoarboken *The Double Helix* (»Den dubbla spiralen«) har Watson berättat hur man kom på lösningen. Den borde vara obligatorisk läsning i grundskolan, för att väcka forskningslust.

Att förstå strukturen, att få en tydlig modell, var avgörande för de fortsatta framstegen. Här står alltså upptäckaren

av dubbelspiralen, lika vital och sarkastisk som han är känd för och sprider sina personliga råd till unga Stanford-studenter: »Se till att du aldrig är den mest intelligente i ett rum; annars växer du inte«, »Sök dig till yngre professorer; de äldre reproducerar mest vad de lärt sig för länge sedan«.

James D Watson är nu 72 år. Äldre än så är inte förståelsen av vår biologiska grundmekanism än att dess upptäckare denna vår kan ge ut en ny bok i ämnet, en samling essäer kring konsekvenserna av kartläggningen av det mänskliga genomet. Upp-täckten av dubbelspiralen gjordes 1953, då Watson var 25 år gammal.

Tillsammans med Francis Crick och Maurice Wilkins fick Watson Nobelpriset i medicin och fysiologi 1962. Han var förste chef för det nationella centrat för Human Genome Research 1989–92, det projekt (HUGO) som satte som mål att till 2005 ha kartlagt människans alla ca 80 000 gener, visa på vilka kromosomer de återfinns, i vilken del av kromosomen, med vilken kombination av de fyra grundbokstäverna T, A, G och C, styrande vilka proteiner.

Under inverkan av den privata konkurrenten Craig Venter har projektet gått snabbt på slutet. »The full book will be out before Christmas«, säger Watson. »Hela boken« – det är alltså den fullständiga beskrivningen av placering, koder och sekvenser av människans gener. Detta är stort:

Det är stort filosofiskt: en varelse i universum har kommit sig för att fullständigt analysera sin egen fundamentala styrmekanism.

Det är stort till vad det möjliggör: en helt ny förståelse av orsaker bakom sjukdomar som cancer och Alzheimer.

Det är stort till sina konsekvenser för vad det blir att vara en

människa: en ny värld av vetenskap, val och vända öppnar sig. »Kunskapens frukt på gott och ont.«

Människan kan aldrig hejdas i sitt sökande efter kunskap och sanning. Och erövrade kunskap kan aldrig utplånas. Vi måste leva med den. Jag minns paneldebatter i fredsfrågan där Inga Thorsson alltid sa »Vi måste leva med bomben«. Åhörarna studsade. De förväntade sig inte ett sådant uttalande från en fredskämpe som Thorsson. Men Inga var genomtänkt. Vad hon menade var att Einsteins erövring av kunskapen om atomen för all framtid kommer att förbli en del av människans öde. Den kan inte utplånas. Den måste medvetet behärras.

Så är det också med erövringen av kunskapen om våra gener. Fantastiska nya möjligheter kommer att skapas jämsides med mängder av nya svåra vägval. Det ena kan inte uppnås utan det andra. Sådan är människans lott. Vi både söker och fruktar friheten.

När väl ett stort genombrott har skett införlivas det med människans fortsatta öde. Frågorna kan inte önskas bort. Hittills har människans politiska beteende handlat om hur vi ska kunna kontrollera vår sociala omgivning – säkra skydd mot våld, hindra svält, trygga ålderdomen. I fortsättningen kommer mer och mer att handla om hur vi hanterar kunskapen om människan själv. En förskjutning från det yttre till det inre, men för den skull inte nödvändigtvis en krympning av horisonter. Till det inre hör det existentiella.

Watson är en stark humanist och demokrat, som i flera av essäerna argumenterar med kraft och skärpa mot 1900-talets tankeskräp kring genetik, med nazismens »rasförbättring« som absolut mörker. Hans huvudlinje är denna: låt aldrig genetik bli redskap för statlig makt, bara för individens informerade ställningstagande. En sådan linje minskar de samhälleliga

riskerna, men inte den individuella valvåndan. Vad vill jag vid 20 års ålder veta om min egen riskuppsättning i livet? Vad, som kvinna, om mitt foster? Och vad gör jag med kunskapen?

En god spådom: jämsides med glädjande nya möjligheter till förebyggande och bot av mycket ont kommer vi under 2000-talet att behöva en massiv växt av samtal i praktisk filosofi, inte minst i tidningarna. Watson såg för övrigt till att fem procent av anslaget för Hugo-projektet avsatts för ett särskilt delprojekt (kallat ELSI) om de etiska och samhällseliga konsekvenserna av den nya genetiken.

Men även om inget är enkelt håller Watson envetet fast vid tron på förnuftets väg. Han ägnar sig inte åt det falskt inkännande smicker inför vidskeplighet och okunskap som annars är så vanlig (»jag förstår människors oro«, som politiker brukar säga när de möter vidskepelse). »Många tror tydligen att de kan äta mat som inte innehåller DNA«, utbrister han som kommentar till oron för »genmanipulerad« mat. Påtagligt road berättar Watson om alla kemiska gifter som växter producerar alldeles naturligt, för att skydda sig mot att bli uppätta av till exempel kor. »Så fort vi äter får vi automatiskt i oss en väldig massa gifter; det är ofrånkomligt och något kroppen vant sig vid genom årtusenden av anpassning.«

James D Watson är sedan många år särskilt engagerad i forskning för att förstå cancer, numera som president för Cold Spring Harbor Laboratory. Han visar i sin nya bok övertygande och på sitt sätt skrämmande hur allmänheten under många år gavs en grundfalsk bild av framsteg i cancerforskningen. Det hjälper inte att kasta pengar på ett problem, om man inte har något verkligt uppslag till en forskningsbar lösning. Den tidigare typen av cancerforskning kom till vägs ände. När sådant sker måste man, i all forskning, starta om med en helt ny

ansats. I cancerforskningen innebär det molekylärbiologi, att från grunden förstå cellens mekanismer. Inför varje sådant skifte i forskningsstrategi uppträder alltid förespråkare för den gamla skolan (för ett färskt svenskt exempel, se DN Debatt 25 april), som säger »mer av samma«.

Men storheten med en forskare som Watson är i mycket att kunna tänka helt nytt, inte minst att förmå ställa de annorlunda strategiska frågorna, att se skogen genom alla trän. Det var den ovanliga förmågan som gav upptäckten av dubbelspiralen.

Vad är nästa strategiska frågeställning, sedan boken med det mänskliga genomet är utgiven? Watson ger två svar.

Det ena är att intresset kommer att förskjutas från analys av generna till analys av de proteiner som de kodar för. »We move from the script to the actors.«

Watsons andra svar är inte lika lätt att tolka, trots sin enkelhet. »Jag skulle vilja veta människans telefonnummer«, säger han. Vi har nu bytt metafor, från scen till telefoni. Hur kopplar allt, i den hjärna som gör oss till så otroliga varelser inklusive vår unika förmåga till självreflexion?

Hur rätt hade inte Gandhi. Vetandet är som ett klot: ju större volym, desto större yta mot det okända. Varje forskningsgenombrott öppnar för nästa dimension av spännande frågor. Det är stort att vara nyfiken, ständigt forskande. Det är att vara människa.

14 maj 2000
(här i bearbetad version)

Varför får inte Sverige åter bli bäst?

Jonas Birgersson – den 27-årige vd:n för Framtidsbolaget och styrelseordföranden i Bredbandsbolaget – får i Dagens Industris lördagsintervju ange tio svenskar som han beundrar. Listan ser ut så här (med de av DI återgivna motiveringarna):

Östen Makitalo – upphovsmannen till den moderna mobiltelefonen. Alfred Nobel – entreprenör och uppfinnare, som har satt Sverige på världskartan.

Åke Lundqvist – den man som på Östen Makitalos initiativ såg till att Ericssons mobiltelefoni fick en världsmarknad.

HT Cedergren – lade på 1880-talet grunden till hela Sveriges telekomindustri genom Stockholms Allmänna Telefon AB.

Rutger Maclean – tänkaren bakom jordbrukets stora enskiftesreform på 1700-talet.

Christoffer Polhem – ett svenskt ingenjörsgeni.

Herman Rydin – televerkschefen som tvingade in Ericsson på högteknologi med krav på att televäxlar skulle byggas i Sverige.

Nils Ericsson – mannen som gav Sverige den moderna järnvägen.

John Ericsson – uppfinnaren vars pansarbåt avgjorde det amerikanska inbördeskriget. Uppfann även enkelpropellern.

Carl Wilhelm Scheele – kemist som upptäckte syret 1774.

Birgersson, som verkar medveten om Sveriges historia, hade säkert kunnat ange fler uppfinnare, entreprenörer och möjliggörare av framsteg. Begåvningarna bakom sekelskiftets svenska

snilleindustrier. En Ivan Östholm, ledaren för det lag som tog fram världens mest sålda läkemedel Losec (den moderna biomedicinska revolutionen blir även enligt Birgersson väl så betydelsefull som IT). En Ingvar Kamprad (»Ikea är så nära att vara ett Internetbolag som man kan vara i den materiella världen«). En Johan August Gripenstedt, den liberale finansministern som under några avgörande årtionden i mitten av 1800-talet lade den institutionella grunden för det svenska undret. Kanske rentav en Tage Erlander för hans forskningssatsningar på 50-talet och en Kjell-Olof Feldt för de avregleringar inom bland annat telemarknaden som har möjliggjort det nya svenska entreprenörsundret inom IT.

Det viktiga Jonas Birgersson visar är att det finns möjliga föredömen för företagsamma och innovativa ungdomar i Sverige, och att vårt land återigen skulle kunna förknippas med något annat än världens högsta skatter och bidrag.

Inom både IT och biomedicin finns det miljöer i Sverige – Stockholm/Uppsala, Lund/Malmö, Linköping, Göteborg – som skulle kunna bli så speciella och attraktiva att all världens framtidsföretag på dessa två dominerande tillväxtområden för 2000-talet borde anse det nödvändigt att vara på plats.

Sådan kritisk massa som suger in ytterligare hjärnmateria kan skapas varhelst det finns en unik kärna, påpekar Birgersson. »Hollywood är beviset, det hamnade där det ligger på grund av en filmstrejk i New York.«

Men inte på många år har den styrande socialdemokratin varit inriktad på att i Sverige skapa förutsättningar för världens bästa skola, forskning och attraktionsmiljöer för företagande. De två enda styrstjärnorna har varit kameralism och nostalgi. Statskassan är politikens mål, backspegeln dess instrument.

Det är frustrerande att se hur dårlig politik gör att vi släpper

i väg våra unika kompetenser, de som kunde bilda grund för Hollywood-miljöer inom tex energi, läkemedel och telekom. Vi hade i stället kunna få ett sug in i Sverige av spetskompetens. Ännu mer frustrerande har det varit att ingen i regeringskretsen ens verkar ha förstått den nya världen, de chanser den ger Sverige om vi handlar klokt, den utflyttning av dynamik den medför om vi agerar dumt.

»Vi har ingen kontakt och möter ingen förståelse«, är det svar jag genomgående fått när jag de senaste månaderna informellt frågat utvecklingsledare i våra stora globala företag om ändå inte statsråd vid sidan av sin Schyman-artade traditionella retorik har sökt orientera sig om vad som går att göra för att skapa världsexcellenta utvecklingsmiljöer, inklusive såddkapital för entreprenörer, i Sverige.

Därför var artikeln på DN Debatt i fredags årets viktigaste. Fram träder en grupp på tio yngre personer med en utmärkt vision om var Sverige bör befinna sig om 25 år. De tio berättar att de under fem år hållit kontakt för att bättre förstå varandras verkligheter. Sex av de tio kommer från näringslivet. Fyra har starka förankringar inom den styrande socialdemokratin: Pär Nuder, statssekreterare hos statsministern, Jan Larsson, planeringschef i Rosenbad, Anna Ekström, statssekreterare på näringsdepartementet, Ingela Carlsson, till nyligen verksam på socialdemokratiska partistyrelsen.

De tio visar att det går att enas om en konkret riktning för ett Sverige som skulle kunna återta sin plats som världsledande och därmed också återfå sin vitalitet och sitt självförtroende, ett land som det är roligt att verka i och attraktivt att komma till.

Punkt 1 är att inrätta skatter, forskning, skolkvalitet med mera så att Sverige åter blir bland de allra bästa ifråga om spetskompetens på viktiga framtidsområden. »Studier, hårt ar-

bete och risktagande – allt detta som bidrar till vår gemensamma välfärd – kan självfallet år 2025 leda till såväl hög lön och rikedom som uppskattning.«

Punkt 2 är att skärpa de gemensamma insatserna för låg brottslighet och hög tillit.

Punkt 3 är att vara ett föredöme i att ge alla goda livschanser, oavsett bakgrund. »Vi accepterar inte att någon människa slås ut.« »År 2025 har svenskarna världens minsta skillnader i möjligheter.«

Det borde inte ens vara svårt att enas om en sådan kombinerad inriktning. Få i Sverige vill leva i ett land med skriande skillnader. Ingen är betjänt av att välståndet flyttar ut. Kombinationen av en framsynt politik för företagsamhet och en kraftinsats för att ge alla goda livschanser (en bra skola är viktigast!) kan vinna stor uppslutning.

En enda fråga återstår: Varför är de tios program omöjligt? Det skulle vara intressant att höra statsministerns motivering.

29 augusti 1999

Partiernas döende och politikernas seende

Häromveckan kunde Karin Bojs, DN:s vetenskapsredaktör, meddela en verklig världsnyhet. En forskargrupp på Karolinska Institutet i Stockholm, ledd av docent Jonas Frisé, har visat att även stamceller hos vuxna – inte bara embryonala stamceller – förmår nybilda celler av många olika slag. Dittills hade det varit en allmänt etablerad sanning, återfunnen i alla läroböcker, att en cell är en cell är en cell. En gång hjärncell, alltid hjärncell.

Upptäckten öppnar fantastiska perspektiv. Man kan tänka sig en framtid där personer som drabbats av Parkinsons sjukdom tar ett piller som får stamceller i hjärnan att börja bilda nya nervceller av det slag som producerar dopamin – eller att man odlar stamceller i näringslösning, styr dem till att bli rätt sorts celler och sedan återinplanterar dem. Det finns gott hopp om att sjuka i en sådan framtid återfår förlorade funktioner, åter kan gå och tala, på nytt kan minnas.

Hos diabetiker skulle man kunna återskapa insulinproducerande celler som upphäver sjukdomen.

När stamceller tas från individen själv – men får signaler att ändra funktion – när man två stora fördelar jämfört med att utgå från embryon. Dels undgår man problemet med bortstötning; cellerna är ju inte främmande utan är tagna från patientens egen kropp. Dels slipper man de etiska problem som kan vara förknippade med att utgå från befruktade ägg.

Varför stannar du på Karolinska Institutet?, frågar jag Jonas Frisé under en studiedag på KI. Hans skrivbord är fyllt av gratulationsbrev från kollegor runtom i världen. Han skulle välkomnas som forskare överallt i världen, i synnerhet på ledande amerikanska forskningscentra.

Jonas Frisés svar handlar om förutsättningarna som forskare. Ett tätt campus gör det lätt att korsbefrukta mellan olika discipliner. Experimentet med stamcellernas förmåga att förvandlas till blodceller, hjärtceller, leverceller etc blev möjligt genom att en annan forskare på KI utvecklat modeller för att använda mus- och kycklingfoster i experiment. KI är vidare attraktivt för världsledande forskare att komma till och föreläsa (närheten till Nobelpriset spelar in), så forskarna där känner att de finns med i centrum av det internationella vetenskapssamfundet. Praktiskt taget varje dag hålls högklassiga gästföreläsningar.

KI är det största medicinska forskningscentret i Europa, enligt den drivande rektorn Hans Wigzell. 2 200 doktorander finns där, fler än på hela Stockholms universitet. Samarbetet med Tekniska högskolan utvecklas nu också på ett ytterst fruktbart sätt. Man möts i det nya ämnet »bioinformatik«. Ur forskningen kommer även ny teknologi, som kan få många applikationer. Samma metod som forskare på KI utvecklat för att kunna se celler klarare visar sig vara användbar även för att avslöja förfälskade sedlar och ta bort brus i mobiltelefoni!

Jonas Frisés forskargrupp består av sju doktorander och tre gästforskare. Hälften är »utlänningar«: två amerikaner, en grek, en finländare och en tysk. Det är ett tecken på attraktionskraft i miljön och i forskningen. I många grupper på KI möter jag denna typ av blandning, också med asiater och forskare från Östeuropa. Varför kom du hit? frågar jag en tysk

doktorand hos professor Klas Kärre, som leder fantastisk intressant forskning kring så kallade »natural killers«, dvs hur man kan stimulera kroppens naturliga försvarssystem för att gå in och döda cancerceller. »Det var en mer internationell forskningsmiljö än i Tyskland, och med engelska som arbets-språk och känd för att vara bra«, blev ungefär svaret.

KI ser nu också strömhopp av goda forskare från Astra och Pharmacia, när dessa gamla spjutspetsföretag omvandlas till delar av världskoncerner med mer strömlinjeformat utvecklingsarbete. Det har det goda med sig att en del kommer tillbaka till universitetsforskningen, andra bidrar till en ny våg av små, högklassiga biotech-företag i Sverige.

Den gångna veckan uppmärksammades partiernas döende. Medan de finns och har makt borde vi också uppmärksamma partiernas seende. Vilket är politikens fokus?

Grovt skisserat tror jag man kan säga att politiken i Sverige sedan 50 år har haft tre dominerande synfält:

1. *Fördelningsfasen.* Under 50- och 60-talen kom tillväxten så lätt i spåren av Europas återuppbyggnad efter kriget och handelns liberalisering i världen. Visst, Tage Erlander var som statsminister starkt intresserad av forskning och kunskapsskola. Men den dominerande föreställningen blev ändå att industrin växte naturligt och att den politiska huvudfrågan var hur man skulle fördela dess frukter. I Sten Anderssons memoarer finns från den här tiden överhuvudtaget inte frågan hur man ska åstadkomma tillväxt. Visst förekom också ekonomisk politik, men väsentligen i form av att hålla nere inflation och utjämna konjunkturer och en diskussion kring i vilken takt de offentliga utgifterna kunde få öka.

2. *Antimarknadsfasen.* Under 70-talet kom fientligheten mot

näringslivet från två håll: dels från en återuppväckt socialism (löntagarfondsdebatten), dels från en grön reaktion (kärnkraftsdebatten, antitillväxtvägen, den regionalpolitiska styrningen bort från de stora städerna). Klangbotten var övermod efter 60-talets snabba tillväxt.

3. *Underskottsåren.* 80- och 90-talen har helt dominerats av statens ansträngningar att få ordning på sina egna finanser. Frågor kring besparingar har stått i centrum för valrörelser, regeringsutövning och politisk debatt.

Alla dessa tre faser borde nu vara över, såsom dominerande synfält. De viktigaste fördelningsfaktorerna är kunskap (en bra skola) och högkvalitativt arbete; redan av detta skäl måste skapandet vara fokus. Att styra och ställa med näringslivet och förstöra tillväxtförutsättningar håller inte, när vi öppnat oss helt – med socialdemokratins aktiva tillskyndan – för en öppen global ekonomi. Underskotten är borta.

Tiden är inne för en *fyjärde fas*, för 2000-talet. Dess synfält heter: *attraktionspolitik*. Regeringars och politikers hela tänkande måste domineras av frågan: hur kan vi bidra till att svenska miljöer blir så attraktiva som möjligt att verka i, forska i, skapa företag i?

Då är Karolinska Institutet och dess förutsättningar – eller vad som händer på »Umeå Life Science Center« – inte mindre frågor utan måste höra till det centrala, det som en regering bör ägna sig mest åt. Varje åtgärd måste prövas från ett attraktionsperspektiv. Tyskland kommer nu starkt inom biotech. Dubbla löner för forskare i Tyskland kan jag klara, säger Hans Wigzell, »men när det börjar bli fyrdubbla får vi svårt att konkurrera«.

Kan vi ha en särskild skatt på utbildning (kallad »värnsskatt«)? Bör vi ha det? Är det klokt av Sverige att fortsätta sänka de

statliga anslagen till medicinsk forskning, när Storbritannien, Kanada, USA mer än fördubblat sina motsvarande anslag under fem år? Har vi en budgetprocess inom regeringen som gör det möjligt att »tänka stort«, att tredubbla forskningsanslaget – den miljard det skulle kräva är ändå bara tiondelen av vad man har släppt fram i expanderande sjukförsäkringskostnader – till vad som kan bli en svensk framgång av samma mått som IT, i stället för att slentrianmässigt förhandla om fem procent på marginalen?

Tänk stort och med blicken hela tiden fäst på frågan: vad kan göra svenska miljöer ännu mer attraktiva? Detta borde nu bli huvudriktningen för alla politiker och regeringar. Vi måste utveckla mer som är attraktivt än midsommar. Och vi bör vårda våra unga forskarbegåvningar, även dem som strävar på utan att bli IT-miljonärer över en natt. Skulle inte även de kunna lyftas fram som nationens hjältar av statsministern?

25 juni 2000

Låt dem vara lärare!

Ett klassiskt skämt säger att det finns tre skäl till att välja lärarbanan: juni, juli och augusti.

Men när jag som examensvittne följer sista dagen i ett Stockholmsgymnasium har jag inte svårt att finna ytterligare några skäl. Vad kan vara mer bekräftande i ett yrke än att se ungdomar växa i stil och mognad – och vara den som ger de avgörande puffarna framåt? Vad ger mer av livskänsla än att dagligen leva i en sådan arbetsgemenskap?

När de visar sig från sin bästa sida har svenska ungdomar i dag en härlig blandning av allvar och lust, av undran inför de stora frågorna och frimodighet i att formulera dem.

Att se lärare och elever skiljas för livet efter några år av intensiv samvaro är rörande. Mångas tårar flödar. All den möda och alla de dagliga slitningar som djupa relationer förutsätter är på något sätt försonad och belönad. Jag hoppas och tror att lärarna tänker: »Jag har nog ändå gjort en skillnad för mina elever, gett dem något som de minns och som gör dem bättre beredda för livet.«

Att bli lärare, och att vara lärare, borde på så många sätt vara bland det mest lockande man kan tänka sig i dag. Alla de värden som ungdomar uttrycker förefaller stämma på just läraryrket: stor självständighet, konstnärskap, tydligt samband mellan vad man gör och vad som sker, möten med människor, meningsfullhet.

Friheten att skapa något bra i ett klassrum är nästintill total.

Ingen chef, i synnerhet inte rektorer i Sverige, lägger sig i så länge det går bra. Bekräftelse uppifrån får man kanske titta i det blå efter, men gensvaret från ungdomar och föräldrar är desto tydligare.

Till detta kommer att det nästan inte finns någon arbetslöshet bland lärare. Av de lärare som var färdiga att gå in i yrkeslivet 1998 är endast 2 procent arbetslösa 1999, visar en färsk enkät från Lärarnas riksförbund (LR) och SCB. LR bedömer att skolan om tre år kommer att sakna över 15 000 utbildade lärare. Kommunförbundet har kommit fram till att kommunerna behöver anställa 100 000 nya lärare de närmaste tio åren. Hälften av gymnasielärarna går i pension under det närmaste decenniet. Samtidigt går de rekordstora årskullarna från början av 90-talet in i gymnasiet. Två kurvor bryts. Ingen prognos är säkrare än att det kommer att vara stor efterfrågan på välutbildade gymnasielärare.

Den mysteriösa frågan är: Varför är det, givet allt som här nämnts, så lågt intresse för att bli lärare och så stark längtan bort från många som är lärare? Lärarhögskolorna har svårt att fylla sina utbildningsplatser med ungdomar som i första hand sökt sig just dit. Många som kommit in hoppar av redan efter sin första praktik ute på skolor. Och av dem som går ut väljer inte så få andra yrkesbanor. En tredjedel av dem som blev klara för uppgiften som adjunkt/gymnasielärare höstterminen 1997 svarar nu att de inte vet om de vill fortsätta i yrket. Och bland de etablerade lärarna planerar många lämna yrket långt före pensioneringen eller i vart fall minska insatsen till deltid, visar Sveriges lärarförbunds ordförande Christer Romilson i en artikel. »Att skolan i en tid av akut lärarbrist inte lyckas behålla sina mest erfarna lärare är oförsvarligt.«

I sökandet efter gåtans lösning snubblar man över många

faktorer. Erfarna lärare har låg lön. Nya lärare har ett ofattbart svagt stöd under sitt första år (jämför Daniels berättelse i teve-dokumentären »Första året«). 90-talets besparingar har lagts ut på ett sätt som lett till lusthämmande småkitslighet (små anslag för läroböcker, exkursioner o dyl).

Mitt intryck av många samtal är ändå att en annan faktor är helt dominerande: lärare tycker inte att de får ägna sig åt sitt yrke. Brist på struktur och ordning drar bort koncentrationen från undervisning och inläring. »Hur vanligt tycker du att ett grovt språk är i skolan?« frågade Lärarförbundet ett urval niondeklassare. »Mycket eller ganska vanligt« svarar 77 procent av eleverna. Förändringen till en mer stökig miljö och mindre motiverade klasser är särskilt stor i det nya gymnasiet, vilket också avspeglar sig i LR:s lärarundersökning.

30 lärare beskriver i en artikel (SvD 3/6) andra faktorer som drar i samma riktning. Vikariebehov täcks med befintlig personal, vilket rycker sönder planeringen för de egna lektionerna. Alltmer administrativa uppgifter läggs också på lärarna, däribland framtagandet av dokument av allsköns slag rörande »mål«, »åtgärdsprogram«, »kriterier« och allt vad det heter i det fullkomligt missriktade managementmode som säger att dokumentfabrikation är viktigare än att folk får tid att koncentrera sig på sin uppgift.

Låt lärare vara lärare! Ge dem lugn i lärmiljön, frihet i klassrummet och bekräftelse i lön och erkänsla. Då kommer också uppgiftens betydelse att ge tillräcklig motivation för att många begåvningar åter ska vilja bli och vara lärare.

6 juni 1999

Fördubbla antalet poliser till år 2010

Poliser på Stockholms gator! Därtill en helgkväll!

Poliserna syntes inte bara i Kungsträdgården, där de höll demonstration på fredagseftermiddagen till förmån för bättre bemanning. De fortsatte med organiserat polisarbete på fredagskvällen, utan betalning och i betydligt större skala än normalt.

Tre erfarenheter rapporterar Stockholmspolisen efteråt:

1. Allmänhetens uppskattning var stor. Polisen kunde arbeta så som det är tänkt: röra sig ute bland folk, ha tid att tala med människor, kolla läget med affärsinnehavare och restauratörer, finnas som fisken i vattnet. Uppskattningen är ömsesidig. Att möta gensvar och få arbeta positivt höjer arbetsglädje och motivation hos polisen, samtidigt som polisens synlighet lyfter tilliten hos allmänheten.
2. Polisen kunde genast ta itu med anmälningar, sända en patrull när något hände. Normalt samlas ärenden på hög under en helg. Utreda får man göra efter helgen. Många händelser som kallar på polis passerar utan att polis kommer. »Gör nu« får vi alla lära oss i kurser om hur man höjer sin dagliga effektivitet; att skjuta på ärenden flerdubblar mödan, också genom att lägga dåligt samvete till fördröjd tid. Detta gäller i ännu högre grad i polisverksamhet, där allt blir enklare och bättre om det kan göras genast.
3. Föreställningen om en stor polissatsning dämpade stök hela fredagsnatten. Extrainsatsen upphörde visserligen vid

22-tiden. Som bekant pågår nattlivet i Stockholm en fredag något längre än så. Men redan den allmänna bilden att extra många poliser var i farten gjorde fredagsnatten ovanligt lugn, trots att det var helgen efter löneutbetalning då extra alkoholbruk regelmässigt skapar extra elände.

»Så här borde det vara jämt«, var en vanlig kommentar bland stockholmare i gemen. Men många, synliga, patrullerande poliser i stan är inte det normala utan ett undantag. Varför?

Det finns mycket att gräva i för den kommission som nu borde tillsättas för att undersöka varför samma närpolisreform som blivit en succé i bland annat New York havererat i Stockholm:

- Hur inverkar arbetstidsavtal som kom till under år av höga marginalskatter, då värdet av en extra ledig timma var betydligt större än betalningen för en arbetad timma? Enligt Rikspolisstyrelsens statistik är förläggningen av polisarbete i framför allt Stockholm fortfarande anmärkningsvärt skild från de tider då polisenärvaro är särskilt viktig.
- Varför finns det inget fungerande data- och statistiksystem, trots att alla vet att detta är en kärnpunkt i vad som gjort framgången för New York-modellen? Om det är något en svensk myndighet borde klara så är det väl att organisera snabb och relevant statistik som man kan anpassa analys och insatser efter.
- Är den kommunala maktlösheten bra? Visserligen framträder borgarrådet Kristina Axén Olin (m) som »ordförande i polisstyrelsen i Stockholms län« (debattartikel på SvD Brännpunkt fredag). Men vilken är hennes makt över polisorganisationen i förhållande till styrningen från Rikspolisstyrelsen, länsstyrelsen och länspolismästaren? Linjerna ter sig diffusa. En viktig drivkraft bakom framgången i New

York är att polisen lyder under den folkvalde borgmästaren och att denne inte kan bli omvald om han misslyckas med stadens ordning.

- Var det bra att de civilanställda försvann? När jag samtalade häromveckan med poliskapten James K Rogers på New York-polisens centrala stab sade han – närmast som en självklarhet – »och så ersätter vi polismän med civilanställda överallt där det går«. Polismän ska framför allt utnyttjas till det bara de kan, som att skapa lugn och auktoritet. Inte bara att New York har dubbelt så många poliser per 100 000 invånare som Stockholm. Dubbelt så hög andel av polismännen befinner sig därtill ute bland allmänheten. Många fotpatrullerar. Alltför många cyklar. Cykelpolisen är en ny stor kår, ytterst synlig och rörlig på stan.

Men man kommer inte ifrån att storleken också har betydelse. Närpolisen är nu nere i ungefär hälften av vad den borde vara enligt beslut och planer. Den rycks därtill sönder av kommenteringar till fotbollsmatcher med mera. Och de alltför små resurserna speglar inte att någon annan del av organisationen fått för mycket. Som Kristina Axén Olin konstaterar brister det även i andra delar av organisationen. Den grova organiserade kriminaliteten måste bekämpas med specialiserade team. Schengenavtalets gränskontroller kräver enligt borgarrådet en extra arbetsinsats motsvarande 400 tjänster av Stockholmspolis.

Närpolisen har fördomar att slåss med inom övriga delar av polisen, där många tror att den syftar till ett naivt gullellande med dagisbarn i namn av »brottsförebyggande«. Om därtill resursbrist hos kriminalpolis med mera kan skyllas på närpolisreformen försvinner all samling kring reformen.

»Man har inte ställt frågor om tryggheten i vardagliga sam-

manhang«, skrev länsstyrelsens utredare i det arbete som ledde fram till Stockholms närpolisreform. »Hur är det att vara äldre pensionär på förortsbussarna sena lördagskvällar? Får kunderna gå fredade för A-laget i köpcentrum? Är tolvåringarna rädda för mobbning inför högstadiestarten? Vågar föräldrarna låta sina tonåringar gå på ungdomsgården? Håller sig kvinnorna borta från elljusspåret på grund av överfallsrisk? Tiger butikspersonalen om snatterier för att slippa trakasserier? Varför vill inte 'hyggliga' människor passera genom parken efter mörkrets inbrott?«

Utredaren fortsätter: »Inriktningen på trygghet är ett tydligt budskap till polisen: Alla i samhället behöver er! ... Alla medborgare har rätt till polisen som auktoritet, normbildare, pådrivare och proffs för att få bukt med den vardagsbetonade brottsligheten, som är den helt dominerande, och andra störningar som inkräktar på livskvaliteten.«

Så var det tänkt och bevisligen möjligt. Men så har det inte blivit. Som ett element för att det ska bli som det var tänkt borde antalet poliser fördubblas, från 4 000 till 8 000 i Stockholmsregionen. Det är inte det enda som behöver göras (se punkterna ovan). Förslaget bygger heller inte på tron att polisen är den enda kraft som bidrar till ordning och trivsel i samhället.

Men en polis som finns tillgänglig och motiverad fungerar som en katalysator för de goda krafterna. Medborgarna vågar komma ut, även sena kvällar. Affärsinnehavare, bostadsrättsföreningar och andra finner det meningsfullt att tipsa polisen, samarbeta med polisen, därför att de börjar tro att det leder till någonting.

Alternativa former för skydd – som gäng och maffia, men även privata vaktbolags sämre utbildade ordningsvakter – tappar marknad till förmån för den insats demokratin tillhanda-

håller. En tillit som växer återerövrar staden, medan en rädsla som stegras leder till att många drar sig tillbaka för ondska och förfall.

Med en ny ekonomi av budgetöverskott tävlar partier nu om att lova höjda procenttal i bidragssystem eller sänkta allmänna skatter. Finns det ingen politisk kraft som vill lansera ett annat huvudbudskap? Det skulle lyda »Renovera statens grund«: insatserna för forskning och skola, skyddet för rätten och tryggheten!

28 november 1999

Några tankar kring en köcontainer

Vilka blir de stora valfrågorna 2002? För första gången på 30 år pockar inte inflation och underskott på uppmärksamhet. Dagordningen är öppen. Vad som helst kan tränga fram. Det kan bli »affärer« – eller frågor i folkdjupet med undervärderad laddning. Bostadsfrågan är en sådan.

Den fick i veckan sitt ansikte, i form av en container på Nybodahöjden i södra Stockholm. Skanska placerade ut containern som tillfällig boplatz för ungdomar som köade, som för rockkonsert, för bästa biljett till en billig liten hyreslägenhet.

Containern är som toppen på ett isberg. Därunder finns vardagliga verkligheter som alla talar om och tänker på. Ungdomar från landsorten som söker sig till huvudstaden lyckas i bästa fall få tag på någon kompis att tillfälligt bo hos i fjärde, femte hand. Ungdomar i Stockholm bor kvar hemma tills de är 25–30; barn hindras så från att bli vuxna med eget liv och familj, föräldrar från att bli fria. Relationer som knakar fastnar i gnagande tystnad eller gnatande bråk därför att det är omöjligt att finna sätt att bo separat.

Frågan tränger på också om man ser den mer i stort. Bristen på bostäder börjar bromsa en dynamik som Stockholmsregionen annars kan få. Ökningen netto av antalet arbetstillfällen under de senaste fem åren ser ut så här i olika delar av Sverige:

Stockholmsregionen +88 000

Göteborg/Malmö +42 000

Övriga Sverige +9 000

Stockholm, i någon mån tillsammans med Öresundsregionen, är i dag en dynamisk region av ett slag Sverige absolut måste ha i ett Europa av tillväxtregioner. Stockholm är på 37:e plats bland 70 miljonstäder i Europa. Men Stockholm/Uppsala ligger bland de tio främsta som forskningsregion på flera områden och har goda chanser på andra. Befolkningen i länet växer med cirka 20 000 per år. Länets myndigheter räknar med att den utvecklingen fortsätter och att regionen kan öka med 600 000 människor fram till 2030 – motsvarande drygt två nya Malmö.

Till detta kommer att pendelavstånden minskar med snabba kommunikationer. En och en halv timme från Stockholms central kommer att innefatta inte bara Västerås och Uppsala och Eskilstuna utan även Örebro, Linköping och Norrköping. En Stockholmsregion med i dag 1,8 miljoner invånare kan som kulturregion växa till kanske 3 miljoner människor, med dubbelt så hög köpkraft som i dag. Detta skulle bli en huvudstadsregion med ett ännu starkare kulturutbud och med en puls av hög internationell dragningskraft.

Övriga landet skulle tjäna på det, inte förlora. Bromsar på Stockholm minskar svenskarnas samlade välbefinnande. Invånarna i Stockholms län utgör i dag 20 procent av hela Sveriges befolkning, men står för hälften av den ekonomiska tillväxten i Sverige. Invånarna i Stockholms stad bidrar med 18 procent av statens totala skatteinkomster trots att de utgör bara 8 procent av Sveriges befolkning, visar Handelskammaren i en rapport i veckan. Genomsnittssvensken betalar 45 600 kronor till staten, stockholmaren 100 000 kronor.

Bostadsmarknad, service och trafik måste fungera bättre i Stockholmsregionen för att det inte ska bli tvärstopp, framhåller Handelskammaren i sin rapport, skriven av Henrik Leffler

(fd ledarskribent på DN). Redan hämmas expansionen av att företag har svårt att få tag på specialister. Studenter finner inget stans att bo.

Trafikelande försämrar den annars höga livskvaliteten i Stockholmsregionen. Detta är inte alls någon ofrånkomlig följd av expansionen. Stockholm har inte, och kommer inte att ha, fler människor än att livskvaliteten går att behålla och förbättra med rätt beslut om infrastruktur och bostadspolitik.

Kombinationen av social frustration och komplicerade system är en farlig brygd. Den är som gjord för populister. Plötsligt tar vänsterpartiet hand om orsaksbeskrivningen. De felaktiga förklaringarna är tyvärr enklare att sälja än de sanna. Liksom i Ryssland kan folk få höra, och många börja tro, att Gosplan måste återinföras för att det ska bli bättre.

Det verkliga problemet är ett helt annat: regeringen har övergett planekonomin utan att förstå marknadsekonomin.

Den gamla logiken var: hög inflation som skapade egenkapital automatiskt, stora statliga räntesubventioner, hyresreglering, kommunala bostadsbolag som kunde jämna ut hyrorna över beståndet och ta förluster övergångsvis på nyproducerade lägenheter, produktionsinriktning.

Detta är nu borta. Inflation finns inte. Egenkapital måste in från början. Realräntor kan inte omfördelas över tid. De statliga subventionerna är borta (en viktig del av saneringen av budgetunderskottet). Underkapitaliseringen i kommunala bostadsbolag har visat sig katastrofal vid nollinflation. Den tro på enhetlighet som kommit till uttryck i produktionstänkande och bruksvärdesystem måste överges till förmån för kundinriktning och en mångfald av kontrakt.

När det gamla systemet inte längre är drivande måste nya incitament skapas för dem som ska göra det i dag. Stellan

Lundström, professor i fastighetsekonomi vid KTH, har just ställt sig i spetsen för ett stort forskningsprogram på tre år om hur detta ska gå till.

Tre centrala frågor:

1. Hur ger man *kommunerna* skäl att hjälpa till med förutsättningar för att bygga? Två lösningar är uppenbara: a) Utjämningsnivån i skatteutjämningsystemet måste sänkas. Det måste alltid löna sig för en kommun att det byggs för nya invånare med arbete och god inkomst. Så är det inte i dag. b) Kommunerna får ta hand om fastighetsskatten.
2. Hur ska vi se på *hyreslägenheter*? I dag är det uppochnervända världen. Hyresrätten anses vara till för de sämst ställda trots att den är den dyraste och mest exklusiva upplåtelseformen. Hyresrätten innebär ju att man köper fullständig service. Vidare bygger den på en extern ägare som bör ställa höga förräntningskrav, även för risk, medan den som själv äger sitt boende kan ta det lugnare med förräntningskravet på det insatta kapitalet (en del köper till och med en bostadsrätt och väljer att glömma skuggräntan på det kapital de satt in).

Ungdomar kanske borde erbjudas nya kontraktslösningar för att komma över småhus, som hyresrätt i förening med köpoption. Och hyreslägenheter bör få åsättas marknadsmässig ersättning. Det innebär 25–30 procent högre hyra i Stockholms innerstad. Följderna skulle bli flera: a) fler hyreshus kan byggas (i dag är det tvärstopp), b) det skulle komma fram fler lägenheter i förhållande till kontor, c) tomma övernattningslägenheter (som det finns i mängd i Stockholms innerstad) skulle komma ut på marknaden, d) bostadsrätter bleve billigare, via ett större utbud av hyresrätter, e) rörligheten skulle öka i beståndet; pensionärer

lämna stora lägenheter för mindre etcetera. Detta för över till nästa punkt.

3. Hur få bästa användning av *stocken* av lägenheter? I Stockholms län finns cirka 800 000 »lägenheter«, 200 000 består av småhus, 600 000 av bostadsrätter eller hyreslägenheter. Nybyggandet har under några år legat kring 3 000–4 000 per år. Även om det fördubblades, till 8 000 per år, är det en spottstyver i förhållande till användningen av det existerande beståndet av lägenheter. Bostadsbristen i Stockholm kan inte »byggas bort«. Den fordrar åtgärder för att marknaden ska fungera som marknad.

Oheliga politiska allianser hindrar det som borde ske. Socialdemokraterna är till exempel emot »marknadshyror« ideologiskt och moderaterna är emot dem politiskt (deras väljare bor i de alltför billiga hyreslägenheterna i innerstan).

Den pedagogiska uppgiften är gigantisk. Hur få politiker att plädara för och väljare att acceptera en bostadsmarknad som fungerar i Stockholm, när de verkliga lösningarna är så oerhört mycket mer komplexa än en husockupation av ungdomar eller ett tv-utspel av Gudrun Schyman?

26 mars 2000

Varför tror inte ungdom på framtiden?

Som Harry Schein skrev på nyårsafton är millennieskiftet trots allt lite av en mental realitet. Äldre kan känna att »deras« århundrade, 1900-talet, ligger bakom. Yngre kan se att deras sekel, 2000-talet, nu invigs.

Framtidsbilderna har betydelse, visar David Ingvar i sin hjärnforskning. Åtminstone några gripbara föreställningar bör rymma positiv förväntan, för att individen ska känna lust.

Tillsammans med kolleger i en DN-jury ägnade jag några dagar i december åt att läsa uppsatser av ungdomar mellan 16 och 25 år inför det nya århundradet. 300 uppsatser kom in till tävlingen, ordnad av DN Kunskap. Ungdomarna skrev en ypperlig svenska, som det var en glädje att läsa. Som kritiker av den nya skolan kände jag mig lite överraskad av den goda svenskan och nästan ångerfull inför ett och annat kritiskt överord genom åren.

En annan iakttagelse var vilka fantastiska öden som nu sammanlänkar Sverige med andra delar av världen. En stor del av uppsatserna kom från ungdomar med delade öden – Sverige som nytt hemland och samtidigt ursprung, minnen, förankringar också i något annat land på jorden. Var och en har stoff av det slag som väver romaner, för att travestera Majgull Axelsson.

Men en tredje iakttagelser gäller just framtidstron. Den framstår i uppsatserna som förbluffande splittrad mellan den lilla och den stora världen.

I den lilla världen, de privata projektens och drömmarnas värld, är de här ungdomarna genomgående fyllda av energi och självförtroende. De vet vad de kan och vill. De är inte hämmade, som min generation. De rör sig vant i världen. De är gott orienterade. De hittar miljöer och har framtidstro. De tror på kärlek och samtidigt ett spännande liv.

Men i förhållande till den stora världen är framtidstron som bortblåst. Lika bra som det nog kan gå för egen del, lika illa går det sannolikt för helheten. Blir det inte raskrig så dör troligen miljön. Jag överdriver något, och det fanns undantag, men inte mycket.

Nordiska museets motsvarande uppsatstävling ger tydligen samma bild, enligt vad jag förstod av ett samtal i radio på nyårsaftonens morgon. Programledaren Kjell-Albin Abrahamsson kunde inte undgå summeringen, att vad ungdomarna skildrar »är ett samhälle år 2050 som knappt har undgått katastrofen«. Det är »mycket skräck och fara«. Och man är ofta »rädd för forskare«. Bland annat målas skräckvisioner av genmanipulering upp.

Denna framtidsföreställning är mycket märklig. Inte enbart att den så påtagligt strider mot vad ungdomarna, även med invandrarbakgrund, tror för egen del. Dysterheten står ju därtill i stark kontrast till det faktiska läget vid 2000-talets ingång, jämfört med hur framtiden har tett sig tidigare under 1900-talet.

»Domedag inställd« har Moderna Tider satt som rubrik på omslaget till sitt millennienummer. Professor Tor Ragnar Gerholm visar i en artikel, liksom i ett efterord till återutgivningen av hans bok »Futurum exaktum« från 1972, hur undergångsprofetierna från Romklubben och andra visat sig skrivna fullkomligt i det blå. De framstår i dag som »patetisk flaskpost från de i tidens hav skeppsbrutna«.

Ingen »befolkningsbomb« hotar längre jordens existens. För första gången i mänsklighetens historia går vi nu från en ständigt ökande till en successivt avtagande befolkningstillväxt. Vändpunkten kom redan på 70-talet. Därmed blir det också möjligt att få kraftigt stigande standard per person i det som förr kallades u-länder.

Ingen matkris förestår heller.

Vattenförsörjningen är ett problem, men inte alls av teknisk eller ekonomisk karaktär. Att avsalta en kubikmeter vatten kräver bara 0,7 kWh energi. Kostnaden för en sådan energinsats är en bråkdel av vad konsumenterna i världens nederbördsrika länder, som Sverige, i dag betalar för sin vattenhantering. »Folk är inte fattiga för att de saknar vatten. De saknar vatten för att de är fattiga.«

Kända och exploaterbara tillgångar på råmaterial – metaller och annat – är större än de någonsin varit. Priserna har sjunkit till hälften av vad de var i början på 70-talet, när Romklubben påstod att råvarorna var på väg att ta slut.

Någon miljard människor i »tredje världen« lyfts samtidigt från fattigdom till medelklass tack vare den nya globala ekonomin och frihandeln, som överför teknologi och utjämnar välstånd snabbare än någonsin.

Den nya ekonomin ger också utrymme för enorm ökning av tillväxt och värde per kvantitet. Den teknologiska utvecklingen har dramatiskt höjt värdeinnehållet per kilogram. Räkna på datorchips och mobiltelefoner och Losec-tabletter, för att inte tala om musikinspelningar överförda via Internet, och jämför med tidigare generationers verkstadsprodukter!

Den nya informationsteknologin har gjort Storebrorskontroll av medborgarna svårare, inte lättare som Orwell varnade. Teknologin innebär heller inte mer av storskalighet utan motsatsen.

Demokratin har därtill aldrig omfattat fler länder och människor än i dag. Hela Östeuropa är befriat från kommunistdiktaturer, inga militärstyren härskar längre i Grekland, Spanien, Portugal, Chile eller Argentina, Sydafrika är fritt från apartheid osv. Vem kunde tro på 70-talet att världen skulle se ut så här år 2000? Vem hade ens vågat måla upp den visionen?

Och ungdomar från ett land som Sverige kan röra sig hur fritt som helst i världen, se och upptäcka. »Har någon generation av ungdomar i något land i någon tid haft vidare livsmöjligheter än er?« frågade juryordföranden Sverker Åström på den lunch där han överlämnade priserna till vinnarna i DN:s uppsatstävling.

Varifrån kommer då pessimismen om den stora världen och den utbredda negativa hållningen i ungdomskretsar till värdet av naturvetenskap och forskning? Det skulle vara intressant att höra DN-läsares tro om detta.

Min gissning är att skolan och medierna har samspelat på ett olyckligt sätt under ett antal år. Skolan genom att predika bara miljökatastrofer och inte ge någon lustfylld, lockande bild av naturvetenskapens goda möjligheter. Medierna genom sin förkärlek för negativa verklighetsbilder. Båda har haft en fallenhet för »domedagsporr för intellektuella«, för att citera Tor Ragnar Gerholm.

Världen rymmer förvisso problem och risker, rent av ödesmättade risker om man ser till kärnvapenspridningen och terroristgrupper.

Men de normalproblem vi mest har att kämpa med är ändå inte katastrofer som följer med någon ekonomisk eller teknologisk ödesmättnad – och forskning borde ge mer hopp än skräck. Den berättigade oron, alltid motiverad att känna, gäl-

ler hur vi förmår upprätthålla värdena i vår västerländska civilisation, däribland en mogen medborgerlig demokrati som klarar att ansvarsfullt hantera även långa tidshorisonter.

Om domedagstänkandet rent av avskräcker ungdomarna från att med glädje ge sig in i politiken – utan i stället får dem att i missmod eller misstro vända den ryggen – då har vi i skola och medier som överfört denna verklighetsföreställning verkligen begått ett dubbelfel. Nästa generation skulle då tro på katastrofer som inte finns men avstå från att ge sig in i politiska uppgifter som är verkliga.

2 januari 2000

Förstår Europa ungdomar hur lyckligt lyckad den är?

Europa – mot vilken framtid?

Fritt efter Carl Milles »Europa och tjuren«.

Förstår Europas ungdom hur lyckligt lottad den är?

Florens

Marcin Król, historieprofessor i Warszawa, redovisar en märklig sifferkombination när det gäller polackernas inställning till Europeiska Unionen, EU. Bara 52 procent säger sig nu vilja att Polen går med i EU. Men 88 procent svarar att de själva, som individer, skulle föredra att vara medborgare i EU framför att vara medborgare i Polen!

Król tar det som ett av många uttryck för det motsägelsefulla, eller snarare mångbottnade, i vår tid. Växande individualism bryter upp gamla föreställningar om politisk gemenskap. Det man vill, och allt oftare gör, som individ behöver inte ha något samband med vad man önskar för »sitt« land.

Parallellt finns en tribalism, behov av tillhörighet till en »stam«, som också växer på många håll. I Danmark har ett parti som värnar om kronan, flaggan och folkstammen nu 12 procent i opinionsmätningarna. I Norge är motsvarande parti ännu större. Här i Italien finns både »Lega Nord« och »Heja Italien« för att inte tala om nyfascisterna. Så Österrike är sannerligen inte ensamt om sitt problem.

Europauniversitetet i Florens, som är något av Romano Prodis tänkarkälla, har tillsammans med EU-kommissionen samlat ett 40-tal akademiker och redaktörer för att samtala om Europas framtid. Universitetet – med Robert Schuman-centret för avancerad forskning om Europa – ligger i en underbar gammal klostermiljö uppe i bergen ovanför Florens. Ungdomar

från hela Europa, inte minst Öst- och Centraleuropa, strömmar omkring i korridorerna. Hela 500 doktorander finns här, från 30 olika länder, på treåriga stipendier. Varje år går det ut 60–80 färdiga doktorer. Därtill verkar ett 60-tal professorer och andra forskare plus 30–40 gästforskare. Jämsides med vårt möte pågår i ett angränsande rum en arbetskonferens med statsrättsjurister om hur man skulle kunna omarbetea gällande EU-fördrag till en läsbar och tydlig författning för EU.

De svenska ungdomarna är få. Men de kanske kommer. Det är nog svårt att föreställa sig ett härligare sätt att tillbringa några studieår än i befruktande läsning och samtal med andra europeiska ungdomar i bergen ovanför Florens.

Tänker ungdomar, många så EU-kritiska, på vilka fantastiska, lustfyllda möjligheter de ges nu på 2000-talet tack vare det nya Europabygget? För 90 år sedan, liksom för 60 år sedan, skulle motsvarande generationer tvingas ut i krig mot andra europeiska ungdomar, dö i lervälling på Europas slätter, frysa ihjäl i Rysslands vinter, beskjutas i Normandie. För bara drygt 10 år sedan var hälften av Europas ungdom inlåst bakom en järnridå, skilda åt av en hög mur i Berlin. Den som till äventyrs försökte ta sig från östra delen av staden till den västra sköts till döds.

Nu är murarna rivna, diktatorerna borta, möjligheterna svindlande för det uppväxande släktet.

Några har faktiskt skapat detta helt nya möjlighetsrum. Klocka politiska ledare har steg för steg byggt institutioner och kontakter som vävt samman västra Europa så att krig inte längre tycks tänkbart. Det som hänt i Bosnien och i Kosovo påminner om att den goda historien i väst inte är given från himlen; populistiska ledare kunde ha återskapat krig. Vi ska inte underskatta kraften i den långa historiens tendens att repetera sig själv.

Även i Öst- och Centraleuropa tycks nu de liberala värdena på god väg att kunna besegra människans tribalistiska dum-

heter. Europeiska Unionen har varit till ovärderligt stöd. Viljan att komma med i unionen, och i demokratiernas försvarsallians Nato, har gett riktning åt reformprocessen. Det kanske tydligaste exemplet är att Ungern slutit upplysta fördrag med sina grannar, trots grogrund för svåra konflikter genom ungerska minoriteter i gränstrakterna och en egen befolkning med rätt starka nationalchauvinistiska drag.

Den tribalistiska lockelsen är en typ av risk. Det finns också en annan typ: att framgång skapar sitt eget nederlag. Också detta är ett bekant fenomen. Två uttryck för det står i centrum för våra två dagars seminarier:

- Det ena är risken att allt friare individer, med multipla identiteter, njuter av sina fantastiska egna möjligheter men slutar bidra till den demokratiska politiska process som är en förutsättning för goda institutioner. Det pågår en »dekonstruktion« av det politiska livet och dess strukturer, påpekade den franska TV-journalisten Christine Ockrent och alla runt seminariebordet kände igen sig. Partierna är döende, överallt i Europa, de gemensamma kommunikationsrummen splittas, folkliga medier fragmenteras eller fördummas.
- Den andra risken är att EU inte förmår skapa en författning och arbetsformer som kan hårbärgera 30–40 medlemsstater. EU:s huvudmål är tydligt nog: att samla hela Europa kring demokrati, mänskliga rättigheter, rättsstat och fri handel, för första gången någonsin. Men risken är att man misslyckas just för att man lyckas. Ett EU med 25 språk skulle behöva 600 översättare vid varje formellt möte, med dagens syn på språkfrågan; ingen ansvarig vågar ens tala om problemet. Ett EU med säg 30 medlemmar blir lamslaget, om varje viktig förändring måste ta formen av fördrag som kräver godkännande, kanske med folkomröstningar, varje gång i varje medlemsland. Men ingen ansvarig vågar ta ordet »författning« i sin mun.

Med här i Florens var den danske nestorn Niels Ersbøll, legendarisk chef för Ministerrådets kansli och en unikt respekterad och erfaren personlighet inom Europeiska Unionen. Han är mycket kritisk. »Man har försvagat kommissionen utan att förstärka ministerrådet«, är hans sammanfattande bedömning.

Samtidigt finns på flera sätt en växande samhörighet i Europa. De underliggande sociala realiteterna, som vi också talade några timmar om, blir alltmer lika i sådant som andel gamla, kvinnors förvärvsarbete, familjemönster. Och värdelikheten i synen på demokrati är stor, framhöll Dieter Fuchs från Wissenschaftszentrum i Berlin. Hans institut har undersökt befolkningarnas inställning i en rad olika avseenden som är kopplade till demokrati. Tror man på andliga friheter och demokratins metod? Tar man avstånd från föreställningen om »en stark man«? Är man villig att följa lagar? Tar man avstånd från våld som metod för att lösa konflikter i ett samhälle?

Fyra länder avviker genom att visa antidemokratiska attityder hos en stor del av medborgarna: Ryssland, Vitryssland, Ukraina och Albanien. I övriga länder i Europa är de demokratiska attityderna helt dominerande. Det gäller faktiskt även ett land som Serbien, konstaterade Fuchs.

Varför skulle inte Serbien så småningom kunna bli medlem av EU och Ryssland, liksom en gång Tyskland, kunna få en påverkan från demokratiska institutioner till mer och mer av demokratins kultur? Övervåld från Ryssland mot dess grannar bleve då lika otänkbart som i dag krig mellan Tyskland och Frankrike.

Stora frågor i en fascinerande tid.

16 april 2000

Abraham Lincoln och Linda Steneberg

Jag besöker Abraham Lincolns grav i Springfield, Illinois. »The State of Lincoln« står det på alla registreringsskyltar, och då är det inte ett bilmärke som avses utan en stor politiker.

Abraham Lincoln åkte runt per häst som advokat i »The Circuit Court«, den kringresande »tingsrätten«. Så blev han känd över hela Illinois och så småningom tillfrågad av en delegation från det republikanska konventet i Chicago om han ville ställa upp som republikansk presidentkandidat 1860. Lincolns hem i Springfield, centrum för många politiska möten, står öppet som museum.

I en jättepark strax utanför stadskärnan reser sig ett gigantiskt mausoleum. Inne i mausoleet finns utöver kistan med Lincolns stoft också hans viktigaste tal ingraverade i sten, däribland Gettysburgtalet och hans andra installationstal 1865. I en föreläsningssal visas filmer och berättas historier kring Lincolns liv och gärning.

Bredvid mig står en vit kvinna med tre små barn. »Well kids«, säger hon »kan ni säga mig varför Abraham Lincoln var en stor president«. »Because he was a nice man« (därför att han var en snäll man) svarar genast en flicka. »Ja«, säger mamman tålmodigt, »han var en snäll man, men det är också något mer«.

Jag vet inte om mamman så småningom fick fram det hon uppenbarligen hoppades att hennes barn skulle förstå, nämligen att Abraham Lincoln var stor därför att han hade avskaffat

slaveriet. Men om barnen inte redan visste det, tänkte hon alldeles klart undervisa dem om saken.

Jag kom att tänka på den här upplevelsen, för fyra veckor sedan, med anledning av de nya »affärerna« inom EU. EU:s revisorer under ordföranden Jan Karlsson har kommit med en skarp rapport om dålig kontroll av stödpengar. Kommissionens Stockholmskontor är föremål för granskning; frivilligarbete ungdomar har fått ersättningar som man inte tycks ha inrapporterat till skattemyndigheterna.

»Affärer« eller »skandaler« av den här eller betydligt värre sort saknas sannerligen inte i USA. De är som regel knutna till penningbidrag för de allt dyrare politiska kampanjerna eller till varianter av politisk korruption i samband med stora federala kontrakt. Amerikaner i gemen talar i ungefär samma ton om »Washington« som svenskar i allmänhet talar om »Bryssel«. Förtroendet för vad »politikerna« långt där borta i »Washington« har för sig är inte överväldigande. Samma väljare som absolut inte vill sända in väg mer skattepengar till »Washington« är angelägna om att just deras kongressman och senator ska verka för att få hem så många kontrakt och subventioner som möjligt till den egna bygden – och de kan mycket väl tänka sig höjd skatt för skolor och väginvesteringar i den egna delstaten.

Människans politiska beteende har sina mönster, här som där. Men det finns en skillnad som är fundamental. Ingen i Amerika (utom någon enstaka politisk galning) tar diverse affärer och skandaler och attityder till eliten i »Washington« till intäkt för att vilja upplösa eller lämna Amerikas förenta stater. Lika självklart som att Motalaborna vill förbli Motalabor även efter den stora bolagsskandalen är det att amerikaner känner sig som stolta medborgare i USA, oavsett vad de tycker och tror om missbruk av skattemedel.

Skillnaden har att göra med föreställningen om medborgerlig hemhörighet, om »community« med ett amerikanskt ord, »varma kretsar« med ett begrepp myntat av Göran Rosenberg.

Den varma kretsen kan bygga på lång hembygdshistoria, som i Motala.

Den kan också bygga på författningspatriotism, som i Amerikas förenta stater. Oavsett vad amerikaner tycker om ditt och datt i hanteringen av politiken så tror de på det grundläggande samhällskontraktet. De gillar den syn på individens frihetsutrymme som författningen uttrycker och det skydd den ger. De har lärt sig, intensivt i skolan, att förstå principerna bakom de centrala institutionerna: varför det finns en högsta domstol som garant för författningens rättigheter, varför senaten har en representation och representanthuset en annan etc. Och de är uppvuxna med symboler och berättelser om presidenter och andra stora ledare som har format ett samhällskontrakt värt att värna.

Europeiska unionen har inget av detta. Den har ingen fri- och rättighetsförklaring som är enkel, tillgänglig och slagkraftig. Den har ingen för medborgarna tydlig rollfördelning mellan de centrala institutionerna, formulerad i en författning som alla kan ta del av. Och den har svårt att lansera de stora berättelserna och de stora personligheterna.

Därför, skriver den erfarna belgiske EU-diplomaten Philippe de Schoutheete i en bok, står och faller EU med sina prestationer. Varje skandal slår direkt mot unionen som sådan, ty dess grundförankring hos många medborgare har inte djupare pålar än det enskilda årets resultat. EU kan därför stärkas på två vägar: genom att man höjer prestationerna och genom att man förbättrar grundförankringen.

Någon Abraham Lincoln att ta svenska skolklasser till är svår att uppfinna. Drivkrafterna hos EU-grundare som Monet och Schumann tål dock att berättas. Och besök på de gamla europeiska slagfälten, liksom i Auschwitz och museum Check point Charlie, gör intryck. Europa saknar sannerligen inte konkretion bakom EU-projektets stora försök att besegra den europeiska historiens tendens att repetera sina katastrofer.

Det man bestämt kan göra är att skriva en författning och tydliggöra de värden EU verkar för och vill skydda. USA visar att människor som kommer från helt skilda håll, som har olika etnisk bakgrund, ja vars anfäder kanske rent av har slagits i ett blodigt inbördeskrig, mycket väl kan förenas i en ny varm krets, byggd på författningspatriotism, uppslutningen bakom ett samlevnadskontrakt för ett uthärdligt samhälle.

Runt mausoleet för Abraham Lincoln slingrar sig symbolerna för de amerikanska delstaterna. Där syns också – »South Carolina«.

21 november 1999

Lipponen betonar Europas värden

Helsingfors

Paavo Lipponen är påfallande avspänd när jag träffar honom i statsministerns kontor vid Senatstorget för ett timslångt samtal om vad Finland vill med EU. Ändå är det hans första dag i rollen som president för hela EU – och det i ett läge där varken kommissionen eller parlamentet fungerar. Ministerrådet, med Finland som ny ledare efter Tyskland, har ensamt kraft och kompetens de närmaste månaderna, en unik situation i EU:s historia.

Kommande halvår ska finska ministrar och diplomater leda omkring 2 000 möten i EU, därav cirka 100 på hög nivå i Finland. Lipponen själv har hand om åtminstone två toppmöten: det ena i Tammerfors i oktober med kampen mot brottsligheten som viktigaste fråga, det andra i Helsingfors i december med EU:s utvidgning österut i centrum. Då ska EU också anta en »Millenniedeklaration« som tydliggör vart unionen strävar under 2000-talet.

Den finske statsministern bär en lugn tillförsikt inför den stora uppgiften. Hans regering är väl förberedd. Hans land är med i kärnan av samarbetet, tack vare medlemskapet i EMU och president Ahtisaaris centrala roll för att samla EU, USA och Ryssland i gemensamma ansträngningar för Europas säkerhet. Och Lipponen själv har en genomtänkt syn på vad ett litet, nytt och alliansfritt land kan bidra med.

– Hela den europeiska unionens idé är att medborgare och

företag ska behandlas lika, oavsett var i Europa de finns. Då kan det inte vara förbehållet de stora länderna att bestämma på egen hand. De små har särskild anledning att verka för gemensamma institutioner som upprätthåller objektivitet i regeltillämpningen. Därför behöver vi få en stark kommission. Mindre länder kan bidra till att en anda upprätthålls i unionen av arbete för viktiga värden.

Lipponen nämner som ett aktuellt exempel behandlingen av minoriteter i de länder som nu förhandlar om medlemskap i EU. Slovakien tycks vara på väg att köra ut stora delar av sin zigeniska befolkning. Dessa zigenare ansöker nu om asyl i bland annat Finland. Behöver medborgare i länder som ansöker om EU-medlemskap asyl? Minoritetspolitiken måste granskas noga, även för de länder som ingår i första gruppen av nya medlemmar, menar Lipponen. Om det är något unionen måste stå för så är det att skydda människor som ingenstans har att ta vägen.

Även ett traditionellt alliansfritt land tas på allvar av de andra, om vi bara visar att vi inte drar oss tillbaka från ansvar, säger Lipponen.

– Vi måste vara redo att delta, att arbeta aktivt och konstruktivt också med Europas krishantering och försvar.

Insatserna för Kosovo och för att stabilisera hela Balkan, även ekonomiskt, är en akut uppgift för det finska ordförandeskapet.

Akut är det också att få ordning på EU:s institutioner. Lipponen har gått igenom frågorna kring den nya kommissionen med Romano Prodi, på besök i Helsingfors i början av veckan. Samtalen har gällt inte bara sammansättningen av kommissionen utan också vad den ska prestera under hösten. Även ministerrådet behöver reformeras, menar Lipponen.

Färre möten och större öppenhet är två behövliga förändringar.

Under det finska ordförandeskapet ska beslut tas om en ny regeringskonferens rörande EU:s beslutsmekanismer. Lipponen bedömer att den kommer att begränsas till de frågor som inte löstes i Amsterdamfördraget: hur man ska undvika inflation i kommissionärer när nya medlemmar tas in, röstviktningen i ministerrådet mellan länder av olika storlek, effektivare beslut genom mer av majoritetsröstning. Det senare ligger särskilt i de små ländernas intresse, betonar Lipponen.

Men den finske statsministern tycker inte det räcker med en sådan begränsad genomgång. »Vi borde få en bredare diskussion om hur vi författningsmässigt ska organisera balansen mellan medborgarprincipen kontra nationsprincipen i framtidens europeiska union.«

Paavo Lipponen ligger nära Blair-Schröder-linjen i europeisk socialdemokrati, som med sin inriktning på förnyelse avviker från den mer traditionalistiska Jospin-Persson-linjen. Sysselsättningen i Europa står högt också på den finländska EU-agendan. Sitt första tal i presidentrollen höll Lipponen inför Europafackets kongress här i Helsingfors, samlad under devisen »A Europe that Works«. Lägre skatt på arbete och ökad flexibilitet på arbetsmarknaden är Lipponens nyckelord, även om han utifrån finsk tradition vill söka samarbete kring reformerna. Lipponen arbetar också för ökad skattesamordning, bland annat en gemensam kapitalbeskattning som komplettering till den totala friheten att flytta kapital. Detta bör komma under den finska ordförandeperioden. Teleavreglering över hela Europa och gemensamma regler för elektronisk handel är en annan viktig punkt, som led i Finlands strävan att gå i spetsen för ett modernare europeiskt näringsliv. Nokia har

kraft även som symbol. Kampen för en fri inre marknad på detta av statliga företag präglade område nere på kontinenten blir ingen lätt match, men uppgiften är viktig.

Slående är annars hur Finland har självförtroende att söka vidga EU:s perspektiv, att stärka även dess yttre roll. »Jag har talat med Prodi om en mer konstruktiv politik för att komma bort från dessa upprepade handelskrig med USA«, berättar Lipponen. Att samla EU kring en vilja att liberalisera även världshandeln med jordbruksprodukter är en stor och svår uppgift inför de förestående WTO-förhandlingarna.

Kosovosamarbetet ger en ny ingång för att förbättra EU:s samarbete med Ryssland. Kanske blir det ett särskilt toppmöte mellan EU, Ryssland och USA under Ahtisaaris ledning. I november hålls en specialkonferens kring »den nordliga dimensionen«, det tema Finland har fört in i EU-processen. Det rör inte bara en allmän strävan till goda relationer utan också sakfrågor av gigantiska dimensioner för framtiden. Utöver Östersjöområdets miljö nämner Lipponen två: Europas energiförsörjning, där den ryska gasen får enorm betydelse under 2000-talet, samt kärnavfallet, där Ryssland behöver assistens för att förhindra naturkatastrofer som man knappt törs tänka på, utlösta av sönderrostade kärnvapen m m på Kolahalvön.

I förhandlingarna med kandidatländerna i Öst- och Centraleuropa hoppas Finland kunna lägga på ett extra kol, nu när man närmar sig de politiskt känsligaste kapitlen. Men någon konkret tidtabell för inträdet antas knappast vid toppmötet i Helsingfors. Frågan nämns inte i ordförandeprogrammet och den finske statsministern uttrycker klara reservationer inför tanken. En tidtabell leder lätt till att ansökarländerna slappnar av i sina reformer, i tron att inträdet redan är ordnat, menar

Lipponen. Hans önskan att hålla ett kritiskt tryck på ansökarländerna tycks mest gälla rättighetsfrågor, som minoritetspolitiken.

Utanför statsministerns kontor, på Senatstorget, börjar strax den heta kväll av finsk tango med vilken helsingforsarna firar att Finland nu leder Europa. Ordförandeskapet kommer knappast att gå som en dans. Så enkelt är inte Europa. Men nykomlingen Finland har förutsättningar att lyckas bättre än vad nykomlingen Österrike gjorde. Man har satt fokus på att göra en skillnad i några få stora frågor som hela EU vet bör föras framåt. Ordning på institutionerna och fart på utvidgningsförhandlingarna, plus en tydlig och tändande »Helsingforsdeklaration« om Europas värden inför 2000-talet – redan om detta uppnås har Finland gett ett väsentligt bidrag till att föra EU ur dess kris.

4 juli 1999

En europeisk union med 50 delstater?

Vad är Europa? Den frågan anmäler sig på ett nytt sätt efter EU:s toppmöte i Helsingfors.

Europa bör vara sina värden, främst bland dem upplyst demokrati och respekt för människan. De uttrycks i den »millenniedeklaration« som Europeiska rådet avgav till medborgarna. De får praktisk verkan via de »Köpenhamnskriterier« (efter toppmötet i Köpenhamn häromåret) som medlemskandidater prövas efter.

Men Europa har också en geografisk utsträckning. Alla europeiska länder som är demokratier och vill vara med i samarbetet är berättigade att söka medlemskap, fastslog redan 50-talets Romfördrag. Vilka länder hör då till Europa?

Den frågan kan besvaras tydligare efter Helsingfors. Sex länder var redan inne i medlemsförhandlingar med Europeiska unionen: Estland, Polen, Tjeckien, Ungern, Slovenien och Cypern. Fyra nya länder börjar medlemsförhandlingar i vår: Lettland, Litauen, Slovakien och Malta. Två länder får börja förhandla efter en ytterligare granskning på några månader av deras ekonomi: Bulgarien och Rumänien. Om ett trettonde land, Turkiet, sägs det i slutdeklarationen: »Turkiet är ett kandidatland som kan ansluta sig till unionen enligt samma kriterier som för de andra kandidatländerna.«

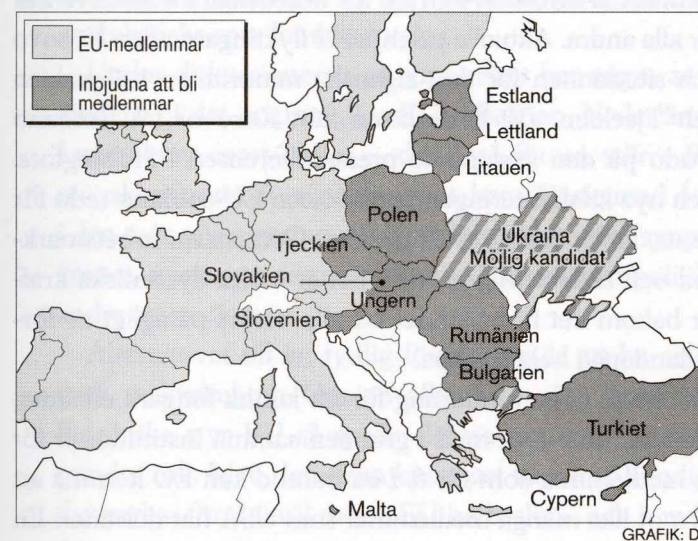
Men inte nog med dessa tretton. Slutdokumentet ger också en tydlig vink till Ukraina, vars regering ligger på hårt för att få

närma sig EU. Man erkänner »Ukrainas europeiska aspirationer och pro-europeiska val«. Om Kroatien efter Tudjmans död sa Javier Solana, som leder EU:s säkerhetspolitiska arbete, att han hoppades att landet nu skulle utvecklas till en fullgod demokrati. EU:s »stabilitetspakt« för Balkan verkar i en riktning som kan börja påminna om ett EES-avtal. Albanien och Moldavien har redan börjat känna sig för om medlemskap.

På sin presskonferens sa den svenske statsministern Göran Persson att Ukraina och »kanske ett framtida demokratiskt Vitryssland« kan tänkas söka medlemskap i EU.

Och, påminner den kloke Björn Månsson i Hufvudstadsbladet, även i Norge, Island och Schweiz är intresset för medlemskap i stigande. Medan den svenska regeringen räds att komma in i Nato, räds den norska att trängas ut ur Nato, vad gäller inflytande. När EU bygger upp en ny och betydligt starkare orga-

Många vill in i gemenskapen

nisation för att förebygga och hantera europeiska kriser påverkar det även Natos roll och förskjuter inflytandekanalerna från Nato till EU, där vårt kära grannland som bekant inte finns med.

Vi har att se fram emot en Europeisk union som i realiteten famnar hela Europa, vitt geografiskt definierat på det sätt som framgår av besluten i Helsingfors. Toppmötet i Helsingfors »öppnar en ny era i Europa«, menade EU-kommissionens ordförande Romano Prodi. Vad betyder det här?

Det ger oss i Europa en chans vi aldrig förut haft genom historien: att alla Europas medborgare lever i fred, demokrati och välstånd och kan röra sig fritt över gamla gränser och järnridåer.

Men vad betyder visionen för det framtida EU?

Några innebörder är tydliga:

1. Alla länder i Europa blir en ofrånkomlig del av EU:s ansvar och verkningskrets. Förtryck och kriser kan ingenstans lämnas därhän, eftersom de får omedelbara konsekvenser för alla andra. Aktuella exempel är flyktningarna från Kosovo och situationen för den zigeniska minoriteten i Slovakien och Tjeckien. »Vi lärde läxan från Kosovo«, sa Romano Prodi på den avslutande presskonferensen i Helsingfors. Den nya krishantering, med 60 000 EU-soldater redo för insats, är ett utslag av lärdomen. Gemensam arbetsmarknad och snabbväxande brottslighet är andra dynamiska krafter bakom det förhållandet att alla berörs påtagligt av förhållandena i hela Europa.
2. EU måste få en författning för att kunna fungera effektivt. Man kan inte leva med i grunden samma institutioner för 30 medlemmar som för 6. I en framtid kan EU komma att gå mot lika många medlemmar som USA har delstater. En organisation av sådan storlek och komplexitet kan inte sty-

ras bara via förhandlingar. Befogenheter måste sorteras upp, grundlagsfrågor skiljas från sakfrågor, ansvarsförhållanden bli tydliga.

Nu tog toppmötet den enkla utvägen, att starta en författningskonferens med de tre frågor som blev överstående från Amsterdam: antalet kommissionärer, röstviktningen mellan länderna i ministerrådet samt minskad tillämpning av principen om enhällighet i beslut. Detta räcker inte för att EU ska undgå lamslagning framöver, vilket EU-kommissionen och gruppen »vise män« under ledning av förre belgiske premiärministern Dehaene förtjänstfullt påpekat.

Romano Prodi tog en tilläggsformulering i slutdokumentet till intäkt för att författningskonferensen kan komma att få en vidare dagordning under loppet av Portugals ordförandeskap. Sittande EU-president, den finske statsministern Paavo Lipponen, understödde i praktiken genom att säga att det finns en öppenhet för ytterligare frågor, »och kanske mer fundamentala«.

Under diskussionerna på toppmötet har några av kärnländerna i det ursprungliga EU – Belgien, Nederländerna, Luxemburg samt Italien – drivit på för en större författningskonferens. Sverige, däremot, har nöjt sig med det lilla, i den mån vår regering alls har någon iakttagbar synpunkt i ämnet, upptagen som den är med konsumentpolitik och andra större ämnen.

Alternativet till en tydlig författning är att ha en informell maktstruktur. Om en allians av säg Tyskland och Frankrike styr EU så spelar diffusa och komplexa regler mindre roll. Men detta kan knappast vara vad mindre länder verkar för. Likväl måste EU ha besluts- och handlingsförmåga om inte nya medlemmar ska komma in i orga-

nisationen bara för att upptäcka att den inte fungerar, vare sig för nya eller gamla. EU:s värde ligger i att den är något mer och kraftfullare än pratorganisationer som OSSE och FN.

3. Ett EU som i praktiken famnar hela Europa kan knappast vara enhetligt. Förhållandena är för olika, framför allt inom ekonomin (även om Europa faktiskt går mot mer likartade förutsättningar, bland annat när det gäller demografin). »Flexibel integration« anmäler sig därmed som ett ofrånkomligt tema. Här finns stort utrymme för uppfinningar. Varianter av partiella medlemskap, Efta- och EES-lösningar behöver prövas. Men det kan inte ske hur som helst, eftersom unionen förutsätter att länder åtar sig plikter för att få fördelar, också eftersom beslutsrätt sammanhänger med att man deltar i och betalar för verksamheten.

Europa måste nu få den författningsdebatt som toppmötet inte beställde. Kanske är det rent av dags att ta på allvar det förslag George Soros framfört: att medborgarna passerar regeringarna och utser delegater till ett konstitutionellt konvent för Europa. Ett sådant medborgarmöte i Philadelphia för 225 år sedan var mer framgångsrikt än någon författningskonferens inom EU än så länge.

12 december 1999

Hur ska vi språkas vid i Europa?

En hädisk fråga: om du fick välja mellan att som modersmål ha ett språk som talas av 400 miljoner och ett som talas av 14 miljoner, vilket skulle du föredra?

Själv skulle jag föredra det större språket. Och jag blir lätt avundsjuk när jag för första gången träffar min i New York boende kusins treåriga son. Med basebollhandskar springer han omkring hemma vid Klarälven och rör sig fritt mellan tre språk: engelska (från pappan), svenska (från mamman), spanska (från barnflickan). Spanska talas av ca 350 miljoner människor, nästan lika många som har engelska som modersmål.

Från språkmänniskor hör jag lyriska beskrivningar av glädjen med språkens mångfald. Europa är så fantastiskt med alla sina språk, säger de. Här hemma samlar de nu på dialekter som på rara fjärlar och bekymrar sig över de udda varianternas borttynande.

Uppvuxen med en svårbegriplig dialekt, som väl talades av ungefär tusen personer i min hemby med närmaste skogsskiften, har jag haft lika svårt för dialektvurmandet som för de skolsvärmare som hävdar att man ska »utgå från barnens erfarenheter« i skolan. Mulleskola för oss som kommer från skogsbygd.

Dialekten var en svår hämning när jag lämnade hembygden. Den bidrog till kulturell distans, försvårade kommunikation med en vidare värld och skapade en inre, mental, stamning.

Språk är också kommunikationsmedel, inte bara studieobjekt för socialantropologer. Det vore en välsignelse om mänskligheten hade ett gemensamt språk, så att vi kunde ägna vår möda åt att förstå vad vi menar, inte bara vad vi säger.

Margareta Westman och Ulf Teleman från Svenska språknämnden är likväl ute i ett gott ärende när de på SvD Brännpunkt (19/7) pläderar för vård av svenskan. Det vore inget framsteg att via EU få en svenska genmanipulerad av fransk förvaltningskultur, tysk meningsbyggnad och engelsk jargong.

Men Europas språkförbistring löses inte genom att alla håller hårt fast vid sitt. Språket är ett av dessa dolda problem inom EU som alla vet finns men nästan ingen vågar tala uppriktigt om.

Med dagens 15 medlemsländer har EU 11 officiella språk. Det innebär 55 språkkombinationer (grekiska-finska, franska-holländska, svenska-portugisiska etc). Med två riktningar på tolkning och översättning, där varje riktning kräver sin egen kompetens, blir det 110 separata översättningskrav.

I de politiska församlingarna inom EU – sådana som ministerrådsmötena, parlamentets sessioner och kommittéer – är det en rätt för varje deltagare att få tala sitt modersmål. Europa-parlamentet har 778 tolkar och översättare, vilket kan jämföras med 611 handläggare av sakärenden. Kommissionen har 1 786 tolkar och översättare (4 951 handläggare), domstolen 271 (mot 285 handläggare). I ministerrådet finns 616 översättare.

Nu ska EU utvidgas österut. Med fem nya språk mer än fördubblas antalet språkkombinationer, från 55 till 120. Antalet översättningskrav stiger från 110 till 240. Och fler väntar. Matematiken är den här:

<i>Antal språk</i>	<i>Kombinationer</i>	<i>Översättningskrav</i>
5	10	20
10	45	90
15	105	220
20	190	380
25	300	600

Att fortsätta som hittills går inte. Man kan inte om några år ha 300 tolkar i arbete varje gång EU:s ministrar sammanträder (det är ofta, i olika statsråds-kretsar).

Inom EU-parlamentet överväger man en variant som kallas »relä-tolkning«. I stället för att tolka direkt mellan alla språk skulle man använda en mellanstation, ett »relä«. Alla språk tolkas till engelska och franska, och sedan därifrån till de andra språken. Polska tolkar behöver därmed bara klara engelska och/eller franska – inte svenska, grekiska, portugisiska, finska etc. Antalet språkkombinationer reduceras då drastiskt. Men priset är en ytterligare tidsfördröjning, plus att nyanser försvinner i två led.

Jag tycker vi skulle gå över till enbart engelska i framtiden, sa Finlands statsminister Paavo Lipponen när jag intervjuade honom på hans första dag som EU-president. Dagen därpå fick Lipponen erfara hur känslig språkfrågan är i Europa. Tyskland och Österrike bojkottade industriministrarnas informella möte i Uleåborg, därför att Finland valt att följa den gamla regeln att vid informella möten enbart ha tolkning på tre språk: engelska, franska samt värdlandets.

Den tysk-österrikiska bojkotten mot Finland pågår än. Skulle Finland böja sig för det tyska maktspråket följer motsvarande krav från spanjorer och italienare.

Ingen uttrycker sig lika tryggt och nyansrikt på ett främmande språk som på sitt modersmål. Men med krav på tolkning i flera led blir denna valörkänsla illusorisk. Man har den själv när man talar men överför den knappast till den som i slutledet lyssnar. Alla som deltagit i konferenser med tolkning vet också att oerhört mycket av närvarokänsla och direktintryck för-loras, hur skickliga tolkarna än är.

Frågan är om det inte vore bättre att övergå till engelska som det gemensamma språket inom EU, det språk som alla politiker och tjänstemän på Europanivå kan förväntas tala och förstå. Lagar och andra dokument med rättslig verkan måste förstås översättas till varje nationellt språk.

Språk är starkt symbolladdat som uttryck för nationell iden-titet i många av EU:s medlemsländer. Därför vågar inga ledande politiker, utom den modige Lipponen, tala klartext om problemet. Men det går inte att fly när EU utvidgas. Har svenska statsråd någon uppfattning? Några uppslag? Speak out!

1 augusti 1999

Försäkra oss en fantastisk åldringsvård

Hemma på besök i Nordvärmland »inspekterar« jag det äldre-hem där min mamma strax ska flytta in. Det har blivit dags nu, vid 84 års ålder, för ett boende med större stundlig trygghet än den som finns i det stora hus där min mamma bott ensam i många år. En sjukdomshistoria under våren avgjorde saken.

Jag blir helt förbluffad när jag får se miljön inifrån. Min omedelbara reaktion är: här skulle jag vilja bo! Två underbara rum, inte kvadratiska utan med spännande vindlingar. Ett mo-dernistiskt kaklat badrum, fräscht och livsbejakande, av det slag som skulle höja priset på en bostadsrätt i Stockholm med en kvarts miljon. En rar köksplats. Ljust. Och så höjdpunkten: underbar närutsikt över Klarälven genom båda fönstren. Där flyter vattnet från de norska fjällen med en hastighet av en kilometer i timmen – perfekt meditationsflyt. Då och då kom-mer en timrad flotte med turister som sökt själslig frid – kan-ske tyskar, många danskar, svenska ungdomar som läst Huckleberry Finn och i fantasin befinner sig på Mississippi-floden.

Utanför rummet varma gemenskapsmiljöer. Fräscht och in-nerligt. Modernistiskt men trivsamt. Rätt gott om personal som är inklämmande. De boende har kvar sin identitet, skratten ligger aldrig långt borta. Tänk om fler visste detta, hur mycket humor och skratt det finns på äldrehem, mitt bland allt annat.

Vägen till min mammas nya boende var trasslig, förstås. Lasarett kan ge rum så länge diagnosarbete pågår, inte längre,

naturligt nog. Övergångshem – också de med fantastisk utrustning och design – är just övergångshem, inte permanent boende. På äldrehem/sjukhem (eller vad de nu kallas) finns inte plats. Bristen är skriande. En klok biståndshandläggare i kommunen, min systers heltidsinsats under en månad samt en ny diagnos från läkare gav till sist ett genombrott. Förmodligen till priset av andra omflyttningar som inte varit smärtfria.

Detta lilla som jag erfarit de senaste veckorna är också som det ser ut i det stora, visar nu Socialstyrelsen i sin rapport »Äldreuppdraget« (2000:2).

- Å ena sidan är svensk äldrevård på det hela taget bra – för dem som får del av den. Pensionärernas riksorganisation (PRO) har låtit medlemmar gå ut och granska äldreomsorgen i så kallade syneförrättningar, ett utmärkt initiativ. På ett år besökte PRO 3 745 »boendeenheter« i form av servicehus, ålderdomshem, gruppboenden och sjukhem. Olika synpunkter kom fram genom iakttagelser och intervjuer med de boende. Brister i tandvården och dålig hjälp med utevistelser är genomgående kritik. Men den avgörande siffran är en annan: Fyra av fem PRO-medlemmar som varit ute och intervjuat skulle kunna tänka sig att flytta till den enhet de besökte! Bättre helhetsbetyg går knappast att få.
- Å andra sidan har det blivit allt svårare att få del av hjälpen och/eller boendet. Färre får kommunal hemhjälp (men de som får det erbjuds allt fler timmar). Bristen på sjukhem och liknande är stor. I varenda kommun pågår en daglig kamp om platser mellan föreståndare, biståndsplacerare, sjukhusens utskrivningsansvariga, anhöriga och de gamla själva. Anhöriga tror, kanske på goda grunder, att den som kämpar hårdast lyckas bäst. Vad händer i så fall med gamla som inte har talföra och i myndighetslabyrinterna självsäkra anhöriga?

SCB kom i veckan med en ny befolkningsprognos. Den sträcker sig fram till mitten av detta århundrade. Antalet personer som är 80 år eller äldre kommer enligt huvudprognosen att fördubblas, från 436 000 vid 2000-talets ingång till cirka 860 000 vid dess mitt. Av allt att döma är detta en grov underskattning. SCB har i sina beräkningar utgått ifrån att takten i ökningen av medellivslängden avtar under perioden.

Detta är ett högst osannolikt antagande. Det mesta tyder på att takten i ökningen av återstående medellivslängd vid 65 kommer att accelerera. I en liten utmärkt skrift, »Lovar och försäkrar ... De äldres välfärd i en balanserad samhällsekonomi« (Sveriges Försäkringsförbund), går Gunvall Grip och Claes Örtendahl igenom frågan. De finner att medellivslängden kan fortsätta öka avsevärt redan som följd av bättre livsstil. Dagens dödlighet är en följd av tidigare livsstil. De finner vidare att forskningen när det gäller sådant som demens, cancer, hjärt-kärlsjukdomar ger helt nya möjligheter att fördröja sjukdom och död. Det behövs bara en liten ytterligare ökning av medellivslängden för att antalet personer över 80 år ska vara uppe i 1 000 000 år 2050. Även detta kan vara en underskattning.

Grip/Örtendahl ifrågasätter samtidigt ett annat av SCB:s antaganden, nämligen att födelsetalen åter kommer att stiga i Sverige, från dagens nivå på 1,5 barn per kvinna till 1,8 barn per kvinna. Antagandet har stor betydelse för det framtida förhållandet mellan personer i förvärvsaktiv ålder och gamla. Mycket tyder på att det finns ett »kulturellt sjunkande födelse-tal«, menar de båda författarna.

Grip-Örtendahl har ett par andra viktiga poänger.

Den ena är att även om friska år läggs till livet minskar inte de samlade vård- och läkemedelsutgifterna i samma mån; med den biomedicinska revolutionen kommer de friska åren i

stor utsträckning att behöva köpas med långvarig användning av dyra läkemedel, samtidigt som behandlingar i sjukvården sträcker sig ännu längre upp i åldrarna än i dag.

Den andra är att kampen om arbetskraften blir hård för ett område som behöver ett så stort tillskott av personal som åldringsvården. Därför måste det relativa löneläget troligen höjas, snarare än att kunna sänkas. Detta bidrar till stigande kostnader.

Vad är en rimlig tanke för framtiden? Sämre standard för gamla som behöver tillsynens trygghet? Knappast, standarden är i dag hög för dem som får plats, men vi som är yngre vill inte ha den lägre i framtiden. Högre avgifter? Svårt; redan är förbehållsbeloppet litet i de flesta kommuner och att med skyhöga avgifter – på 20 000–30 000 kronor i månaden – lägga beslag på allt sparande hos dem som har någon förmögenhet är också otillständigt. Högre skatter? Sverige kan inte gå högre i skattesatser än vad vi redan gjort, men åtgärder som motiverar till arbetsinsatser högre upp i åldrarna är viktigt för skatteunderlaget.

Claes Örtendahl – tidigare generaldirektör för Socialstyrelsen – och Gunvall Grip landar i att det behövs en *äldrevårdsförsäkring*, där alla över 45 års ålder bidrar med avgifter till en viss fonduppbyggnad för framtiden. Samma indirekta slutsats drar Socialstyrelsen i sin rapport. Svenska Kommunalarbetareförbundet gör det också i sitt välfärdsprogram.

Den innovative tänkaren Leif Hansson på Skandia, mannen bakom »kompetensförsäkring» med mera, har utformat ett förslag till en sådan äldrevårdsförsäkring. Hanssons tanke är att även äldre betalar själva för mat och boende, men att vårdtjänsterna försäkras. Han föreslår en kombination av fondering (premiereserv) och skattefinansiering, liksom i nya ATP. Hans tanke är att alla över 50 ska betala till försäkringen.

Vad är vitsen?

1. Det ska finnas en *rätt till försäkringsuttag* för den som av medicinskt sakkunniga bedömts vara i behov av äldrevård. Den gamle ska inte vara beroende av välvilliga biståndshandläggare, kämpande anhöriga och kommunala budgetar (Torsby kommun har ont om platser, bland annat för att man slösat bort en massa miljoner på det vanvettiga Branäsprojektet och fått usel kommunal ekonomi).
2. Det ska finnas *valmöjlighet* för individen. Rätten att välja är lika med rätten att erbjuda. Även i min hembygd finns det personer med gedigen vårderfarenhet som funderar på att starta eget – eller kooperativ. Men trots att behovet är så stort och så påtagligt går det inte, eftersom de är i händerna på kommunala beslut och pengar. Detta är inte rimligt. Om behovet finns där, och försäkringspengar fanns där, borde det komma hem fem sex lockande broschyrer till den som behöver tjänsten, »välj oss» – inte som i dag att anhöriga måste be på sina bara knän för att få hjälpen.
3. Det måste finnas många slags verksamheter som kämpar om att *attrahera personal*. Detta förutsätter utrymme för experiment och etableringar inom ramen för ett försäkringssystem. Vårdtjänsterna måste göras mer attraktiva på framtidens arbetsmarknad. Ty ytterst hänger det på att fler finner det meningsfullt, stimulerande, spännande, roligt att arbeta med åldringsvård. Fördomarna är i dag många. De kan brytas, men då behövs en air av utveckling och dynamik och spännande mångfald. Den är inte förenlig med kommunala monopol. Äldrevård ska vara, och kan bli, en del av fascinerande framsteg.

9 juli 2000

Bäddar staten för ett »Lega Mälardalen«?

Europas styrka är dess städer, sa Assar Lindbeck en gång. Han har rätt. Visst finns det vacker och behaglig landsbygd i Europa, men det gör det på många andra håll i världen också. Men kulturstäder som är mer än uthärdliga är det ont om i världen i övrigt. Antingen är städer charmlösa, kontorsfyllda, kvällstömnda som flertalet amerikanska städer. Eller också sprängs de av slum och trängsel och larm och bilar som asiatiska städer.

Europa, däremot, har städer som hela den övriga världen med glädje reser till, vandrar i, njuter av. Städer där den som har råd hellre bor mitt i stan än flyr till dess utkanter.

I samtal om Europas framtid är »stadsstatens återkomst« ett av huvudstråken. I flera länder har städerna, med omgivning, längre rötter i den långa historien än vad »nationen« har. I Italien känner besökaren rent fysiskt hur rika gamla städer som Florens, Venedig, Bologna bär sin egen stolta identitet – lyckligtvis utvecklas stadsstaternas krig numera mest i fotbollsligan och inte i de former som Machiavelli beskrev.

Även i Tyskland, det glömmar man lätt, är furstendömena äldre än nationen; grundandet av den tyska nationalstaten var inget teparty. Bayern och Bremen växer i anspråk inom den tyska federationen när de gamla definitionerna av både Öst- och Västtyskland rämnat, berättar vår tysklandsambassadör Mats Hellström på Stockholmsbesök. Städerna vänder sin längtan, sin »drang«, i olika väderstreck – München mot Italien,

Hamburg mot Norden, Berlin mot Centraleuropa (men också sin vända).

Berlin är på väg att bli Europas kulturhuvudstad, i vid mening. På konferenser om Europa presenteras ofta de bästa sociala undersökningarna av institut med centrum i Berlin. Berlin har inte mycket av industri, men desto mer av kultur och vetenskap.

Är »borgmästarnas Europa« ännu ett skikt, vid sidan om »provinsernas«, »nationernas« och »staternas«? Ja, borgmästare kommer samman allt mer, konfererar allt flitigare, konspirerar allt oftare.

Mellan region och stad finns nära samspel. Norra Italiens självkänsla påverkas av att Milano är Europas rikaste stad. Kataloniens strävan mot självständighet hämtar kraft ur Barcelonas enorma lyft. Dynamiken i Skottlands självständighetssträvanden kommer numera i hög grad ur det faktum att både Glasgow och Edinburgh – och området mellan dem – är utomordentligt framgångsrikt ifråga om sådant som IT och finansmarknad men även inom design och arkitektur.

Skottland sänder nu egna utrikesemissarier till EU i Bryssel och struntar blankt i att Londonregeringen vill ha kontroll över de utrikes kontakterna, berättar professor Helen Wallace på University of Sussex. Kanske antar man euron som mynt i Skottland, när engelsmännen inte vill det.

Lombardiet, nordregionen i Italien, letar efter ett nytt och större hus i Bryssel. Det man har är överfyllt av företrädare för regionen. Allt fler aktörer struntar i Rom och går direkt mot Bryssel. Så sent som 1996 var det förbjudet i italiensk lag för regionerna att överhuvudtaget ha egna representanter i EU:s centrum. I söndags valde italienarna för första gången direkt

presidenter för landets 15 regioner. Klyftan var stor mellan utgången i norr och resultaten i söder.

Det som sker speglar ett fenomen att vara varse. Nationella politiska beslutsfattare har alltid varit inriktade på att motverka de »drabbades« och de missgynnades revolt. Inom EU finns ett helt begrepp för detta, »cohesion«, »sammanhållning«. Man har varit rädd för att underutvecklade regioner skulle revoltera, vilja bryta sig ur den nationella gemenskapen.

Nu händer snarare det omvända. Starka städer och regioner, med stor självkänsla och ekonomisk och kulturell framgång, söker sina egna vägar. Delvis kan de på goda grunder anföras andras slöseri med medel och allmänna vanskötsel. I Belgien vänder sig det hårt arbetande och mycket framgångsrika Flandern mot det mindre så Vallonien. I Italien sinar lusten från det välfungerande norr att finansiera korruption i den söder som styrs av annan historia (se Robert Putnamns stora studie av norra och södra Italien). Katalonien – globalt och modernt orienterat, med Barcelona som centrum – har allt mindre lust att finansiera arbetslöshetskulturer (förenade med omfattande svartarbete) i andra delar av Spanien.

Hur är det i Sverige? När formar Uppsala, Stockholm, Linköping, Malmö, Göteborg en borgmästarnas revolt mot den nationella oförståelsen för växtregionernas betydelse och behov?

Stockholm är nationens huvudstad. Men det är faktiskt inte »Stockholm« som styr Sveriges riksdag och regering. Tvärtom är riksdagen mycket stockholmsfientlig, och regeringspartiet styrs i stor utsträckning av sin starka partiorganisation i Norrland.

Sammanhållning i nationen kräver balans. Framgångsregioner som Stockholm betalar mycket till den kommunala skatte-

utjämning som är den enskilt viktigaste faktorn bakom den internationellt förbluffande jämlikheten i välfärd över Sverige. Alla kommuner har ungefär lika mycket skattekraft för att klara sådant som skola och vård.

Detta har bland annat Stockholm tålt. Men när betalningen blir mer än 100 procent, när ingen förståelse finns i övriga landet för Stockholmsregionens särskilda problem ifråga om bostadskostnader med mera – då rubbas balansen på ett sätt som får konsekvenser.

I dagens alltmer upplösta värld kan en av följderna mycket väl bli en revolt ut ur nationalstaten från själva dess geografiska centrum. Varför betala till den del av regional- och arbetsmarknadspolitiken som alla vet är misslyckad? Varför godta en statistik som grund för överföringar som inte speglar verkliga förhållanden? Varför följa en regering som bara går in för att sätta käppar i hjulen?

Hur revolten organiseras och manifesteras är svårt att veta. Den kan komma från Mälardalens väljare, och de är många, i nästa val. Den kan gå från att vara vilande till att bilda grund för ett nytt populistiskt parti, som plötsligt växer som en svamp ur jorden, ett »Lega Mälardalen«. Den kan innebära systematiska ansträngningar att med hjälp av EG-domstol och juridiskt trixande förhindra genomslag av stockholmsfientliga regeringsbeslut. Den tar sig också formen av nya allianser som bryter statens makt, som att den forskning som inte får pengar av den svenska nationalstaten säljer sig till andra nationalstater eller till amerikanska pensionsfonder och bolag.

Revoltens olika uttryck blir intressant att följa. Att revolt följer om inte politiken ombalanseras är givet.

23 april 2000

Joschka Fischer visar vägen för Europa

I den magnifika Aula Magna på Stockholms universitet överlade i veckan svenska statsvetare på temat »Europe After Ten Years«. Som vanligt stod frågan om »demos« i centrum. Finns det europeiska medborgare?

Diskussionen tillfördes den här gången faktastoff, från professor Hans-Dieter Klingemann vid Wissenschaftszentrum i Berlin. Uppslutningen kring demokratins institutioner, värden och medborgarkrav är stor och rätt likartad över hela Europa, inklusive ansökarländerna. Undantagen utgörs, än så länge, av Ryssland, Ukraina, Vitryssland och Albanien. Där bör gränsen därför dras för EU-medlemskap, menade Klingemann.

Men pressad av professor Daniel Tarschys tillade Klingemann under diskussionen att man också kan tänka sig den omvända verkningskedjan: att demokratiska institutioner med tiden formar demokratiska medborgare. Han nämnde själv Tyskland som exempel. Opinionsmätningar efter kriget visade att en auktoritär, icke-demokratisk, syn var utbredd bland tyskar i allmänhet – alltså även efter den katastrof diktaturen fört till för det tyska folket. När Klingemanns institut i dag undersöker samma fråga finner det att tyskarna minst av alla tillfrågade folk tror på en auktoritär regim.

Medborgare i 27 länder har ställts inför två typer av auktoritärt politiskt styre: a) »Ha en stark ledare som inte behöver bry sig om parlament och val.« b) »Låta armén styra.« Den andel medborgare som ger högt samlat stöd för dessa två styrelse-

typer i några olika länder är: Tyskland (västra) 1 procent, Tyskland (östra) 2, Norge 3, Sverige 5, Ungern 5, USA 5, Estland 6, Spanien 8, Lettland 8, Finland 10, Serbien 10, Kroatien 13, Litauen 15, Bulgarien 19, Ryssland 20, Rumänien 22.

När Klingemann uttalar sig om den demokratiska medborgarkulturen i olika länder sker det utifrån en sammanvägning av många fler frågor. Men redan den här återgivna säger något om skillnader och likheter, möjligheter och problem:

- Att tyskarna nu är de minst benägna för auktoritärt styre i Europa är förstås en fantastisk historisk förändring.
- Några av de öst- och centraleuropeiska länderna har befolkningar med klart västerländska attityder till demokrati; det gäller i kanske förvånande grad också serber och kroater!
- Finland är ett ovanligt auktoritetstroende land för att tillhöra Västeuropa; även andra delar av undersökningen bekräftar detta.
- De baltiska länderna skiljer sig åt. Estland har en mycket mer demokratiskt mogen befolkning än Litauen.

Klingemanns stora poäng är att en Europeisk Union knappast kan ha som krav och mål att alla Europas länder ska famna samma identitet. Identiteterna i den nya världen är för övrigt många och korsande. Nej, det avgörande och tillräckliga kravet bör handla om demokratins miniminormer. Medborgare som omfattar ett demokratiskt synsätt, i olika länder, kan också tänkas forma demokratiska institutioner på europeisk nivå, i syfte att där hantera viktiga uppgifter som inte kan lösas enbart nationellt. »Konstitutionell patriotism« räcker, alltså anslutning till vissa värden och mål som bör förena européerna. Man behöver inte därtill hylla samma flagga, stå upp inför Beethovens ödessymfoni och ha samma matvanor.

Likväl måste de gemensamma frågorna kunna diskuteras gemensamt. Finns en europeisk offentlighet? Ett test gavs i veckan. Hela Europa diskuterar nu det tal på temat »Quo vadis Europa?«, vart går Europa, som Tysklands utrikesminister Joschka Fischer höll på Humboldt-universitetet i Berlin den 12 maj. Det var ett remarkabelt tal. Det är dags att vi uppmärksammar det också i Sverige.

Andra hälften av 1900-talet var för Europas del oerhört mycket bättre än första hälften, påminde Fischer. Den har präglats av en utveckling mot demokrati i stället för diktatur, och av integration i väst i stället för maktbalanstänkande. Av central betydelse har varit dels USA:s närvaro i Europa, dels alliansen Frankrike/Tyskland. »Vägen med europeisk integration har visat sig fenomenalt framgångsrik«, konstaterade ledaren för De Gröna.

Nu kan integrationen omfatta hela Europa, även öst. Detta är nödvändigt, redan av upplyst egenintresse. Det går inte att ha integration i väst och samtidigt nationalistisk maktkamp i östra delen av Europa, hävdar Fischer. Bland annat skulle en sådan ordning bakvägen återinföra gamla konfliktlinjer också i det västliga EU (med till exempel olika alliansparter för Tyskland och Frankrike).

Det är nödvändigt att gå vidare så snabbt som möjligt med EU:s utvidgning österut. Men samtidigt måste EU stärkas politiskt, så att institutionerna fungerar även med dubbelt så många medlemmar.

Detta kräver fundamentala reformer, hävdar Fischer. »Hur skulle ett EU-toppmöte se ut med 30 regeringschefer? Trettio olika ordförandeskap? Hur länge skulle Europeiska Rådets möten vara? Dagar, kanske veckor? Hur skulle 30 stater kunna balansera sina intressen, komma till beslut och sedan verkligen handla?« Frågorna är retoriska. De grundas på handfast erfa-

renhet, närmast när Fischer och Schröder ledde en förfärliga nattlig budgetförhandling vid toppmötet i Berlin för ett år sedan, då med 15 regeringschefer.

Fischer fortsätter: »Fråga efter fråga, men det finns ett mycket enkelt svar: övergång från en union av stater till en full parlamentarisk europeisk federation ... Denna federation måste grundas på traktat om en europeisk författning.«

Slutsatsen är explosiv, men borde vara självklar. »Monet-metoden«, grundarfädernas strategi att ta små funktionella steg i taget och låta integrationen bli en indirekt effekt av ett praktiskt samarbete i sakfrågor, har nått vägs ände, fastslog den tyske utrikesministern. Nu måste EU ta ett nytt stort politiskt reformbeslut, av samma dignitet efter kommunismens fall som den process man inledde efter nazismens nederlag.

Fischer för så ett varsamt resonemang om hur man ska balansera nationalstaterna och den Europeiska unionen. Två kamrar behövs, som i USA: en som representerar staterna, en som företräder befolkningarna. Fischer har det konstruktiva tillägget att parlamentarikerna i »representanthuset« samtidigt borde sitta i sina hemländers parlament, en tanke som Odd Engström och Mats Hellström också förde fram på DN Debatt i början av 90-talet.

Därtill behövs en Europaregering, som är tydlig och ansvarig. Dagens diffusa förhandlingssystem bär inte för framtiden.

Om inte något görs inom en tioårsperiod kommer inte EU att bli handlingsdugligt, menar Fischer. »En kris kan inte lösas i enlighet med logiken i den hittillsvarande marginella Monet-metoden.« Reformerna kan bli framgångsrika »bara om Europa etableras på nytt genom en författning.«

Som den praktiske politiker Fischer är diskuterar han sedan också i sitt tal vad man gör om det här visar sig inte gå att få enighet omkring. Kanske kan då ett »gravitationscentrum«

skapas genom att en kärngrupp går vidare på egen hand, men med krav på sig att vara öppen för andras anslutning senare.

De Grönas ledare i Tyskland tar rollen av Europas Alexander Hamilton. Konflikter går att sortera, ja en konstitutionsroll är i mycket just att skapa en tydlig ordning för att balansera och hantera olika krav. I Europa måste ännu större hänsyn än i USA tas till staternas starka ställning.

Den tyske utrikesministern har nu brutit hämningen att tala uppriktigt om Europas konstitution. Hans tal blir en central utgångspunkt för all fortsatt Europadebatt. Finns det något svenskt statsråd som har någon tydligt formulerad synpunkt i ämnet? Om en månad tar Sverige plats, tillsammans med Frankrike och Portugal, i EU:s ledningstrojka, så det vore inte fel om också vår regering började fundera över hur Europa ska styras för framtiden.

Utan grundläggande reformer är risken stor att östutvidgningen blir oförenlig med ett EU som fungerar. I samma ögonblick som det stora målet nås, att alla Europas länder kan integreras i demokrati, skulle verkningskraften upphävas genom att institutionerna är byggda för sex medlemmar men ska hårbärga 30 eller fler. EU skulle misslyckas just för att det äntligen lyckas. Detta får inte ske.

EU måste både utvidgas österut och stärka sin handlingskraft. Det är Joschka Fischers budskap, och han har kommit en bra bit på väg att visa också hur det kan göras.

21 maj 2000

Svensk skolungdom om Europas framtid

Vilken är Europas goda framtid?

Många funderar över den frågan just nu. Denna månad tas nya viktiga initiativ för den kommande utökningen av EU:s medlemskrets, österut. EU:s regeringschefer samlas i Lissabon, formellt för att tala om frågor kring sysselsättning och ekonomi men reellt också för att utbyta tankar om hur EU ska kunna styras väl i en framtid med 30-talet medlemmar. Samtidigt har läget i Österrike ställt frågan på sin spets om Europas värden. Sammanbrottet för kristdemokraterna i Tyskland och det nära förestående presidentvalet i Ryssland påminner om vikten för hela Europa av vad som händer hos dessa båda giganter.

Kanske får frågan om Europas framtid rent av någon liten plats på de svenska socialdemokraternas extrakongress om några dagar, kanske inte.

Svenska skolklasser har också funderat över ämnet, därtill stimulerade av en tävling på temat »Ett motto för Europa« som ordnats av ledande tidningar i alla EU-länder. Till segrande skolklass i Sverige – att gå vidare till slutomröstningen på europeisk nivå – har DN:s jury utsett eleverna på samhällsprogrammet, internationell inriktning, klass 2 a Nacka Gymnasium.

Deras förslag till motto lyder:

SÖNDRADE GENOM HISTORIEN
– TILLSAMMANS IN I FRAMTIDEN

Motiveringen:

»Under våra studier av europeisk historia har en sak slagit oss, nämligen att det i Europa ständigt har funnits strävanden till enighet. Men genom historien har den vanliga metoden för att uppnå enighet varit krig, att döda, slå och förslava dem som inte delade visionen. Nu, kanske för första gången, finner vi Europas folk samlade i en fredlig strävan för samarbete. Ändå anser vi att vi i Europa alltid måste påminna oss själva om vår historia. Paradoxalt nog kan vetenskapen om alla tragedier och allt lidande i Europas historia ge grunden för lycka och välbefinnande i framtiden. Detta är skälet till vårt val av motto.«

Vi hade intensiva diskussioner innan vi kom fram till det här, berättar klassens lärare i samhällskunskap, Anders Runnquist. »Länge var vi inne på olika slogans för framtiden, men så kom vi fram till att det behövs en balans. Vi kan inte vara bara naivt entusiastiska, vi måste också ta med oss erfarenheten av historien in i framtiden.«

Eleverna har ägnat hela hösten åt att studera Europas historia.

– Ungdomarna har blivit påtagligt bekymrade å sin generations vägnar, noterar deras lärare. »Det kan gå lika illa som tidigare, om vi inte hanterar olika konflikter väl.«

Den balans som eleverna på Nacka gymnasium kommit fram till är också ett huvudtema i en bok som jag vill rekommendera för Europaintresserade: Michael Emersons »Redrawing the Map of Europe«. Det finns dynamiska faktorer som verkar integrerande, noterar Emerson, handeln särskilt. Men därjämte verkar konflikternas sönderslitande krafter. Europa-byggets goda mål är lika mycket att undgå att vår del av världen åter bryts sönder av konflikter som att upprätta något lyckorike.

Emerson går igenom faktorer som delar upp Europa. Där

finns *geografien*, ofta bortglömd i samhällsdiskussion; hur berg och floder och hav både avgränsar och skapar förening (orientering mot Atlanten, Medelhavet, Svarta havet eller Östersjön är en stor delfaktor). Där finns kulturernas kartor: *språk* (latinskt, germanskt, slaviskt, turkiskt), *religion* (romersk-katolsk, protestantisk, grekisk-ortodox, islamisk), *alfabet* (latinskt, kyrilliskt/grekiskt, arabiskt).

Kategorier av spänningar och svåra konflikter

Art	Exempel
<i>I. Nationalistisk/etnisk</i>	
1 Multietnisk	Bosnien, Belgien
2 Etnofobisk	Le Pen-ism, Haider
3 Separatism	Baskien, Tjetjenien, Nordirland
4 Återförening	Ryssland i f.d. Sovjetstater
<i>II. Fördelning</i>	
5 Nationellt	Generalstrejker
6 Regionalt	Östra Tyskland, Vallonien/ Flandern, Nord/Syd-Italien
7 Sektoriellt	Franska bönder, fiskekrig
<i>III. Systemradikal opposition</i>	
8 Ideologisk	Kommunism, fascism
9 Ekologisk	Djurrättsaktivister
<i>IV. Kriminalitet</i>	
10 Maffia och korruption	Östeuropa, Italien
11 Utanförstående grupper	Ungdomsvåld, gängkrig
<i>V. Anarki</i>	
12 Sammanbrott av civilt samhälle	Abanien
<i>VI. Extern</i>	
13 »Clash of civilisations«	Terrorism från »skurkstater«, dödshot Rushdie

När Emerson lägger de fyra kartorna av geografi, språk, religion och alfabet över varandra finner han fyra huvudzoner i Europa: den nordvästra (protestantisk och germansk), den sydvästra (latinsk och katolsk), den nordöstra (slavisk och ortodox) och den sydöstra (turkisk och islamisk).

Kartorna över en sådan definierande sak som visumkrav sammanfaller nära.

I ett geografiskt område bryts de fyra huvudzonerna: ex-Jugoslavien. Det ger ett perspektiv på konflikterna där.

Men det finns självfallet också *politiska* föreningslänkar och brytningar. Demokrati/diktatur var en sådan, av avgörande vikt. Medlemskap i organisationer är en annan (innanför eller utanför Nato, till exempel).

Och det finns en politisk/samhällelig dynamik bakom konflikter som kan vara av olika slag. Den bästa systematiseringen har här gjorts av P Schulte i studien »A Framework for Thinking about Political Violence in the European Union up to 2025«. Se tablån.

Öst- och Centraleuropa rymmer ett hundratal fall där en nationell minoritet består av mer än 100 000 personer, eller minst en procent av hela landets befolkning. Om man sätter gränsen vid 1 000 000 eller fem procent kvarstår 31 fall: ryssar i Ukraina, serber i Bosnien, albaner i Makedonien, ungrare i Slovakien liksom i Rumänien etcetera. Hur man hanterar samlevnaden i dessa fall kan avgöra hela frågan om fred och välstånd – liksom flyktingströmmar i Europa.

Störst risk för konflikt finns där en stor nationell minoritet känner sig dåligt behandlad, samtidigt som den geografiskt är koncentrerad i en gränsregion till gamla imperier med återföreningsambitioner. Serberna i Bosnien, ungrarna i Rumänien och Slovakien, ryssarna i Estland och Lettland, vitryssar-

na i Polen är några exempel som finns eller lätt skulle kunna uppstå.

Sönderslitande konflikter kan starta av många skilda orsaker, även efter att krig mellan två stormaktsblock förlorat sin aktualitet. Vad Europabygget nu handlar om, mer än något annat, är att stärka normerna av demokrati och människorätt liksom krafterna av fruktbärande samarbete så att lockelsen av integration blir större än frestelsen till konflikt.

Det är lite sorgligt att generationen av ungdomar, som mer än andra får bära följderna av utgången av denna dragkamp, tycks så övervägande negativ till den europeiska union som står för det väsentligaste bidraget till ansträngningen. I vart fall bland ungdomar i Sverige är attityden till EU mest negativ. Vad beror det på, frågar jag Anders Runnquist, samhällskunskapsläraren på Nacka gymnasium. »Okunskap« är hans svar.

Så kanske behövs det mer läsning av europeisk historia för att förstå den centrala uppgiften för Europas framtid.

Med lyckan tvingas vi alltid kämpa i våra liv, utan att någonsin kunna nå förbi dess vändor och paradoxer. Men olyckan, den stora av krig och oförsonlighet som alltid präglat Europa, finns det hopp att vi kan hålla borta, om vi anstränger oss tillräckligt att lära av och besegra historiens tendens att repetera sina katastrofer. Detta vore gott nog.

5 mars 2000

Eyvind Johnson, friheten och demokratiernas gemenskap i Europa

Det var en chock som jag inte har kunnat glömma. Det kändes som ett rapp över fingrarna av en pekpinne. När jag fyrtionio år senare läser om texten, kan jag fortfarande känna av obehag.

Så inleder författaren Folke Isaksson sin stora artikel om Eyvind Johnson i senaste numret av Ordfront Magasin. Isaksson beskriver Eyvind Johnson som »alldeles självklart vår störste berättare under 1900-talet, en författare i världsklass». Det enda som får Isaksson att rysa av obehag, tydligen alltjämt, är Eyvind Johnsons värfesttal till studenterna i Uppsala 1951 »där omdöme och sans delvis syns svika honom».

Vad sade då Eyvind Johnson i detta tal, som blev upptakten till en av våra hårdaste kulturstrider under 1900-talet, den kring författarna och »tredje ståndpunkten»? Det publicerades i sin helhet i Stockholms-Tidningen den 13 maj 1951, med Gunnar Helén som tjänstgörande kulturredaktör. Talet återfinns också i samlingsboken »Personligt, Politiskt, Estetiskt», alltjämt tillgänglig på Albert Bonniers förlag.

Hos Eyvind Johnson växte åter djup oro för vad som skulle hända med vårt Europa. Han som gått i spetsen för stödet till demokratins krafter i Spanien, som tillsammans med Harry Martinson intensivt engagerat sig för Finlands frihet, som med Krilon-böckerna gjort sin beredskapsinsats mot nazismen, som med häftet »Warszawa!» riktat ett nödrop till Europa

mitt under upproret 1944 – samme Eyvind Johnson varnade nu än en gång för hotet mot friheten, denna gång i gestalt av Stalin. Det skedde i ljuset av den kommunistiska kuppen i Tjeckoslovakien, i skenet av nya påtryckningar på Finland, i närminnet av Berlinblockaden, i skuggan av Nordkoreas angreppskrig mot Sydkorea.

Så här sa Eyvind Johnson till Uppsalas studenter:

Europa, vårt fosterland för en stund, vårt hem på jorden för några minuter, ligger som en lertallrik som har fallit från stor höjd och spruckit i tusen bitar. Sprickorna tycks ibland så stora att de aldrig mer kan limmas ihop.

Det finns nöd ute i Europa. Det finns tvång, tyranni, hemlig kamp. Vi ser också återuppbyggandet, nationers väldiga ansträngningar att reparera skadorna efter senaste kriget medan de gör sitt eget försvar berett för ett eventuellt kommande. Vi ser små mänskors strävan att ordna en dräglig tillvaro för sig och sina barn – och vi ser fängelser fyllda av politiska fångar. Vi betraktar regisserade upptåg och manifestationer som kallas rättgångar, där folkledare som nyligen var små självhärskare inom sina distrikt nu förs bundna bakom den nya makthavarens, ämbetsinnehavarens ofta med folkliga banderoller prydda triumfvagn fram till avrättningsplatsen; och vi ser tillsynes härskare som kanske bara har en kort tid på sig för att hjälpa till med att avrätta sina forna kamrater och vänner innan de själva börjar vandrigen bakom den med samma banderoller prydda vagnen.

Låt oss, i varje fall för en stund, föreställa oss att vi inte är utanför det som sker Europa, men att vi är med, att vi hör ihop med Europas öde.

Med denna utgångspunkt fastlagd fortsatte Eyvind Johnson:

Europa, vårt stora fosterland, är pressat att välja mellan två möjligheter, tycks det, mellan väster och öster.

Vår egen del är ännu på den västra sidan, vi kallar oss Västerland och ordet täcker vår kultur och vår samhällssyn.

Vårt stöd är liksom det övriga västerlandets Amerikas styrka nu. Man kan säga vad som helst om Amerika tämligen ostraffat, men till sist kommer man fram till att USA:s styrka är den för närvarande enda fullviktiga garanten för vår egen trygghet. Om Amerika är starkt – och med det västerlandet – betyder det för oss att vi ännu har möjligheten till vår folkliga självbestämmanderätt kvar. Ifall den styrkan mattas eller drar sig tillbaka i isolationism, återstår oss det andra: att omfattas av, pressas in i en östlig världs intressen, att bli provin- sen eller guvernementet Sverige i protektoratet Europa. Förebilden är de så kallade folkdemokratierna med så kallade folkdomstolar inför vilka själva tanken på västerländsk demo- krati betraktas som ett grovt brott, som lands- och statsfientlig verksamhet, värd dödsstraff.

Bilden kan tyckas schematisk och onyanserad men är inte gjord av drivande rök; den speglar aktuell europeisk verklig- het.

De »intellektuella« vill ogärna låta sig inrangeras i politiska lä- ger. Det är i sig naturligt. Men här handlade det inte om livets mångfald av bottnar och lidelser, sidobelysningar och göm- ställen – ej heller frågor om olika typer av regler för kapitalis- men – utan om själva fundamentet för att människan alls ska få leva sin gåta: det öppna, liberala samhällets existens. Eyvind Johnson igen:

I den strid om Europas öde som också vi har en känning av deltar, med eller mot sin vilja, direkt eller indirekt, de intellek- tuella, universitetens, skolornas, forskarsalarnas folk. Det gäl- ler ju inte endast den rättvisa fördelningen av brödet utan också möjligheten att sprida oförfalskad kunskap öppet, forsk-

ningens frihet, diktens, konstens, pressens frihet, folkets rätt att välja bland många partier och religioner, hela det andliga li- vets frihet.

När jag för första gången läser detta tal i dess helhet, på 100- årsdagen av Eyvind Johnsons födelse, ger sig särskilt två iakt- tagelser:

- Den ena är att konstateranden som då väckte heta angrepp på Eyvind Johnson från en stor del av hans författarkolleger i dag framstår som närmast självklara. De sovjetiska arkiv som blivit tillgängliga för forskning efter kommunismens fall bekräftar till fullo bilden av inre terror och yttre skrupelfri- het från den bolsjevikiska diktaturregimen. Arne Ruth sam- manfattar bilden i sitt förord till »Kommunismens svarta bok« (Bokförlaget DN 1999): »För den amerikanska väns- tern har det länge varit en vedertagen sanning att paret Julius och Ethel Rosenberg som dömdes för spioneri och avrätta- des 1949 blev utsatta för justitiemord. Fängelsedomens mot UD-tjänstemannen Alger Hiss har på samma sätt tolkats som ett rättsövergrepp i McCarthys anda.

Men sovjetiska källor visar nu att anklagelserna var välgrunda- de. Sovjets nätverk av spioner i USA i slutet av 1940-talet var större än någon anade. Forskningen tyder dessutom på att det kalla kriget var oundvikligt så länge Stalin levde. Nya källor tycks bortom varje tvivel visa att Koreakriget startades av Nordkorea. Stalin var enligt dessa uppgifter underrättad i för- väg. Trögheten i Sovjetsystemet gjorde att den militära hotbil- den kvarstod även efter det att Chrusjtjov hade inlett sin av- stalinisering 1956.«

- Den andra är att vi i Europa i dag, vid början av 2000-talet, trots allt befinner oss i ett betydligt ljusare historiskt läge än

vad som varit rimligt att befara under 1900-talets många moment av ångest, och ljusare än någonsin tidigare i Europas historia.

Antiliberala ideologier drabbade Europa med tre vida katastrofer. Nationalchauvinismen tvingade en stor del av Europas ungdom att dö i lervälling under första världskriget. Nazismen drev fram ett andra världskrig och industriellt utförda mord på sex miljoner judar. Kommunismen installerade diktatorer över halva Europa och sände miljontals ryssar till slavläger i Gulag. Det öppna samhället förnekades. Individen reducerades till redskap för Nationen, Rasen, Klassen.

Nu är dessa antiliberala system i stor utsträckning besegrade, tack vare demokratiernas värnkraft och frihetstankens livskraft, formulerad av ledfyrar som Eyvind Johnson eller makalöst eldad av människors inre låga.

Spanien är ledande EU-medlem och demokrati, likaså Italien, Grekland, Portugal och Tyskland. Längtan efter frihet uppstod även hos generationer som aldrig erfarit den. Tyskarna i det som kom att kallas DDR följde kejsaren 1914, skolades av Hitler från 1933, styrdes av Ulbricht och Honecker efter naziväldets sammanbrott – och demonstrerade därefter för demokrati 1989.

Denna triumf för det mänskliga och levande påverkar vår syn på frihetens värden och kraft, men bör inte upphäva vår insikt om frihetens sårbarhet. Det finns så många råa krafter, även i form av människans inre potential för ondska som vi har sett på Balkan, som hela tiden hotar värden som tolerans och förnuft.

Friheten måste därför förankras tungt, i institutioner som sätter rätten före den råa naturdriften, som ger konflikter utlopp i fredliga former.

Europeiska unionen är demokratiernas samverkan för att bygga och säkra ett sådant liberalt Europa, där människor kan kämpa med sina lustprojekt och livsbesvikelser så som livet är; »inte raka kvistar och pressade blad» för att tala med Eyvind Johnson. Äntligen har Europa dragit rätt lärdom av historien: att inte repetera utan förebygga dess katastrofer.

Enligt den färska Eurobarometern är nu 34 procent av svenska folket för Sveriges medlemskap i EU. På frågan om det bör vara en prioriterad uppgift för EU att ge plats också för de länder i Öst- och Centraleuropa som befriats från diktatur svarar 48 procent av svenskarna »ja», 42 procent »nej».

Så långt delaktigheten i Europa. Så långt känslan av solidaritet mellan gamla och nya demokratier. Den känslan sviktar på många håll. I Finland, Tyskland och Frankrike är det nu bara en medborgare av fem som ansluter sig till EU:s utvidgning som ett prioriterat projekt.

Demokratiernas samhörighet, värden och toleransklimate måste aktivt och oavslått hävdas. »Låt oss, i varje fall för en stund, föreställa oss att vi inte är utanför det som sker Europa, men att vi är med, att vi hör ihop med Europas öde.» Eyvind Johnsons ord 1951, viktiga ord även 2001, då Sverige ska leda ett Europa som svenskarna inte vill vara med i.

30 juli 2000

Bilder av Sverige och svensk politik

»Vilka är vi?» – ett fall för Sverige

Tällberg

Hur ska vi klara det här? Vad ska vi göra för att bryta utflyttningen av storföretag? Vad är det för fel på vår skola? Hur ska vi kunna inlemma flyktingarna på arbetsmarknaden?

I förbifarten, med det icke betonades självklarhet, återkommer det hela tiden, detta »vi«. Jag tänker själv sällan på att jag använder det. Men jag gör det ständigt. »Vi«-et är givet.

Det förgivettagna har djup innebörd. Vi som använder »vi« på det här sättet utgår från två förutsättningar:

1. Vi ingår i en viss samhällelig gemenskap – »det stora vi« som Anders Ehnmark formulerat det – som är mer bestämmande för vår känsla av delat öde än andra gemenskaper.
2. Vi är tillräckligt medskapande i denna gemenskap för att känna personlig ansvarighet för vad som händer med den.

Tills för ganska kort tid sedan var det givet att »Sverige« formade en identitet av det här slaget. Den var präglade som politisk samfällighet. Och även de som inte tillhörde de styrande eliterna uppfattade sig som medborgare i detta Sverige. Nio av tio gick till exempel och röstade i val till riksdagen. Folk brydde sig om vad som hände med »Sverige« och uppfattade sig som medansvariga för det.

Men båda leden har rubbats. Allt fler känner sig inte som medskapande medborgare. Och innebörden av »vi« har därtill blivit mer diffus. Eliter i näringslivet struntar i Sverige. Andra

kan känna alternativa konstruktioner av »stora vi« som varande lika viktiga som det svenska (måhända finns det rentav de som uppfattar »Europas framtid« på det sättet). Ytterligare andra har skakats i bilden av den svenska identitet de vill tillhöra.

Så: »Who are we?« Just så formulerades ämnet för två dagars samtal i Tällberg under »Musik vid Siljan«-veckan, anordnat i samarbete mellan Nextwork Ekman (Bo Ekman) och Moderna Tider (Göran Rosenberg). Redan situationen rymde en paradox.

Sommartid vid Siljan finns få som vilset behöver fråga vad det är att vara svensk; naturens under ger ett tyst svar. Seminariet om det svenska hölls i stora delar på engelska, trots att det mest beständiga i den sociala identiteten är det svenska språket.

Få länder har en så enkel grund för sin gamla identitet som Sverige, konstaterade Lars Dencik, professor i socialpsykologi: ett språk, en religion, lång obruten historia. Visserligen rymde stormakten Sverige mer variation (däribland ett viktigt inslag av finnar). Men i själva avståndet från imperiet som projekt låg en identifiering med den begränsade nationalstaten och dess projekt.

Är »demos« eller »ethnos« grunden för denna svenska identitet? Här finns en kärnfråga. Annorlunda uttryckt: definieras Sverige främst av medborgarskapet, den politiska gemenskapen, hos dem som bor här eller av »svenskarna«, i meningen de vars släkter länge bott i landet och ser blekgula ut? Genom att nationen länge var så förhållandevis homogen gled många lätt och obetänksamt mellan begreppen. Per Albin Hansson talade till exempel om »folkhemmet«, inte om »medborgarhemmet«, erinrade Henrik Berggren.

Om definieringen inte är etnisk, och det kan den vara allt mindre, måste den vara politisk. Vilken är vår delade samhällsgemenskap?

Europa måste ingå i den nya definieringen av »vi«, framhöll Arne Ruth och Anders Ehnmark. Därför är det problematiskt att vänstern i just det läget återvänder till nationalstaten, och närmast till en etnisk definition av nationalstaten, utan universella värden, framhöll Ruth mot bakgrund av »de intellektuella« upprop i Kosovofrågan. Föreställningarna längs den politiska skalan har vänts upp och ner.

Till det som förvirrar hör också att så mycket av det som grundade den politiska självbilden har brutits upp. I den nu levande generationen har Sverige uppfattats stå för vissa fördömliga särarter. Professor Bo Rothstein nämnde tre:

1. Framgångsrika socialpolitiska lösningar.
2. En speciell förmåga att via organisationer komma fram till en produktiv samhällsfred (Saltsjöbadsavtal, aktiv arbetsmarknadspolitik, rationell konsensus om att främja välförståndsväxt).
3. En neutralitet förknippad med moraliskt engagemang för tredje världen (inte kolonialmakt, inte stormakt).

Åke Daun nämnde ytterligare en central del av självbilden: »Vi är moderna, vi är avancerade«.

Men, visade Rothstein, de socialpolitiska lösningarna är antingen inte speciellt unika eller inte särskilt framgångsrika (arbetsmarknadspolitiken har misslyckats, kriminaliteten är lika hög som i andra europeiska länder liksom arbetslösheten, skolan är inte bättre etc). Organisationernas konstruktiva roll fungerar inte längre. Och neutralitetens myter håller inte i ett Europa som manar till gemensamt ansvarstagande för

freden. Sverige som det land som är längst fram har bland annat fått sig en knäck av »vårt« ras i den internationella välståndsligan.

Mot slutet av två dagars samtal – innefattande också en intressant genomgång av Gunnar Wetterberg om Axel Oxenstjernas statsbygge och av Per Svensson på temat »Den homogena lockelsen. Svenskheten som renhetsdröm.« – exploderar plötsligt Cecilie Banke. Hon är ung dansk historiker, strax färdig med en avhandling om hur Myrdalarnas folkhem togs emot i Danmark.

Det här seminariet hade aldrig kunnat hållas i Danmark, säger hon. Hela sökandet efter en av eliten formulerad identitet, som folket ska anta, är så typisk svensk.

Men frågan är om det nu mest är försöket som är svenskt eller behovet? Trots allt tal om global ekonomi, och IT-revolution, och imaginära nätverkssamhällen som definierar andra typer av gemenskaper än de geografiska, och multipla lojaliteter (»cocktailpartyschaft«, som Lars Dencik formulerade det), så förblir självuppfattningen stark i våra nordiska grannländer. Finland, till exempel, har inte bara ökat sin säkerhet utan även vidgat sin känsla av verkningskraft via medlemskapet i EU.

Handlar manne dagens svenska undran över identitet, »vilka är vi?«, helt enkelt om att »vi« de senaste 30 åren i så många avseenden har misslyckats, vilket skakar om extra efter 100 år av stor framgång? »Country of Success« annonserar Ericsson för ankommande till Arlanda, men dess företagsledning planerar för att kunna lämna Sverige.

Sveriges identitetsproblem är nog i mycket att det har ett statsbärande parti som uppfattade sig som orsaken till landets

framgång men som inte längre vet vad det vill eller törs och som till följd av sina inre strukturer inte förmår reformera.

Liksom i Japan, ett näraliggande fall av framgång följt av bakslag, har det statsbärande partiets identitet och projekt blivit så förknippade med landets att de två knappt går att skilja åt.

Frågan är om socialdemokratins öde måste förbli identiskt med landets – och i så fall om ansvaret för landets öde är tillräckligt starkt för att kunna förnya socialdemokratin.

11 juli 1999

Saknaden efter Odd Engström

Under riksdagens allmänpolitiska debatt i onsdags började jag av någon anledning fundera över saknaden efter Odd Engström. När partierna kört »ansvar för krisen«-debatt i så många år att medborgarna tröttnat inrättar de sig nu för att efter krisen spela 1985 års »systemskiftesval« i repris. Bure är ny i rollen som Satan, men replikerna gamla som gatan.

Odd Engström avled i maj förra året. Sällan kan man så tydligt säga att en personlighet hade gjort skillnad om han funnits med oss, i det nya seklet.

Gunilla Engström och Bo Ekman har tagit initiativet till ett årligt Odd Engström-seminarium. Det första hölls på lördagen med temat »Det politiska samtalet: Den svenska valdebatten«.

»Samtal« var ett ord Odd Engström ofta använde. Den bok han redigerade i anslutning till Sveriges medlemsansökan till EU gav han titeln »Ett samtal om Europa«. »Det viktiga har varit att vidga varandras vyer, att tillsammans få möjlighet till bättre överblick.«

I begreppet »samtal« ligger en inbjudan: vi är alla medborgare; hur hanterar vi en ny situation? Om detta måste vi »samtala«, dvs utbyta tankar på arenor där vi möts. Medborgarna kan inte lämnas blott som åskådare till processer som »eliten« kör.

»Samtal« markerar också val av ett språk; man kastar inte ut slitna fraser till den man vill föra dialog med. Odd Engström

hade ett ovanligt levande språk, därtill framfört med en skådespelartalang som var mer än amatörens.

Samtal förutsätter vidare att de som samtalar har något att säga. Då måste de stå för något. Den politiker som säger »jag har ingen uppfattning, jag väntar och ser« bidrar inte till samtal.

I samtalet ligger dessutom en atmosfär av nyfikenhet. Något kan hända som berikar en själv: att man får del av en ny livserfarenhet, ett ord man aldrig hört, en tankegång värd att grubbla vidare på, en fördom att bearbeta, en lust att lära av, ett skratt som förlöser.

Ingvar Carlsson, vars vice statsminister och nära förtrogne Odd Engström var, fångade på seminariet upp en av de frågor som mest upptog Odd, nämligen politikens nivåproblem. Hur ska demokratin kunna förbli en realitet när ekonomin, och människorna, rör sig över gränser på ett sätt som nödvändiggör ett skifte också i politikens skala?

Ingvar Carlsson menade att lösningarna måste bli helt olika på fyra nivåer:

1. *Kommunalt* kommer människors engagemang för sin bygd och sin vardag att ta sig helt olika former, beroende på de lokala förhållandena. »Haparanda och Lidingö kan inte se likadant ut.« Partiernas roll är här osäker.
2. *Nationellt* fortsätter partierna att ha viktiga roller, och de ideologiska skillnaderna blir åter tydligare när debatten efter krisen kan bli mer principiell.
3. *I regionen Europa* kan vi inte kopiera den nationella demokratin. Bland annat går det inte att mobilisera tillräckligt intresse för partival på Europa-nivå, fann Ingvar Carlsson.
4. *Globalt* tvingas vi, åter, söka andra beslutsformer än den nationella partidemokratin, bland annat därför att även

diktaturer ingår i samlingen av världens nationer. Vi bör formulera och genomdriva så mycket som möjligt av liberala rättigheter, men FN i sig kan inte styras som en demokratisk nation.

Ingvar Carlsson utvecklade inte närmare vilken typ av författning för EU han ser framför sig. Det borde han göra när han får mer tid.

Seminarieordföranden Göran Rosenberg framhöll att problemet är lite mer komplicerat än att olika nivåer kan behöva olika institutioner. Oron för medborgarskapet gäller i mycket *de brutna länkarnas* problem. Många samtal pågår förvisso i Sverige. Kommuner utvecklas. EU utvidgas och reformeras. Men hur kopplar allt?

- Sverige är ett så litet land att om skolsystemet är i kris blir det en nationell fråga även om skolan nu är kommunal.
- EU:s rättssystem och beslut har direkt tillämpning nationellt i Sverige.
- Diskussionen kring Pr i radio rör inte bara frågan om kvalitet. Den gäller också om det ska finnas rikstäckande, gemensamma samtalsfora i Sverige framöver. Om nästan alla ute i landet lyssnar på lokalradio och läser lokaltidning (i bästa fall), om samtidigt de i huvudstaden utgivna tidningarna med nationella ambitioner får växande problem, om vidare Rapport och Aktuellt utarmas och om Internet som kommunikationsarena mest används för att underlätta för fundamentalister att finna sina likar kan det bli en aning svårt att ens hitta det medborgerliga torget.

Länkarnas problem är även horisontellt, inte bara vertikalt. Hans L Zetterberg och Marcus Storch påminde om att ledan-

de politiker har olika roller. De måste hantera konkreta frågor via förhandlingar och beslutsmekanismer där framgång mäts i saklighet och lugn, inte i drastiska formuleringar och TV-angrepp. Ytterst få klarar att obehindrat skifta från det ena fältets talanger till de egenskaper som värderas på det andra fältet. Det blir farligt om mediasamhällets krav på hastighet och förenkling görs identiskt med *hela* kravet på politiska ledare.

Också en tredje länk är viktig, den mellan passerad tid och framtid. Den upptog Odd Engström mycket. Han var fast rotad hemma i vårt Värmland, också djupt rotad i dess arbetar-moral. Samtidigt var han lika starkt övertygad om att tiden var ny och krävde uppbrott. Hur ta det gamla med sig in i det nya? Hur få människor att se Europa, för första gången med utsikten att kunna vara demokratiskt i dess helhet, som en lust och inte en skräck? Hur få socialdemokratin att vilja förnya sig?

Odd var mästare på att ingjuta stolthet och mod inför uppbrottet, genom att påminna om de faktiskt ännu väldigare uppbrott som generationerna före oss mäktat med. Och när han spordes om en »vision« blev hans svar, så djupt Jung-filosofisk han än var, ett enda ord: utbildning. Lär själv, och se till att Dina barn, allas våra barn, får bästa möjliga utbildning. »Det räcker.«

Odd Engström var en ovanlig människa men i grund och botten en ganska traditionell socialdemokrat, av den gamla utdöende sort för vilken målet var människans frigörelse och förkovran, inte hennes bidrag och bekvämlighet.

17 oktober 1999

KIPP – en skola enbart för gettot?

Under en vistelse i New York i höstas läste jag om en skola i södra Bronx vars elever nått enastående resultat. »KIPP« hette den, en kommunal grundskola med 250 elever.

Ordkombinationen Bronx och KIPP talar. Bronx står för det mest nedslitna i New York, en stadsdel som ännu på 80-talet såg ut som en utbombad stad efter andra världskriget. KIPP är förkortning för »Knowledge is Power Program« – »kunskap är makt«. Mitt i det värsta gettot har en ung rektor, David Levin (29), skapat en av USA:s bästa kommunala grundskolor, byggd på ordning och de högsta förväntningar på vad eleverna kan uträtta. KIPP är en av ett 20-tal skolor som ingår i Lorraine Monroes nya nätverk »Leadership Academy«.

Jag hann inte besöka KIPP. Men där befann sig i stället två svenska radiojournalister: Ylva Mårtens och Sofia Klemming. Efter två veckors närgånget studiebesök på skolan har de gjort en serie på tio radioprogram om dess filosofi och verksamhet. Reportagen börjar sändas i Sveriges Radio P 1 i morgon bitti, måndag, kl 6.33. Sedan kommer ett nytt inslag varje vardagsmorgon de närmaste två veckorna. Reportagen sänds också i P 3 Folkradion kl 12.00 varje dag, »så att yngre lyssnare också kan få del av detta positiva exempel!«, som Ylva Mårtens formulerar det. Och i P 4 »Efter tre« med Olle Stenholm sker uppföljningar. De som missar något inslag kan lyssna samlat på de fem första reportagen lördag den 15 januari kl 10.03

i P 1 och på de fem sista lördag den 22 januari samma tid.

Det handlar förstås om mer än gettot i New York. Det handlar om att skolan kan göra en skillnad för unga människors liv, om det bara finns rektorer och lärare som tillsammans bestämmer sig för att det är detta de vill. »De här barnen kommer att förändra samhället; trodde jag inte det skulle jag inte vara lärare«, förklarar en KIPP-lärare.

Både elever och lärare sjuder av lust. Men det är en lust som sannoligen inte bygger på någon »fun culture«, tidens vanliga föreställning att underhållning måste ersätta hårt arbete. Tvärtom, lusten för både lärare och elever kommer ur förvissningen att det man gör är djupt meningsfullt och ger stora resultat. »Vi blir trötta, men det är det slag av utpumpning som kommer av att ha intensiva upplevelser och göra något annorlunda«, säger en lärare till New York Times. »KIPP makes learning fun«, utropar en elev i Mårtens och Klemmings radioreportage.

Den som läser de kontrakt som skolan skriver med lärare, med elever och med föräldrar kan tycka att KIPP är så lagom lustigt.

Lärarna förbinder sig att vara i skolan mellan 7.25 och 17.00 varje dag och dessutom att undervisa vissa lördagar plus ett par veckor på sommaren. De måste också lova att vara ständigt tillgängliga för elever och föräldrar.

Eleverna lovar att vara i skolan för undervisning under samma långa tid. KIPP-eleverna har cirka 70 procent längre undervisningstid under ett läsår än elever i jämförbara skolor. De lovar ägna sig åt läxor 1–2 timmar varje dag. Kontraktet avslutas med löftet »I am responsible for my own behaviour« (jag är ansvarig för mina egna handlingar).

Föräldrarna lovar bland annat att hålla koll på sina barns läxor varje kväll. »We, not the school, are responsible for the behaviour and actions of our child.«

Jag ska inte berätta mycket mer här om KIPP, mer än att skolan motbevisar alla föreställningar om att struktur och ordning skulle stå i motsats till glädje och kreativitet. En ordning genomförd med charm och höga förväntningar på eleverna har rakt motsatt innebörd. Lärare finner lust i att de äntligen får ägna sig åt sin uppgift: att undervisa och hjälpa ungdomar växa. Elever är glada för att de känner sig trygga och lugna, till skillnad från den oro de upplever i skolor som präglas av kaos, mobbning och terror. Spännande nya metoder för att undervisa och lära in, liksom konstnärliga inslag, frodas i en miljö där alla är inriktade på att nyttja tiden positivt och kreativt.

I övrigt: lyssna på radiodokumentären!

Egentligen är det inget märkvärdigt som görs i KIPP. Det märkvärdiga är vad som sker när man gör det.

Docent Lennart Grosin, pedagogiska institutionen i Stockholm, har i en studie av skolkulturer – där han har gått igenom det mesta av tillgänglig forskning – kommit fram till att följande faktorer utmärker framgångsrika skolor:

- »ett tydligt och demokratiskt men kraftfullt ledarskap från rektors sida som framför allt inriktas på skolans kunskapsmål;
- pedagogiskt ledarskap från rektors sida;
- samarbete mellan lärare om mål och innehåll i undervisning och fostran;
- höga förväntningar på eleverna med utgångspunkt i att alla är läroaktiga samt att skolans och undervisningens kvalitet, inte elevernas bakgrund, är avgörande för deras resultat;
- uppmuntran och belöning för bra arbete;
- koncentration till ett begränsat antal teman under lektionerna;
- interaktion mellan läraren och hela klassen en stor del av tiden samt individualisering där hänsyn tas till elevers ursprung och kunskapsnivå;

- tydliga normer beträffande rättigheter och skyldigheter i det sociala umgänget i skolan;
- ordning och reda samt bestämda men måttfulla sanktioner mot dåligt uppförande;
- positiva relationer mellan lärare och elever som bygger på respekt och ömsesidigt förtroende;
- lärare som förebilder och auktoriteter;
- regelbunden utvärdering;
- föräldramedverkan.«

Men så konstiga har vänsterföreställningarna blivit i Sverige att landets skolminister reagerar upprört när skolborgarrådet i Stockholm nu ser till att föräldrar till barn i Stockholms grundskolor regelbundet och systematiskt får veta om deras barn har nått målen för undervisningen och i vilka ämnen de behöver extra stöd av lärare och föräldrar för att lyfta sig.

Det egentligen självklara har i Sverige gjorts så känsligt att det inte får sägas, än mindre tillämpas. Märkligast av allt är att detta tabu mot att hjälpa alla ungdomar att bli starka, i kraft av kunskap och självförtroende, utfärdas av politiker som gör anspråk på att särskilt företräda »de svaga«. Vi har en skolminister som på sin höjd är ett skämt.

»What room is this?« ropar plötsligt en stor svart lärare så att det hörs ut genom det öppna fönstret på fjärde våningen i South Bronx. Som svar kommer 25 glada barnröster som skanderar:

*This is the room
That has the kids
Who want to learn
To read more books!*

9 januari 2000

Hur långt är ett mannaminne?

Inte sedan 50-talet har bygden varit mer kulturellt livaktig, kan jag konstatera under mitt årliga besök hemma i Klarälvdalen. Amatörteater, revyer, visafnarn, poesiläsning, konst och konsthantverk, kyrkokonserter, återupplivande av gamla seder och maträtter uppe på lidelsefullt renoverade fåbodvallar – lust och initiativ präglar åter dalen. Till och med högkulturen, fotbollen, har gjort en framryckning.

Bakom mycket av det som sjuder står Republiken Dalen, en bygderörelse grundad på tre konstitutionella principer med traditionell förankring: »Störligheta, Vänligheta, Vackerheta». Den inspirerar också till en ny entreprenörsanda inom företagandet, byggd på »creazyness» (galenskap och kreativitet) enligt den broschyr på utrikiska som väl gjorts för EU-bruk.

Att det känns som 50-tal är ingen tillfällighet. Någonstans kring 1960 kom brytningen i denna folkrörelsepräglade bygd. Plötsligt var folkrörelser omoderna. Det de gjorde blev ju lite småttigt och osäkert. Inte var det rimligt att bilda belysningsförening och starta amatörteater för att få in pengar för att ordna vägbelysning längs vår becksvarta landsväg, så som det gick till på 50-talet. Sådant måste skötas av vägverket. Danskurser för ungdomar, så att de inte stod osäkra och söp på lördagarna, och kritning av vår fotbollsplan – sådant som IOGT och fotbollsklubben stått för – var det väl ändå kommunens ansvar att ordna med skattemedel och fritidskonsulenter i det moderna samhället. Folkrörelserna drog sig efter hand tillbaka

för tidens vind, i en stark känsla av att vara passerade. Driftigt folk flyttade till stora städer. Socknen, med en halvtidsanställd kamrer, blev storkommun och försvann fem mil bort, varpå tjänstemännen ersatte förtroendemännen.

Men folk fann efter hand att det uppstått ett vakuum. Det höll inte att tillbedja staten och vänta på dess bönesvar. I samma mån som slyet började skymma älven kom slöheten att hämma själen – bygdens själ och liv. Detta tog tid att upptäcka, ty omvandlingens profeter förklarade att de som inte trodde på De Stora Projektens Tid och statens förmåga (med årligt besök från Riksteatern och bidragsansökningsblanketter hos kommunen) var efterblivna. Men någon gång på tidigt 80-tal kom en mental befrielse. Nästan alla förstod då att »Stockholm» inte skulle kunna besluta om energi i bygden. Det fabulösa Branäsprojektet – som skulle rädda dalen med ännu en satorsatsning organiserad av Stat, HSB, Kommun och Stadshypotek, men som slutade i haveri och bedrägerirättegångar – blev en symbolisk slutpunkt för 60-talsandans gigantomanska illusionsmakeri.

Vad som sedan hände i Klarälvdalen, och på många andra håll i Sverige, var att människorna visade sig ha minnet kvar. 25 års stats-kramande är trots allt en kort tid i en bygds historia. Många visste hur man gjorde innan, när det civila samhället fungerade och den lilla socknen/kommunen rent av var en förlängning av det. Maskorna i nätverket gick att återknyta. Handelsmän, lärare och präster drog i varpen. Snart framstår det föregående kvartssekket som en kort passiv parantes i bygdens långa livaktiga historia.

När jag hör Adam Michnik beskriva den polska liberala revolutionen handlar det i grunden om samma mekanismer, om än med större dramatik och under andra historiska omstän-

digheter. Det kollektiva minnet fanns bevarat. Civila öar existerade (som kyrkan). Viktiga strukturer och handlingsrepertoarer fanns att bygga på, när Systemet rasade.

Hur långt är ett mannaminne? Tre generationer, omkring 75 år, säger Jan Bröms, Saco-ekonomen, på ett seminarium om svensk identitet. Han minns sin farfars lärdomar om fattigdom, flit och sparande. Men om utvecklingen är kontinuerlig spåds generationernas historia ut långsamt. Annorlunda borde det vara när historien bryts drastiskt, så att det kollektiva minnet inte alls reproduceras via någon praktik. DDR är ett exempel. Sovjetunionen ett annat.

Minnets innebörd kan också vara på gott eller på ont. Både Ryssland och Tyskland hade en kort liberal historia, föregångaren och efterföljd av auktoritära projekt. På Irland hör inbördeskrig med religiösa övertoner till det som definierat nationen och dess politiska system. I Iran har prästerskapet genom den långa historien haft en auktoritativ samhällsroll som delvis kompenserade för avsaknaden av politisk centralmakt. På Balkan har minnet av oförrätter odlats från generation till generation.

En modernisering uppifrån är skör i samhällen där den inte understöds eller vid misslyckanden kan ersättas av goda kollektiva minnen. Atatürks moderna Turkiet, med dess sekulära och västerländska principer, har inte lyckats bryta kraften hos religiös fundamentalism och etnisk samkänsla. Shahens motsvarande försök i Persien/Iran led av samma slags brist.

Tyskland, Japan och Taiwan är tre exempel på lyckad demokratisering uppifrån, utan stark grund i ett kollektivt minne hos befolkningen (Taiwan är det första exemplet i världshistorien på kinesisk demokrati). Men även i dessa samhällen krävs lång tid för att nya författningar ska underbyggas av vanor och

tänkesätt. Som Ralph Dahrendorf konstaterat: det tar tre månader att skriva en konstitution, tre år att förverkliga en ekonomisk strategi men tre generationer att bygga en ny politisk kultur.

EU är också skört. Unionen är skapad av statsmän som sökte medvetet bryta med historien. Färre minns nu, som de, historiens onda lärdom. Samtidigt har inte nya folkliga strukturer byggts upp till stöd för det europeiska projektet. Den långa historien av nationalism riskerar därför att hinna i kapp den korta historien av gemensamhetsbygge.

Människan och hennes samhällen är inte bara sin historia, men de kommer inte ifrån kraften från sina historiska prägelningar. Vi ska vara glada i Sverige att vi har rötter av medborgerlighet, förnuft och självansvar som går djupt. Vi kommer att behöva dem när systemet pressas av misstro och vanmakt.

18 juli 1999

Roger Pontare i Folkets hus

*Ge mig en väg – att gå
Jag ser yxan i krigarens hand*

*Vill ni att jag vänder om
Och slåss för den jag är?*

*Aldrig sviker jag mitt land
När vindarna viskar mitt namn*

Kärleken hade inte en chans i årets melodifestival. En annan längtan vann: tillbaka till det gamla fosterlandet. Särskilt förkrossande blev segern när folket kom in, via telefonomröstning. Vi får se om Ultima Thule kvalificerar sig nästa år.

Till och med Roger Pontares mobiltelefon spelar pekoralet »Du gamla Du fria«, upplyser kvällspressen. »Du tronar på minnen från fornstora dar, då ärat Ditt namn flög över jorden.«

I ett sådant klimat av att trona på minnen är det inte lätt att vinna svenska folket för Europa och för att reflektera med öppet sinne över frågorna om identiteter i den nya världen. Om vi är udda tillsammans med briter i vårt utanförskap är vi långtifrån ensamma i nationallängtan. Hela det nya Europa-bygget går ju emot de historiska instinkerna, de som upprepat krigen gång på gång i Europa. EU är i grunden ett försök att i upplyst egenintresse bryta med århundraden av tribalism. Det

är ingen lätt ansträngning, tvärtom. Just för att urkrafterna, däribland stamtillhörigheten, är så känsloladdat starka kräver uppgiften väldig ansträngning.

Ylva Johansson, förra skolministern, gjorde ett betydelsefullt inlägg på det här temat i s-kongressens EMU-debatt. Sammansvetsningen av Europa, nu också i en ekonomisk och monetär union, framställs i vår debatt som en antipolitisk ångvält som inget kan stå emot, erinrade hon. »Min bild är den omvända. EU är ett politiskt projekt som det varit oerhört mödosamt att bygga upp. Att skapa ett samarbete i Europa är svårt, att radera allt är lätt. Den stora risken är att de verkningar vi får se välla in blir av ett raserat Europasamarbete.«

Med Ylva Johanssons historiska perspektiv blir också den svenska politiska uppgiften en annan. Vår roll bör inte vara att stå vid sidan och se på om de andra lyckas eller misslyckas med att bygga en union av Europas folk. Demokratiska, liberala, internationalistiska krafter bör tvärtom se som en huvuduppgift dessa formativa år att vara med och stötta bygget. Plus ha idéer för konstruktionen.

»Vi måste erkänna vår europeiska identitet. Vi kan inte ställa oss vid sidan om den europeiska verkligheten.« Göran Färm, kommunalrådet i Norrköping som redan för tio år sedan skrev en utmärkt bok om EU, påminde i debatten om Olof Palmes uttalande. Så länge EU byggs på universella demokratiska värden och frihandel är det ingen motsättning mellan att vara internationalist i global mening och att vara med och ta ansvar för vad som händer på vår egen kontinent.

Vi kan inte förlägga Sveriges avlånga land ute i Stilla havet, hur gärna än en del av oss skulle se Sverige som Förenta staternas femtioförsta delstat (gärna utanför Kaliforniens kust).

Inte heller kan vi bortse från att vidgningen av flöden rubbat förutsättningarna för den gamla typen av nationell politik. Människor rör sig friare över gränser, transaktioner sker med blixstens hastighet, företag och individer med nyckelkompetens kan lätt flytta, sidoverkningar som miljöeffekter, brottslighet, migration, transportproblem stannar inte utan vidare för tulltjänstemän.

Den svenska maktutredningen framhöll i sitt slutbetänkande (SOU 1990:44, kapitel 10) att det är fel att se denna upplösning som påtvingad utifrån. Internationaliseringen är i stor utsträckning en följd av teknologiska genombrott och av den moderna välfärdsstatens framgångsrika strävan att bryta ner hinder för människor och öka välfärden: genom handel, resor, ökade ambitioner för miljön med mera, menade maktutredningen. »Det är inte en ny typ av internationell politik som upplöser nationalstaten, utan en ny typ av nationalstat som upplöser traditionell internationell politik.«

En marxistiskt skolad sociolog eller statsvetare skulle kunna säga att en växande friktion uppkommit mellan produktivkrafter och andra underliggande samhällsförändringar och de existerande institutionerna. Därur följer bland annat ett behov att förändra politikens skala och se över vilka politiska funktioner som ska utövas på skilda nivåer.

Men till skillnad från marxister vet vi att inget är givet i en sådan förändringssituation. Momentet är öppet. Det gamla bär inte. Det nya finns inte. I bästa fall upprättas goda institutioner. Men lika väl kan sönderfall och kaos följa, om inte kloka aktörer lyckas forma och förankra bärande nya strukturer.

S-kongressen bar inte många spår av funderingar kring det här. Särskilt inläggen från norrländska ombud låg nära Roger Pontare. Kriga för vårt lands isolering och för skatteutjämning

till Norrland, så får resten av Europa sköta sig bäst de kan. Vikingarock på teve. Norrmytologi i Folkets hus. Samma kväll.

Göran Persson fick igenom ett ja i princip till EMU. Men inget tyder på att det innebär svenskt deltagande på många år än. Tvärtom skapar låsningen vid folkomröstning ett nytt hinder. Det som borde vara en självklarhet, inte minst för de socialdemokratiska organisationsmänniskorna, – att vi deltar i arbetet i den förening vi gått in i – framställs nu som ett ödesmättat nytt avgörande, kring vilket starka känslor ska uppåtdas.

Visserligen rör det sig på den internationella arenan: samtidigt som kongressen samlades ansökte Grekland om snabbt EMU-medlemskap. Den danske statsministern tog initiativ som ska göra att även Danmark är med från början, när euron fysiskt introduceras första halvåret 2002. Sverige är ensamt med Storbritannien om utanförstående.

Men de inhemska hänsynen till val, till partiet och till alliansparter gör det osannolikt med ett svenskt inträde före 2004–2005. Under tiden absorberas politik och taktik av en egen svensk fråga vi borde ha lagt bakom oss, i stället för engagemang i de uppgifter som ligger gemensamt framför Europas folk.

Svensk politik fortsätter att visa en säregen förmåga att koncentrera sin energi på fel frågor – kraftverk, löntagarfonder och nu EMU i ytterligare några år framåt – på bekostnad av de viktiga verkligheterna.

12 mars 2000

Carl Bildt och politikens banalisering

Somerset

Trafiken har ryckt fram som regeringen Blairs värsta huvudvärk, även veckor när inte två miljoner söker sig mot Cornwall, Dorset och Somerset för att bevittna solförmörkelsen. Biltrafiken har ökat med tio procent på två år och korkar igen de smala engelska vägarna. Samtidigt har regeringen hållit tillbaka investeringar i trafikapparaten. »Vård, skola, omsorg« har fått gå före och för att vinna valet 1997 lovade Blair att inte höja skatten. Därtill fanns ett grönt stråk i labours trafikpolitik. De konservativa kan nu gå till attack om vanskötsel.

Frågan har koppling till labours inre strider. John Prescott är superminister för det departement där trafikfrågorna ligger. Han är samtidigt vice premiärminister och ledare för »old labour«, den del av det brittiska labourpartiet som är mera traditionell och fackföreningsbunden. Prescott var också partiets ledare i vårens lokalval och EU-val, som gick illa för labour.

Prescotts svårigheter är ett mynt med två sidor för Blair. Å ena sidan ger det honom chansen att byta ut ministrar och medarbetare från »old labour« till förmån för Blair-modernister. Å andra sidan är Blair beroende av fred inom partiet. Och han har inte råd inför väljaropinionen att låta Prescott misslyckas med trafikpolitiken. Blairs lösning under veckan blev att inställa en väntad stor ombildning av det brittiska kabinettet (alltså den inre kretsen av ministrar), att i stor skala byta ut traditionalister på lägre nivå samt att lova Prescott mer pengar till trafikinvesteringar i den kommande budgeten.

Jämsides med detta har Blair manat sina ministrar att driva sommarkampanj på temat att Tories numera domineras av extremister. Och han har försökt påverka liberalernas val av ny partiledare efter Paddy Ashdown. Blair och Ashdown byggde för två år sedan en ny politisk axel för att vända de konservativas långa styre. Liberalerna är till hälften med och styr Storbritannien, de samråder om regeringsförslag ungefär som Schyman och Schlaug i Sverige.

Liberalernas gräsrötter befarar nu att partiets identitet, med skolfrågorna som en viktig del, ska suddas ut genom samarbetet. I medlemsomröstningen som blir klar i morgon måndag hotar den starkt labour-kritiske utmanaren Simon Hughes att vända partiledningens kandidat Charles Kennedy, som Tony Blair gärna vill se.

Liberalernas lust att bryta samarbetet hämmas av vetskapen att den goda mandatutdelningen i senaste parlamentsvalet, 46 platser, delvis berodde på att labour stödde de liberala kandidaterna här i sydvästra England, där striden i valkrets efter valkrets stod mellan Tories och liberalerna.

I allt detta finns den större frågan om Europa. Kommer Blair att kunna bevara en sådan popularitet i den brittiska väljarkåren att han vågar gå till val 2001 och därefter ta en folkomröstning om EMU? Kan han, i bevarat samspel med de lokalt starka liberalerna (27 procent i senaste lokalvalen), hålla bilden av sig som modern och framgångsrik ledare för det breda mittfältet, under hygglig enighet i partiet?

»All politics is local« satte Tip O'Niel, den legendariske talmannen i amerikanska representanthuset, som titel på sina memoarer. Ingen politiker kommer ifrån kravet att säkra förankringen hos dem som väljer honom eller henne. Även poli-

tiker med stora ambitioner för Europa och världen – en Helmut Kohl, en Tony Blair – måste oavslåligt fundera över vilka val som väntar, vilka partifraktioner som måste hållas på gott humör, vilka nära verkligheter som kan rubba väljarstödet.

Den moderna världen rymmer här en växande spänning. Å ena sidan är de viktiga skeendena mindre och mindre nationellt bundna. Å andra sidan blir de politiska ledarna mer och mer känsliga för lokala störningar. Moderna massmedier tenderar göra det lilla stort – i Storbritannien är även pressen förbluffande ointresserad av annat än den egna ön. Misstrogn, flytande väljarkårer med svagare grundläggande lojaliteter än förr låter sig lättare ryckas med i vågor av missnöjen. Även partiaktivister agerar numera ofta på mediasamhällets utspelsvillkor.

Blairs nya labour har inte bara ägnat sig åt saklig förnyelse utan även utvecklat mästarekap i fråga om sken, »image». »Spindoctors» kallas de som är särskilt skickliga på att manipulera föreställningarna i den mediedrivna politiken.

Hur undviker man i allt detta att klyftan växer mellan realiteterna och bländverken? Hur binder man samman, så som verkligheten faktiskt väver samman, »det lilla vi» och »det stora vi»? Hur får Europa politiska ledare med kärna, samtidigt som den politiska hanteringen hela tiden inbjuder till skenbudskap och lokala brandkårsuttryckningar?

Carl Bildts avgång ställer frågor som dessa på sin spets. I sitt extra veckobrev om avgången skriver Bildt själv om den konstlade motsättningen mellan de nationella frågorna och de internationella: »I hela min politiska gärning har jag försökt visa att den motsättningen inte längre finns, att den samhällsutveckling vi nu är en del av är så integrerad över gränserna att ett politiskt engagemang som ser nationsgränsen som en gräns också för engagemanget aldrig kan bli en framtidskraft

värd namnet.» Han lägger till: »Det har förvisso sina svårigheter att få förståelse för detta och jag har levt mycket påtagligt med dessa svårigheter i relationer med såväl media som motståndare men jag är alldeles övertygad om att det är en nödvändighet.»

Det har lagts Bildt till last att han läser böcker, själv lär sig stora frågor i sak, ständigt påminner även om naturvetenskapliga och teknologiska förändringar och inte döljer att han är starkt upptagen av hela Europas framtid i ett moment då framtidens Europa är öppet för att formas av politisk vilja. Lika så att han visat benägenhet att göra partiaktivister osäkra genom att av och till tänka i nya politiska banor. När Bildt började tala om »allians för förnyelse» inbjöd han i själva verket till öppet samtal med en socialdemokrati som förhoppningsvis insåg att frågorna och motsättningarna delvis går på andra ledder framöver än de gamla invanda.

Kvar finns nu en statsminister som skryter med att han inte läser tidning, som avvaktar opinionsmätningar innan han har en åsikt om någonting viktigt i Europa och som i kommentaren till Bildts avgång suckar av lättnad, mellan raderna, över att få återgå till de gamla bekanta trätorna och fiendebilderna i de invanda lokala frågorna.

Carl Bildts avgång gör svensk politik mindre och mer banal. Vi är inte ensamma om problemet politikens förfackning i dagens Europa. Det känns ändå sorgset att fel person går. Sverige hade behövt den nye Bildt som statsminister för att ta sig ur sin mentala insnörning och sin brist på europeiskt självförtroende.

8 augusti 1999

Partiledare har mer makt än de låtsas

Vem bör komma efter Bildt?

Frågan möts med ett förbluffande intresse, med tanke på hur lite dagens svenska politik förmår fascinera medborgarna.

Svenska Dagbladets ledarsida har under den senaste veckan inte innehållit mycket annat än artiklar om olika kandidater. Och det kan väl vara naturligt att SvD med lust engagerar sig i partiets framtida ledning sedan tidningen äntligen lyckats få bort Bildt.

Men även televisionens olika nyhetskanaler liksom kvällstidningarna har berett stort utrymme åt detta partiledarval. De brukar vara känsliga för vad som kittlar allmänheten.

Är medieintresset bara uttryck för sensommarens nyhetstorka, i kombination med att kamp mellan personer alltid väcker en mediedramaturgins tävlingsinstinkt (»Tungviktsmatchen« var rubriken över ett helt uppslag i lördagens Expressen, »Nu hårdnar kampen om Bildts jobb« löd motsvarande lördagsrubrik i Aftonbladet)?

Jag tror det finns något mer under ytan.

Dels smittar den avgångnes storhet av sig på efterträdarfrågan. Bildt lämnar ett tomrum i Sveriges offentliga liv, liksom Olof Palme en gång gjorde under mer dramatiska omständigheter. Det rör sig om stora personligheter som gett nerv åt politiken, som kunnat överraska i perspektiven och som förde in den större världen. Carl Bildt har varit i centrum för svensk politik

sedan 30 år. När han nu lämnar den uppstår en vakuumkänsla, en undran hur det ska bli nu.

Dels, och det har samband med det föregående, ska man inte ta vardagsgnället på »politiker« helt bokstavligt. Attityden rymmer flera skikt. På ytan hör det närmast till rutinen i dagens demokratier att odla en jargong av distansering i förhållande till »de styrande«. Därunder finns en misstro som har växt. Men under den ligger ett tredje skikt, som känner behovet av några starkt offentliga personer för att kristallisera nationens diskussioner och aspirationer.

I ett så sekulariserat samhälle som det svenska kan denna funktion knappast fyllas av religiösa ledare. De politiska ledarna fortsätter att utöva den, om än inte lika starkt som på Ohlins, Hedlunds och Erlanders tid. Trots all skepsis hos allmänheten så definieras nationen fortfarande delvis av att det finns en begränsad krets av politiska ledare som vi alla tycker oss ha mer anledning att förhålla oss till, skvallra om, lyssna på, läsa om, lära känna än, säg, finansministern i Norge eller talmannen i EU-parlamentet.

Partiledare har också verklig betydelse för sina partiers riktning och därmed för vad som händer i styret av Sverige. De förnekar detta själva, i enlighet med den svenska kulturen att inte förhäva sig. Men som Anders Isaksson iakttagit har särskilt socialdemokraterna en påtagligt dubbel hållning till sina ledare. Å ena sidan säger retoriken genomgående att »rörelsen« är ett kollektiv och att individer blott är trägna arbetare i gruppen. Å andra sidan hyllar man i särskilt hög grad sina »hövdingar« – en Hjalmar Branting, en Per Albin Hansson, en Olof Palme – som personligheter.

Partiledare har betydelse. Ja, partierna har snarare blivit allt mer partiledarstyrda. Det hänger samman med tempot, med medierna och med rörligheten i det politiska livet. De jätteför-

samlingar som kallas partistyreiser och samlas kanske en gång i kvartalet för att folk ska få prata av sig om läget ute i regionerna är helt maktlösa. Riksdagsgrupperna finns på plats och har därmed mer makt, man reagerar i huvudsak på andras initiativ (»hur ska vi ställa oss till den här propositionen från regeringen?«).

I den rörliga krigsföringens politiska miljö är det partiledaren och dem han väljer att lyssna på som till överväldigande del styr ett partis reaktioner och riktning. Partiledare är ett slags villkorliga diktatorer. Så länge det går bra får de hållas. Var övertygad om att massor av djupgående konflikter i sak och strategiskt hade kommit till ytan hos vänsterpartiet, för det fall Gudrun Schyman hade varit något mindre framgångsrik i Sifo-mätningar.

Riktningen hos ett parti påverkas starkt av hur man hantlar konkreta situationer av icke-rutin. I dessa situationer, som kräver snabbt handlag och ibland inte medger mer än några sekunders eftertanke före en formulering i tv, är partiledaren ganska ensam med sitt omdöme, sin vilja och sitt ansvar.

Partiledaren sätter också tonen i ett parti. Vilken typ av insats värderas särskilt? Finns det en intellektuell ambition? Betonas att alla ska vara sakligt pålästa? Är det goda propagandamakare och skickliga taktiker som mest får partiledarens öra? Vilka frågor och samarbetsriktningar är han intresserad av? Var finns hans inspirationskällor? Frågor som dessa ställs lyhört av en stor krets i omgivningen. Och vilka som alls ska ingå i den kretsen, där lyftas fram eller tryckas ut, påverkas starkt av partiledaren.

Mats Svegfors skriver i lördagens SvD att om moderaterna vill utveckla idéer för »framtidens parti« ska man välja Per Unckel

som partiledare. Vill man mera mobilisera medelklassens klassmissnöje ska man välja Bo Lundgren. Och, kunde Svegfors ha tillagt fast han talande nog underlät att göra det, vill man dra partiet i riktning mot större känsla för mjuka frågor och värden bör man välja Chris Heister. Vill man bygga ett parti med levande språk, nya perspektiv och en öppnare hållning till en ny tids frågor och samarbetsförhållanden borde man välja Ulf Kristersson.

Detta kan låta som schablonbilder av personerna – och visst kan personer överraska när de har valts. Men vad det säger är att partiledare har betydande makt att dra ett parti i sin riktning, så länge de är partiledare och så länge de inte kapsejsar i opinionsmätningarna.

Socialdemokraterna är väl det parti som har störst inre restriktioner genom att det är ett parti uppbyggt som en intressekoalition. LO anser sig vara huvudägare till partiet. Men också där gör det uppenbar skillnad om partiledaren heter Olof Palme, Ingvar Carlsson, Göran Persson eller Mona Sahlin. Kanske inte i vissa kärnfrågor som gäller LO:s maktbas, men i övrigt. Partiet blir mer eller mindre vulgärt i sin propaganda, mer eller mindre intellektuellt till sitt söklyd, mer eller mindre kortsiktigt till sin taktik, vänder sig kanske i olika samarbetsriktning – beroende på hur partiledaren är, vad han läser, vart han vill dra, vilka medarbetare och statsråd han rekryterar och med vilka arbetssignaler.

Val av partiledare är viktiga. Partiledare har större tankeutrymme än enligt den devis som de låtsas gälla: »Jag är deras ledare, alltså måste jag följa dem«.

15 augusti 1999

Svårt med distansen för Ingvar Carlsson

Den förste Ingvar Carlsson ser när han anländer med taxi till Rosenbad strax efter midnatt lördag den 1 mars 1986 är Per Wendel från Expressen. Dessa två institutioner fungerade, regeringen och pressen, den mardrömsnatt då det otänkbara hände; Sveriges statsminister skjuten.

I några återhållna men laddade formuleringar i sina nyutkomna memoarer »Ur skuggan av Olof Palme« (Hjalmarson & Högbergs förlag) beskriver Ingvar Carlsson hur han reagerade. Ingvar Carlsson var vice statsminister. Han väcktes kl 00.10 av Olof Palmes statssekreterare Ulf Dahlsten med det ofattbara beskedet »Olof Palme är skjuten«.

Ett sådant besked i ett sömndrucket ögonblick om en mycket nära vän och arbetskamrat borde, mänskligt sett, upplevas överkligt som i dimma. Ingvar Carlssons omedelbara besked i telefon var: »Kalla en beslutsför regering till Rosenbad. Jag är där om en halvtimme.«

En halvtimme senare – per Tyresö-Haninge taxi! – närmar sig Ingvar Carlsson Rosenbad. »På Nynäsvägen funderade jag över om mördaren eller mördarna hade ytterligare offer på sin lista. Risken fanns och jag kunde vara ett av dem. Hur såg hotbilden ut? När vi närmade oss Rosenbad kröp jag ihop i taxins baksäte. Jag kikade ut genom bilrutan. På platsen utanför Rosenbad såg jag varken polis eller annan bevakningspersonal.«

Ingvar Carlsson växlade några korta ord med Per Wendel. »Inne i Rosenbad vände jag mig till ABAB-vakten: 'Var är po-

lisen?' 'Här finns ingen polis', blev svaret. Klockan var nu 00.45. Landets statsminister blev skjuten kl 23.21. En timme och tjugo minuter efter mordet hade polisen inte förstärkt skyddet kring regeringsbyggnaden. Jag sa till vakten att åtgärder omedelbart måste vidtas ...«

Ingvar Carlsson är mycket kritisk mot polisen. »Mina förhoppningar på mordnatten – att den bristande bevakningen av regeringsbyggnaden berodde på att mördaren redan var gripen – saknade tyvärr grund. Jag visste naturligtvis inte, när jag under natten ledde regeringsarbetet i Rosenbad, att polisen begick andra ödesdigra misstag i spaningsarbetet.«

Det finns så många synpunkter på hur en statsminister ska vara och vad han bör uttrycka. Nästan alltid glömmar man i sådana övningar det fundamentala kravet på en statsminister, det krav som är absolut nödvändigt att ställa därför att det är bokstavligen livsviktigt: han ska fungera i kris!

Politik på hög nivå ger i det fallet både god träning och god sållning, liksom journalistiken (att polisen inte fungerar i kris är anmärkningsvärt, den borde tillhöra samma kategori av kår med krisvan ledning).

Men den krissituation Ingvar Carlsson försattes i är ändå exceptionell. Hans personliga egenskaper spelade stor roll den natten. Det systematiska, omdömesgilla arbetssättet även under extrem press – »vi hade ett arbete att utföra« – bidrog i hög grad till förtröstan i nationen mitt i traumat. Svensk demokrati fungerade, med lugn och stabilitet, och det var i hög grad Ingvar Carlssons förtjänst.

Ingvar Carlsson hade en enorm erfarenhet bakom sig redan då, som medarbetare till statsminister Tage Erlander från slutet på 50-talet, som samordnare i regeringen, som statsråd på

flera olika poster. Därtill kom de personliga egenskaper som nog många skulle sammanfatta med ordet »redbar«. Synonymer till detta begrepp är ord som redlig, pålitlig, rättskaffens, omutlig, lojal, samvetsgrann.

Egenskaperna fick sitt uttryck också i läshungern, bildningsambitionen. Ingvar Carlsson läste in studentexamen på kvällstid hemma i Borås. Han lärde sig utmärkt tyska, som han hade stor nytta av som statsminister, genom att som tonåring gå till järnvägsstationen i Borås och köpa tyska tidningar som han stavade sig igenom. Han smällde in en pol mag på två år i Lund, parallellt med att han ledde den socialdemokratiska studentklubben.

Det är begripligt att Ingvar Carlsson inte kan underlåta att, i en bisats, uttrycka viss förundran över de sentida politiska generationer som trots mycket lättare yttre förutsättningar inte ser till att bli klara med sina grundläggande studier.

Under 40 år i politikens centrum har Ingvar Carlsson varit med om så oerhört mycket. Är det en bra bok han har skrivit? Nej, måste nog svaret bli. Visserligen säger den förre statsministern i förordet att han nu känner sig ha fått »den distans som krävs för att kunna skildra några viktiga frågor och händelser i mitt politiska liv«. Men distansen är inte stor, och reflexionerna saknar djup.

Undantaget är Ingvar Carlssons uppgörelse med kommunismen. Den är kraftfull och går långt utöver elementen i det politiska dagsspelet. Kommunismen även i Sverige var, skriver Ingvar Carlsson, »bevisligen ett hot mot demokratin. Den hade till sitt förfogande både en enorm militärmakt och enskilda kommunister, som var beredda att förråda sitt land, sina politiska motståndare, ja, till och med sina partikamrater om den kommunistiska överheten krävde det.«

Annars skriver Ingvar Carlsson alltså som »lagkapten»,

hans favorituttryck för hur han såg på sin roll som partiordförande och statsminister. Det gäller att hålla ihop det egna laget och leda det till seger. I förhållande till de andra lagen/partierna har Ingvar Carlsson ungefär samma grundkänsla som djurgårdaren Ulf Adelsohn formulerade om AIK:

»Jag unnar dom inte ens ett stolpskott!«

Ingvar Carlsson befinner sig i hög grad inom den partipolitiska spellogiken. Men han märker inte att han uttalar sig med närmast moraliskt förakt för att andra partier och partiledare agerar med samma spellogik.

CH Hermansson sägs ha gjort ett »oblygt försök« att vinna s-väljare på kärnkraftsfrågan 1980. Gösta Bohman anklagas för att inför valet 1976 ha låtit hänsynen till den gemensamma borgerliga regeringsförmågan ha gått före ansvaret för energiförsörjningen.

Olof Palmes bitterhet över att några andra fick regera efter 44 år med oavbrutet socialdemokratiskt styre noteras i förbigående, men utan någon egentlig diskussion av hur denna maktens vana kunde inverka på socialdemokratins självuppfattning och demokratins vitalitet eller hur bristen på vanlig demokratisk hyfs uppfattades av dem man överlämnade makten till efter 44 år.

En sida finns dock där Ingvar Carlsson beskriver hur han under oppositionsåren bättre kom att förstå Bertil Ohlins predikament. Och så en passus om hur Olof Palme, med statsministerns perspektiv ända sedan 1954, reagerade inför att förlora regeringsmakten:

»Nu var det socialdemokraterna som ställdes åt sidan. Väljarna hade bestämt att de borgerliga partierna skulle ha majoritet i riksdagen. Jag försökte gilla läget. För oss yngre var det lättare än för de äldre. I detta avseende hörde Olof till de äldre.«

Understatement kallas sådant.

Att Ingvar Carlsson rör sig inom den vanliga politiska spellogikens ramar gör inte boken ointressant. Dess huvuddel, hanteringen av kärnkraftsfrågan, är värd att återkomma till. Dokument och minnesanteckningar ökar förståelsen av vår politiska samtidshistoria. Att partier försöker hålla ihop internt och vinna val är heller inget omoraliskt, utan en nödvändig del av vår demokrati.

Men med denna lagledarattityd blir det förstås ännu viktigare att få veta spelets regler. Hur såg laget ut, vilka inre hänsyn måste lagledaren ta för att hålla ihop laget, vilka var föreställningarna och spelmönstret och hur kolliderade de med nya verkligheter, ekonomiska realiteter och behovet av omsvängningar?

Europanärmandet, den ekonomiska politiken, omprövningarna i välfärdsstaten och LO:s roll i partiet är naturliga ämnen för en kommande läsvärd bok av Ingvar Carlsson.

Om jag får önska ett ämne till: Hur kunde socialdemokratien vandra så käpprätt åt skogen i skolpolitiken under senare decennier?

Den som själv i så hög grad burit arbetarrörelsens gamla lästörst, som därtill fostrats av den i skolfrågor mycket tydliga och kvalitetsmedvetne Tage Erlander och som också var utbildningsminister 1969–73 borde kunna komma med intressanta reflexioner kring den frågan. Gärna med någon distans till spelet.

7 november 1999

Svensk befolkningsstatistik 250 år

Vad kan Sverige vara särskilt stolt över?

Sin statistik och sin Statistiska centralbyrå skulle bli ett av mina svar. De är bland de bästa i världen.

Ett sådant svar hade på 1970- och 80-talen uppfattats inte bara som konstigt utan rent av som utmanande. En ohelig allians gick till storms mot statistik och statistikinsamling. Till höger tenderade man se den offentliga statistiken som ett djävulens redskap i händerna på socialister som ville styra befolkningen. Till vänster såg man insamlingen och lagringen av data som det storskaliga teknokratsamhällets övergrepp på humanismen.

Nu är vi lyckligtvis förbi de åren. Förhoppningsvis har vi även passerat de år på 80-talet då SCB skulle »marknadsanpassas» genom att tvingas leta köpare även för den statistik som bör ingå i vår demokratis infrastruktur.

Statistik är inte bara en nödvändig grund för att beslutsfattare ska komma längre än till löst grundat tyckande, »ett avgörande redskap för politiska reformer», som statsminister Göran Persson hävdade på SCB:s stora statistikjubileum i fredags. Tillgång till god statistik har lika mycket omvänd innebörd, nämligen att tidningar, organisationer och enskilda medborgare kan kritiskt pröva sanningshalten i maktens påståenden, till exempel dess skryt om vad reformer lett till.

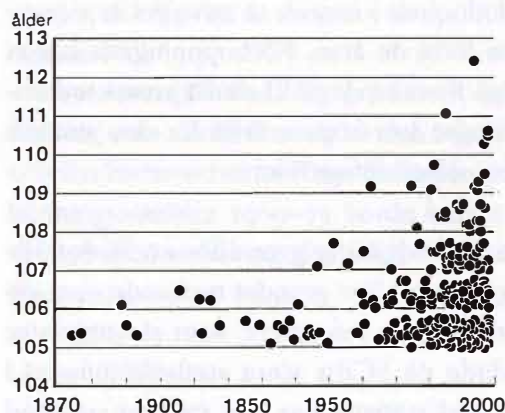
God statistik gör det också möjligt att avslöja myter. Sådana uppstår ständigt i samhällsdebatten. Vi har alla en benägenhet att se vad vi vill se, att förvandla anekdoter till fakta, påstådda »sanningar« till allmänt erkända verkligheter, ideologiska behov till beskrivningar av hur det »är«.

Även statistik står sig ibland slätt; också siffror kräver bra frågor för att kunna ge relevanta svar. Dock, »Fakta sparkar« som Gunnar Myrdal formulerade det. Eller, med ett annat känt citat, man kan lura alla någon gång och några varje gång, men inte alla varje gång. Om alternativa fakta finns kommer i en demokrati, förr eller senare, någon självtänkande person också att påvisa dem.

Leve alltså den goda svenska statistiken, viktigare än på

Fler och fler blir gamla

Antal kvinnor som var minst 105 år vid dödsfallet, 1870–1998

Ett av uttrycken för att medellivslängden ökar. Varje prick representerar en individ som har blivit 105 år eller äldre. Förändringen bland männen är densamma.

Källa: Hans Lundström, SCB

länge. EU har ingen inre polis. Organisationen bygger på rättsgemenskap och statistik. Vi behöver ett kvalificerat SCB också för att kunna avslöja dålig statistik i Europa.

Anledningen till SCB:s jubileumskonferens var att Tabellverket fyller 250 år. Genom beslut i riksdagen, efter kriget och före Gustav III:s envælde, ålades prästerna att från 1749 årligen sammanställa statistik från kyrkoböckerna enligt ett givet formulär. Grundmaterialet fanns redan. Genom kyrkolagen 1686 var det nämligen obligatoriskt att föra kyrkliga »längder« över bland annat dop och begravningar samt att föra en längd över boende i församlingen, den så kallade husförhållningslängden. I och med att alla måste vara med i kyrkan och församlingarna byggde på territoriet kom registren att omfatta samtliga boende.

Med »tabellverket« menas helt enkelt den samling av systematiskt ifyllda formulär över befolkningen som prästerna levererade in, och som än i dag finns kvar i Riksarkivets källare. Organisationen var från början genomtänkt, konstaterar författarna till skriften »Från folkbrist till en åldrande befolkning – glimtar ur en unik befolkningsstatistik under 250 år« (SCB).

Sverige och Finland (som ju då var en del av Sverige) är de enda länder i världen som kan presentera en obruten befolkningsstatistik ända sedan 1749. Att den därtill var av unik och hög kvalitet upplystes svenskarna om av engelska och tyska forskare vid mitten på 1800-talet. Kvaliteten lyftes ytterligare när Statistiska centralbyrån grundades 1858, som en del av finansminister J A Gripenstedts stora liberala reformverk.

Några av SCB:s skickliga medarbetare i dag – Hans Lund-

ström, Åke Nilsson, Britta Hoem och Elisabeth Landgren Möller – presenterade analyser ur jubileumsskriften. De gav goda belägg för att man med omsorgsfull bedömning av ett gott statistiskt underlag kan göra iakttagelser som går utöver det vi redan tror oss veta.

Jag fastnade för fem intressanta iakttagelser om nuet:

1. *Kriget mellan regionerna.* Det är inte så enkelt, ens i statistisk mening, som att storstädernas expansion utarmar övriga län på folk. Motsättningen mellan storstäderna och övriga landet är åter på väg att få enorm laddning i Sverige. Därför är det viktigt att se vad som sker. Genom att jämföra Stockholms län med Jämtlands län kunde Åke Nilsson påvisa att huvudskälet till folkminskningen i Jämtland på senare år är kraftigt fallande födelsetal, inte utflyttningen. För första gången råkar låga födelsetal sammanfalla med viss nettoutflyttning. På 60-talet var det utflyttning men många födda. På 70- och 80-talen föddes få, men många flyttade tillbaka. På 90-talet, däremot, går båda tendenserna i samma riktning. Därav en extra kraftig effekt.
2. *Frågan om födslarna.* Britta Hoem sa sig börja befara att de senaste två årens låga fruktsamhetstal består trots bättre tider. Sverige har nu den lägsta fruktsamheten i sin historia, mindre än 1,5 barn per kvinna i fertil ålder, vilket innebär cirka 88 000 födda i år (mot 124 000 per år i början av 90-talet). »Vi följer statistiken månad för månad, men ser inga tecken på att fruktsamheten stiger.« 1,5 är en normal europeisk nivå numera, men de svenska befolkningsprognoserna bygger på 1,8 barn per kvinna. Skillnaden har visst intresse, minst sagt, för åldersbalansen när fyrtinglisterna blir gamla.
3. *De nya svenskarna.* Vi har ännu inte fullt tagit till oss att Sverige på kort tid har haft en invandring som i absoluta tal

är lika stor som hela den svenska Amerika-utvandringen, ca 1 miljon personer. I flera svenska storstadskommuner kommer om tio år 60–70 procent av gymnasieeleverna att ha åtminstone en förälder med »utländsk« bakgrund. Sverige måste på ett helt annat sätt lära sig leva med, som en källa till nyfikenhet och inspiration, att människor har olika bakgrund och här förenas i gemensam delaktighet.

4. *De nya utvandrarna.* SCB påvisar en kraftig ökning av utvandringen av svenska medborgare från Sverige, och den förklaras inte av att invandrare återvänder till sina ursprungsländer. Senare års flyktinginvandrare återvänder i mindre grad än 60-talets arbetskraftsinvandrare. Utvandringen av svenska medborgare har tredubblats under 90-talet, till nu 20 000–25 000 per år. I absoluta tal är det ungefär samma utvandring som under perioden 1890–1910, då Amerika lockade.
5. *Vi blir äldre.* »Vi kommer att se en stark ökning i återstående livslängd för dem som redan nått hög ålder«, bedömer SCB. Dramatiken i förändringen underskattas när man använder det vanliga måttet för medellivslängd, nämligen beräknad återstående livslängd vid födseln. Dödstalen har redan sänkts så kraftigt bland barn och förvärvsaktiva att det nu ser ut som om medellivslängden inte ökar så mycket. Men om man tar bort just den effekten, genom att se på återstående medellivslängd för en 65-åring, visar det sig tvärtom att vi på senare år fått ett nytt hack uppåt i kurvan. Det kan komma att förstärkas med de nya genombruten för förebyggande medicin.

Statistiken återger livsvärlden. Tabellerna är fyllda med dramatik. Tabellverket lever. Dess siffror från en gång en tid ger

relief åt frågor om barn och död, äktenskap och skilsmässor, flyttningar och strävanden som alltfjämt upptar oss som människor. Reproduktionen och dess frågor kommer aldrig att slås ut av IT.

14 november 1999

Hur lätt att fastna i tidsfällan

»Det tar tid att ställa tiden tillrätta«, sätter Svenska Dagbladet som rubrik på Ami Lönnroths intervju med fysikern Bodil Jönsson. Fråga Lund-professorn har som bekant gjort succé med den lilla boken »Tio tankar om tid« (Brombergs). Hon har träffat den mest ömma punkten i nutidsmänniskans privata frustration, känslan att inte kontrollera sin tid.

Men tidens problem är inte bara privat. Det tar tid att ställa tiden tillrätta, även i samhället i stort. Vi har som medborgare så svårt att ta detta förhållande till oss, i vårt sätt att betrakta politik och samhällsförändringar.

Ett typiskt exempel: i mars 1977 kom budgetminister Ingemar Mundebo med en proposition om åtgärder för att underlätta företagets uppgiftslämnande. Det såg ut som ett kraftfullt initiativ från den nya borgerliga regeringen. I valrörelsen hade ju de borgerliga stormat mot »blankettraseriet«. I själva verket var ursprunget en begäran från allmänna beredningsutskottet i riksdagen 1965, under aktiv tillskyndan från bland andra Nancy Eriksson (s). Riksdagen anslöt sig och ville att regeringen skulle tillsätta en utredning. Finansminister Gunnar Sträng var föga road och väntade till 1969 med att tillkalla utredningen. Den blev klar med sitt arbete i mars 1976. Sedan gick den ut på remiss och allt landade våren 1977 för beslut hos Mundebo. Innan riksdagen sedan anslutit sig, ett nytt granskningsorgan inrättats, myndigheter lagt om sitt tänkande

och sina rutiner och entreprenörer funnit det lättare att arbeta gick det förmodligen minst fem år till. Tidsspannet från de första motionerna i riksdagen till någon synlig effekt i verkligheten var omkring 20 år.

Två företeelser den senaste veckan föranleder reflexionen. Den ena är speglingen av regeringens budget och finansplan. Regeringen Persson berömmar sig naturligt nog av att Sveriges ekonomi nu visar goda tillväxttal under låg inflation. Borgerliga kritiker ifrågasätter om det verkligen går så bra under Persson. Men det finns en tredje möjlighet: det går just nu hyggligt bra under Persson, men det beror väsentligen på Ingvar Carlsson och Kjell-Olof Feldt!

Dessa båda hade verklighetssinne nog att för tio år sedan ändra socialdemokraternas inställning till avregleringar, till behovet av självrisiker i socialförsäkringarna och till skattesystemet. Förändringen kostade en del övergångsvis; när svenskarna började spara föll till exempel efterfrågan under några år och därmed också skattebasen för kommunerna. När inflation och bostadssubventioner drogs ner, men räntan förblev hög tills ett nytt förtroende etablerats, upphörde för en tid praktiskt taget allt byggande.

Först nu kommer de goda effekterna. Inflationen är låg. Byggandet drar åter i gång. När hushållen sanerat sina balansräkningar kan de börja köpa bilar och andra kapitalvaror, på sundare grund än under 80-talet. Avregleringarna av tele, el, försäkringar, bankväsende, byggande med mera sänker priserna och har gett Sverige en våg av nya entreprenörer, med försteg framför länderna på kontinenten.

Den som av detta drar slutsatsen att förnyarna under Feldt, »kanslihushögern«, hade fel och traditionalisterna Persson och Ringholm rätt har inte förstått att det tar tid att ställa ti-

den tillrätta. De förtalar de reformer som nu gett de effekter de berömmar sig av.

Den andra är historieskrivningen kring det moderna genombrottet i Sverige. På Nordiska Museet och läns museerna visas nu millennieutställningen »Framtidstro«. I teve körs varje tisdag under hösten Olle Hägers dokumentärserie »Hundra svenska år«, med Hans Villius som berättare. Båda har fallit i tidsfällan.

På Nordiska beror det nog mest på svårigheten att visa processer i monter. I den del som behandlar tusen års historia klaras 1800- och 1900-talen av i fyra raska steg: jorden skiftas, sedan avskaffas ständsriksdagen, så följer rösträtt åt alla, slutligen kärnkraftsolyckan i Tjernobyl. Också ett urval.

Teveseriens första del om svensk inrikespolitik och samhällsomvandling var däremot medvetet socialistisk i hela sitt perspektiv. Häger-Villius lyckas till och med beröra parlamentarismens genombrott utan att nämna Karl Staaff och dennes strid med kungamakten, rösträttsrörelsen utan att nämna liberalerna och kvinnornas intåg i riksdagen utan att nämna Kerstin Hesselgren. Det rör sig om ett konsekvent och skickligt genomfört utplånande av alla liberala spår i svensk historia. Välförståndets goda historia börjar med Per Albin 1932, något förebådad av Hjalmar Branting, och sedan har svenska folket enligt speakertexten ständigt röstat »för att bekräfta tryggheten och solidariteten«.

Detta är inte historieskrivning utan propaganda. Ändå är det märkligt att två årtionden av ny ekonomisk-historisk forskning har gått spårlöst förbi dem som nu gör program och utställningar om Sveriges moderna genombrott.

Vad forskningen visar är att de liberala institutioner som kun-

de börja upprättas från mitten av 1800-talet – föregångna av inte minst den liberala pressens opinionsbildning mot det konservativa överhetssamhället, ledd av Lars Johan Hierttas Aftonbladet – lade grunden för det som sedan blev en framgångssaga: Sveriges lyft från ett av Europas fattigaste till dess rikaste land, från ett av de mer överhetsstyrda till ett land med folklig medborgarkraft och entreprenöranda.

Processen tog tid, men den var i det huvudsakliga fullföljd långt innan Per Albin Hansson blev Sveriges statsminister. Enbart åren 1870–1914 hade Sverige en tre gånger så hög tillväxt årligen som Storbritannien. Arbetarrörelsen förutsatte arbetare, som i sin tur förutsatte en framgångsrik industrialisering och modernisering, den som byggde det svenska välståndet.

Återigen: det gäller att se igenom tidsfällan. Nuets tillstånd är sällan en följd av nuets beslut. Nuets beslut påverkar i stället framtida tillstånd, var samhället befinner sig 10, 20, 30 år senare, när de nya institutionerna hunnit ändra tänkesätt och utlösa beteenden i stor skala. Vilka nya beslut med den framtidsikten tar riksdag och regering i dag?

26 september 1999

Läs Kommunalarbetaren, Lars Engqvist

Moderna Tider och Kommunalarbetaren heter mina två svenska favorittidskrifter. »Det nya och det gamla«, tror kanske någon. Men det är en fördom. Kommunal är ett vitalt och intressant förbund, som länge gått i spetsen för förnyelse i offentlig verksamhet.

Kommunals medlemmar i till exempel vården står närmast dem som behöver hjälp och service. De tycker inte om planbyråkrati och hierarkiska organisationer. Kommunal organiserar också omkring 60 000 medarbetare i privat tjänst och har en öppen inställning till olika företags- och verksamhetsformer.

Veckans nummer av Kommunalarbetaren innehåller bland annat ett stort och lockande reportage under rubriken »Mercedes – en nöjd hemfridare«. Reportaget handlar om »en ny yrkesgrupp inom Kommunal«, nämligen de allt fler som arbetar med olika former av hemservice, anställda i privata företag som det av Monica Lindstedt startade Hemfrid. Detta företag har tre verksamhetsområden: hemservice för stressade familjer, barntillsyn i olika former, seniorservice för äldre.

Aktiebolagets form underlättar för både personal och kunder. De som utför tjänsterna, som Mercedes Llanes i reportaget, behöver inte själva jaga uppdrag hela tiden och får en social trygghet. De som behöver tjänsterna kan få dem utan att tvingas ta hand om ett komplicerat personalansvar.

Dan Andersson, tidigare LO-ekonom och nu verksam på näringsdepartementet, har i en klok statlig utredning föreslagit att staten ska subventionera upp till 200 timmar per år för äldres servicebehov i hemmet; tjänsterna ska individen kunna köpa från privata företag, Hemfrid och andra. Utredningen kastades oläst i papperskorgen av Göran Persson men går att plocka upp.

Nu kommer ett dekret från socialminister Lars Engqvist att sjukvård inte får drivas av företag som har vinst som mål. »Privata företag måste ha inskrivet i bolagsordningen att det inte finns ett privat vinstintresse«, utvecklar Engqvist i Expressen.

Vad regeringen konkret tänker göra är en aning oklart, för att uttrycka det mildt. Om det enbart är »sjukhus« regeringen avser har den inte förstått mycket av den nya världen.

»Sjukhus« är inte längre, och blir allt mindre, tydligt definierbara enheter. »Sjukhus« är inte sina lokaler. De kan bättre beskrivas som logistiska centra för vida kunskapsnätverk. Nätverket sträcker sig långt utanför lokalerna, och innefattar med nödvändighet många privata företag. Med dagkirurgi och annan utveckling blir sjukhus allt mindre identiskt med »sjukhussängar«. Innanför lokalerna rymms en mängd olika verksamheter – städning, hotelltjänster, lab, kirurgi, högteknologi etc – varav många drivna av eller lämpade för privata företag. Det räcker med att nämna läkemedlen.

Andra länkar finns också. Om Sophiahemmet möjligen kan klara Engqvists krav, så får det dock huvuddelen av sina patienter från Skandias försäkringskunder. Och Skandias försäkringsverksamhet drivs i högsta grad med »vinstsyfte«.

Men låt oss bortse från alla de tekniska komplikationer som socialministern kommer att upptäcka när han går att lagstifta.

Låt oss också bortse från hans iver att hindra landstingsledningen i Stockholm att genomföra den politik som den fick stockholmarnas stöd för i valet. Låt oss vidare bortse från att Engqvist vill förstöra – i stället för att främja, som han borde – en ny stor svensk tjänstenäring för export (Bure skulle kunna bli ett av Europas ledande sjukvårdsföretag, om det först fick chansen här hemma).

Bortseende från allt detta: Vad är det för syn på företagande som ligger bakom regeringens aviserade ingrepp?

Föreställningarna bakom är lika uppenbara som utformningen är otydlig. Företag som drivs med vinst kan inte vara socialt bra och nyttiga. Så är tanken.

Företag med vinst kan inte bidra till den bästa vården (trots offentlig upphandling, offentlig prisreglering och noggrann offentlig kvalitetskontroll via Socialstyrelsen).

I konsekvensens namn borde regeringen förbjuda enskild livsmedelshandel (hur ska företag som drivs med vinstsyfte kunna förse befolkningen med bra mat?), Skanska och andra byggföretag (hur ska företag som drivs med vinstsyfte kunna bygga oss goda bostäder?), EF och andra utbildningsföretag (hur ska företag med vinstsyfte kunna ordna goda språkre-sor?), Hästen och andra möbelföretag (hur ska företag som drivs med vinstsyfte kunna bygga sängar som skänker oss god sömn?), kanske rent av DN och en del andra medieföretag (hur ska företag som går med vinst kunna ge medborgarna kunskapsrik läsning?).

I en sådan föreställningsvärld ingår inte att vinst kan vara ett mått på framgång i att väl uppfylla människors behov. Inte heller att den som uppnår vinst därmed får resurser att expandera en sådan framgångsrik verksamhet och utveckla nya metoder som blir till människornas gagn. Inte heller ingår att även om vinsten är ett mått på att man lyckats, så handlar vä-

gen till att lyckas oftast om helt andra drivkrafter: kanske en frihetsgrad och en livsidé hos företagaren, nästan alltid ett gott utrymme för professionell lidelse hos personalen.

För att ta ett näraliggande exempel: DN uppnår inte vinst genom att vi som arbetar här går omkring med sedlar på hjärnan utan genom att vi tänker på vad som är viktigt att veta för våra läsare och känner både ett tryck och en lust att göra det riktigt bra. Vinsten är ett mått på framgång i ett arbete som väsentligen har helt andra drivkrafter.

I veckan förklarade också den socialdemokratiska skattegruppen att man föreslagit sänkt bolagsskatt i stället för slopad dubbelbeskattning för att man vill gynna företagen och inte deras ägare.

Regeringen säger, åtminstone näringsministern, att den vill främja företagande. Men i handling visar man att man inte ens har förstått att företag drivs av företagare eller att företag som går med vinst, i stället för förlust, kan tillhandahålla bra tjänster för människorna.

Ännu 1999 är vägen för många ledande i regeringspartiet till att förstå företagande så lång, så lång, så lång.

5 september 1999

Varthän tågar svensk socialdemokrati?

Årets första maj är den kanske minst problemtyngda på 30 år för regeringen. Just därför är läget så bekymmersamt för partiet.

Jag minns Tornparken i Sundbyberg en 1 maj på 80-talet. Luften var förtätad av förväntan på att LO-ordföranden Stig Malm hårt skulle angripa regeringen. Likt Nokia överträffade han förväntningarna.

Första maj under regeringsåren på 90-talet har inte varit lättare. Det gick så långt att åtskilliga arbetarekommuner föredrog att inbjuda utomstående kritiker framför att invitera egna statsråd.

Men nu skiner vårsolen. Ekonomin spricker ut likt björkarna. Budgeten visar överskott. Regeringen presenterar reformpaket för barnfamiljerna och talar åter om höjda bidrag. Rörelsen borde kunna göra vad den så länge längtat efter: »känna igen sig«.

Men väljarstödet vägrar stiga.

Hur ledningen än gör blir det fel. Om partiet anpassar sig till verkligheten i den nya globala ekonomin riskerar det tappa förankring hos den hälft av dess gamla väljare som har samma föreställningar som Schyman. Om det i stället anpassar sig till vänstern förlorar det kontakt med förändringskraven från den nya konkurrensmiljön. Också detta är långsiktigt allvarligt, ty svensk socialdemokrati vill förknippas med modernitet och

har som sin stora tillgång det historiska ryktet att vara bäst på att sköta nationen.

S-ledningen vet helt enkelt inte hur den ska hantera Schyman och vänstern. Att krama ihjäl dem har inte lyckats. När kärvänligheten blivit så närgången att den rentav verkar kunna leda till gemensam regering 2002, tycks liberala socialdemokrater dra öronen åt sig utan att s för den skull lyckas suga tillbaka dem som flytt vänsterut.

Så testar då s-ledningen att i stället besvara flört med örflar. Men förvirringen är total, som när statsministern anför alliansfriheten som skäl mot att släppa in vänsterpartiet även formellt i regeringen – saken förhåller sig ju alldeles tvärtom: behovet av uppbrott från alliansfriheten borde vara skälet för att hålla vänstern utanför Rosenbad.

Två huvudkategorier av attacker på vänstern kan noteras från ledande s-håll:

- Den ena handlar om vänsterpartiets kommunistiska förflutna. Kritiken i den här delen är både väl grundad och äkta känd. Allra hårdast formuleras den av förre partiledaren Ingvar Carlsson, dels i hans bok förra året, dels i en färsk intervju gjord av Jan Gillberg för tidskriften DSM nr 2/2000. Det oroar mig, säger Carlsson till Gillberg, »att det i vänsterpartiet finns en uppenbarligen stor grupp, som inte har lärt sig någonting av kommunismen och kommunismens brott och som inte vill ta till sig att miljoner och åter miljoner människor mördades ... Det förvånar mig att dom alls kallar sig kommunister efter det totala fiasko som kommunismen gjort i varje land, där de fick chansen att omsätta sin politik. Ekonomiskt fiasko, miljöpolitiskt fiasko. Och hur det där utvecklades till ett klassamhälle av absolut värsta slag. Och till detta hela diktaturens avskyvärda sidor. Det här (att både partisekreteraren och ungdomsförbundets ordförande allt-

jämt kallar sig kommunister) visar att vänsterpartiet inte har gjort upp med sin historia.«

- Den andra handlar om vänsterpartiets populism. Partisekreteraren Lars Stjernkvist pekade till exempel på vänsterns kritik av utgiftstaket i en debatt nu i veckan.

Båda kritiklinjerna har sitt berättigande. Men den första har onekligen mist en del av sin kraft i förhållande till Schyman. Och den andra är väl trots allt mindre träffande nu, när socialdemokraterna lägger fram en gemensam statsbudget med vänsterpartiet och därtill delar ansvaret i många kommuner.

Hur man ska hantera populister är därtill dubbelbottnat. Att dra in dem i tydligt regeringsansvar kan ibland vara effektivt, som Richard Swartz skrev på Svenska Dagbladets kultursida (28/4). Det tillhör demokratins uppfostrande funktion, menade Swartz, att väljarna kan rösta fram även »allsköns skojar« och låta dem misslyckas i regeringsställning. »Vi har då möjlighet att välja bort dem och just denna bluffens och dumhetens offentliga konkurs ser jag som en av demokratins stora fördelar.«

En tredje kategori av argument lyser däremot med sin frånvaro när socialdemokraterna söker dra upp skillnader gentemot vänstern, nämligen valet av framtidsväg för Sverige.

Som Assar Lindbeck senaste visade i en artikel på DN Debatt i onsdags (26/4) finns det inte en utan flera svenska modeller:

1. Den gamla framgångsrika modellen – som under 100 år gav Sverige högst tillväxt i världen vid sidan av Japan – byggde på bra institutioner för uppfinnare och entreprenörer, förenat med grundtrygghet, flexibel arbetsmarknad, strävsamhet (arbetslinje, enskilt sparande, bildningstörst), god ut-

bildning och forskning, relativt lågt skattetryck, omutlighet och starkt civilt samhälle samt konsensusklimat.

2. Från ca 1970, menar Lindbeck, introducerades en modell med helt andra egenskaper, bland annat präglad av högt skattetryck, extrema ersättningsnivåer i socialförsäkringarna, rigid arbetsrätt, stridsklimat, oförståelse för entreprenörer och dålig skola. Redan ATP kring 1960 förebådade denna andra modell genom att ersätta enskilt sparande med statligt.
3. En tredje svensk modell formades kring 1990, med avregleringar, EU-anslutning, återinförda incitament att spara och arbeta, skattereform byggd på sunda principer, mer av försäkringskaraktär hos trygghetssystemen, låg inflation samt skapande av grundförutsättningar för sänkt skattetryck genom avskaffade dyra subventioner av mat och bostäder och en totalt renoverad arbetsskadeförsäkring.

Modellskiten sker inte utan ett pris. Övergångskostnaden för att gå från andra till tredje modellen var större än att gå från första till andra. Nu äntligen börjar Sverige se goda följder av den tredje modellen, däribland en dynamisk IT-sektor i spåren på Bildts teleavreglering 1993. Den väcker omvärldens stora intresse och gör åter Stockholm till ett världscentrum för modernitet.

Vänsterpartiet inbjöd i veckan till samtal med socialdemokraterna med sikte på regeringssamverkan efter valet 2002. I partiets tidning »Vänsterpress» skriver partisekreteraren Lars Ohly: »Målet är att skapa en gemensam plattform med socialdemokraterna inför valet 2002 som kan utgöra en grund för en kommande vänsterregering.» Gemensamt programarbete med v och mp har socialdemokraterna redan accepterat.

Ohly talar i samma ledarartikel om att »angripa kapitalets

makt» och »genomföra en socialistisk samhällsomvandling». I vänsterns partistyrelses förslag till kongressuttalande rörande villkoren för »vänstern vid makten», säger man sig särskilt vara ute efter att stoppa en utveckling av svensk socialdemokrati i riktning Blair/Schröder, där s-partier »överger idéerna om en annan ekonomisk politik än den marknadsliberala.»

Vad vilja nu socialdemokraterna? Vill de fullfölja och utveckla den tredje svenska modellen, som har stora likheter med den första svenska framgångsmodellen? I så fall måste jämlikhetspolitiken mest ta sikte på sådant som att skapa bästa möjliga skola för alla barn, inte på att ta bort karenssdag i sjukförsäringen och hårdbeskatta ingenjörer. Eller vill de återgå till den andra modellen, den misslyckade 70-80-talspolitiken?

Detta grundläggande val borde styra också sökandet efter allianspartner för ett socialdemokratiskt parti som hur som helst kommer att vara mindre än förr. Den tredje modellen kan omöjligen fullföljas i allians med vänsterpartiet. Lars Ohly är inte endast kommunist och populist. Han är också anti-kapitalist. Hur förhåller sig socialdemokraterna till denna tredje egenskap?

Virserum i Småland är en av många orter där socialdemokrater tågar denna första maj. Mötestalare: Gudrun Schyman!

30 april 2000

Kända tankebanor på kommunistkongress

Kommunismen som rörelse och samhällssystem tillhör historien, sa Gudrun Schyman när hon inledningstalade på vänsterpartiets kongress. Hon möttes av sibirisk kyla.

»Framtiden tillhör oss«, utropade ungdomsförbundsordföranden och leninisten Jenny Lindahl i sin motattack. Hon fick kongressombudens jubel.

Jenny Lindahls tre ord var noga valda. »Framtiden tillhör oss.« De har dubbel innebörd:

1. Låt oss tro på att kommunismen segrar.
2. Historien är med oss; i enlighet med den vetenskapliga socialismen är den determinerad att resultera i sammanbrott för »kapitalismen« och via proletariats diktatur leda över i kommunism.

Den första delen är ett hejarop, den andra en visshet om hur det kommer att gå. Så har messianism och »vetenskaplighet« alltid gått hand i hand hos kommunisterna.

Kommunisterna visade genomgående sin makt över tanken på vänsterpartiets kongress. Majoriteten inte blott antog programförslagets sats, mot Gudrun Schymans vilja, att dagens ekonomiska system i Sverige och i västerlandet ska avskaffas. Den införde nya och skärpta skrivningar för »klasskamp«. »Arbetarklassen« och »borgarklassen« sägs enligt de nya skrivningarna ha »skilda intressen som i grunden är oförenliga«.

Den verkliga innebörden är att kongressmajoriteten alltså lever i Lenins begreppsvärld. Föreställningen om de »antagonistiska motsättningarna« och »klasskampens nödvändighet« – Lenin använde också beteckningen »klasskrig« – är klassisk marxism-leninism. De innebär, konstaterar Stéphane Courtois och hans grupp av franska vänsterforskare bakom »Kommunismens svarta bok« (Bokförlaget DN), »kategorins och abstraktionens primat över det verkliga och mänskliga«.

Ideologin bereder för brott mot mänskligheten genom att den förnekar enheten hos det mänskliga. »Varje individ eller grupp uppfattas som arketyper för en primär och avförkroppsligad sociologi. Detta gör brottet lättare; angivare, utredare och bödlar anger inte, förföljer inte och dödar inte en människa: de eliminerar en abstraktion som är skadlig för den allmänna lyckan.«

Manipuleringen av språket gör terrorn lättare; man utrotar inte människor utan 'borgare', 'kapitalister' och 'folk-fiender'. I de kommunistiska utrotningskampanjerna var det legio att först avskilja kategorier, som om individer enkelt och evigt kunde inplaceras i färdiga fack, och därefter demonisera dem genom att beteckna fiendekategorin som djur. »Skjut de galna hundarna! I döden med detta band som döljer sina bockfötter och rovdjurstånd för folkets massor! ... Ja, ned med dessa avskyvärda djur! Må man göra slut på dessa avskyvärda hybrider mellan rävar och svin, dessa stinkande as. Må man tysta deras svinaktiga grymtanden! Må man utrota dessa kapitalismens rasande hundar som vill krossa de bästa av människor på vår sovjetiska jord! Må man köra tillbaka ned i halsen på dem deras djuriska hat mot ledarna för vårt parti!« Så löd åklagaren Vysjinskijs sätt att animalisera de anklagade under Moskvarättegångarna. »Alla antikommunister är hundar!« efterhärmade Jean-Paul Sartre 1952.

I sin grundmekanism för mord och grymhet ligger marxism-leninismen mycket nära nationalsocialismen. »För att kunna döda dem var det nödvändigt att man förklarade att kulakerna inte var människor. På samma sätt som tyskarna sa att judarna inte var människor.« Svarta boken fortsätter analysen: »Hela tiden är det grupper och inte individer som drabbas. Terrorn har till syfte att utrota en grupp vilken betecknas som fientlig... Framtidens nazistiska samhälle skulle byggas runt den 'rena rasen', framtidens kommunistiska samhälle runt ett proletärt folk renat från all borgerlig slagg.«

Latsis, en av de första ledarna för säkerhetspolisen tjekan, skrev i ett direktiv till sina agenter den 1 november 1918: »Vi för inte krig mot enskilda personer. Vi utrotar borgerligheten som klass. Sök inte i era undersökningar efter dokument och bevis om vad den anklagade har gjort i handling eller ord mot den sovjetiska myndigheten. Den första fråga ni skall ställa är vilken klass han tillhör, vilket ursprung han har, vilken uppfostran och utbildning och vilket yrke.«

Ibland sägs det att nazismen skiljde sig från kommunismen genom sin systematik i dödandet och sin irrationalitet – dödandet fick äventyra andra mål, som att vinna kriget. Men även i dessa avseenden liknade det kommunistiska slaktandet det nazistiska. Redan på 20-talet tillämpade Sovjetstaten metoden med kvoter: varje region, varje distrikt skulle arrestera, deportera eller arkebusera ett givet procentantal människor som tillhörde »fientliga« sociala skikt. Procentsatserna fastställdes centralt av partiledningen. Och andra mål fick vika när den ideologiska terrorn krävde det. Stalin arresterade 40 000 dugliga officerare 1938, trots risken för angrepp från Hitler. Mitt under månader när nationens öde stod på spel 1942–43 kunde Stalin plötsligt sända i väg tu-

sentals tåg i fel riktning, för en knäpp idé att mörda vissa folkgrupper.

Handlings- och våldsdyrkan är även den lika hos nazismen och kommunismen. Det våldsamma språkbruket speglar revolutionsromantik, en blodtörst som hålls metaforisk så länge den innesluts i en demokrati men – det bevisar 1900-talets historia med fasa – hur lätt som helst blir verklig när den släpps loss.

Också det totalitära är lika, anspråket att ingen enda sfär i samhället får lämnas fri för egen tankeutövning. »Intelligentsian« – författarna, filosoferna, forskarna, kulturskaparna – hörde till de kategorier som redan Lenin ville göra sig kvitt. Det är svärbegripligt hur så många kulturdebattörer än i dag kan känna sig så dragna till kommunismens totalitära ideologi, så gärna kittlar med den, flirtar med den.

Det totalitära är ingen tillfällighet, orsakas inte av att Stalin var ond som människa. »Det är ideologins och politikens upphöjelse till rang av absolut sanning därför att den är 'vetenskaplig' som utgör kommunismens totalitära dimension«, konstaterar Courtois. »Det är den som kräver att det bara ska finnas ett parti. Det är också den som legitimerar terrorn. Och det är den som tvingar makten att kontrollera alla sidor av det sociala och individuella livet.« Om det finns en »sann« historieteori, bör makten anförtras åt dem som är experter på denna teori, på att uttolka historiens verkliga väsen och vandring. Därav partiets särställning, och inom partiet dess elit.

Föreställningen om »antagonistiska motsättningar« sitter så djupt hos kommunister att »klassfiender« måste uppfinnas, även om de inte finns. Och eftersom det handlar om den »sanna« tolkningen av historien, och en »absolut« ideologi och utopi, så blir varje strid om linjen djupt allvarlig. Den aktiva in-

toleransen är en del av programmet. »En avfälling är en mycket farligare motståndare än en som aldrig delat tron«, konstaterar Arne Ruth i förordet till den svenska utgåvan av »Kommunismens svarta bok«.

Också härvidlag är det som utspelade sig på vänsterpartiets kongress lätt att känna igen. Gudrun Schyman är för kommunisterna nyttig att ha så länge hon vidgar partiets appell utåt. Men om partiet tog makten skulle hon snart avsättas av sina egna. Partitidningen Vänsterpress har inför kongressen varit något av ett kampanjorgan mot Schyman, fylld av kritiska artiklar mot Schymans pragmatiska linje. I spetsen har gått den kommunistiske riksdagsmannen Kalle Larsson, stödjande sig på kommunisten och partisekreteraren Lars Ohly som ansvarig utgivare.

Jenny Lindahl och Kalle Larsson är typiska ideologer av folkkommissarieslag för ett kommunistiskt Sverige, typiska genom sitt språkbruk, sina tankebanor och sin kyla. De skulle dock som folkkommissarier snart störtas av ännu okänsligare typer, ty sådan är kommunismens inre logik vid makten.

Detta parti har satt som mål att få 20 procent i valet 2002 och att på hösten om två år göra sin partiledare till Sveriges statsminister.

4 juni 2000

Svensk politik bara ser död ut

Mats Svegfors har i Svenska Dagbladet (8/1) ställt en bra fråga. Hur kommer det sig att alla utom några få tycker att svensk politik har blivit dötrist? Varför är det politiska engagemanget så lågt?

Gensvaret från läsekretsen är förbluffande starkt, med tanke på att utgångspunkten var att ingen är intresserad. Det föder misstanken att de djupfilosofiska svaren skjuter över målet.

Många bryr sig tydligen fortfarande. Medborgare vill vara medborgare, också. Sverige är inte slut som »varm krets«, för att stjäla ett uttryck från Göran Rosenberg. Hur det går med detta lands framtid – »kommer företag att vilja verka här?«, »blir skolan bättre?«, »tar gäng över Stockholms gator?«, »fungerar åldringsvården framöver, och hur trist blir den?«, »vad händer med kulturkittet i Sverige när medborgarna kommer att ha rötter i så många olika länder och våra barn bor utomlands?«, »får Sverige plats i det nya Europa?« – är alltjämt en gemensam mental och samhällelig angelägenhet för dem som bor här.

Många känner rent av ett inre moraliskt imperativ: »Du borde vara en mer aktiv medborgare, ta din del av ansvaret för vår demokrati.« Sådana medborgerliga stämningar har blivit tydliga i spåren av de fyra rikstidningarnas reportage om nazismen, mc-gängen och hoten mot rättsstaten.

Nu var frågan inte varför allt färre går med i politiska partier,

det kan vara en del av tidens ovilja att skriva på åsiktspaket, utan varför nästan alla gäspar när de iakttar svensk politik just nu. Till och med vi som har till yrkesroll att skriva om svensk politik gäspar. Vi finner annat så oerhört mycket mer spännande än det som tilldrar sig på den officiella partiscenen.

Jag tror inte det kan skyllas på att vi skulle ha en sämre uppsättning partiledare än tidigare. Göran Persson och Alf Svensson är folktalare i klass med de bästa i svensk historia. Gudrun Schyman har ovanlig förmåga att väcka inlevelse. Bo Lundgren är en av de mest kunniga partiledare Sverige haft. Oppositionen som helhet har betydande erfarenhet också av regeringskonst.

Om statsrådsgruppen kan man ha synpunkter – dugande, självtänkande, intressanta personer som Margot Wallström och Annika Åhnberg har stötts ut, liksom hela den grupp av akademiska begåvningar som rekryterades av Kjell-Olof Feldt. Och det är lätt att se risker för sämre rekrytering till politiken för framtiden. Men det här kan knappast vara huvudförklaringar, än så länge, till att politiken känns så påfallande ointressant.

Får jag testa en konkret orsak, som inte rör personligheter och inte djupfilosofi: vi har val för sällan. Val som påverkar kommuner och riksdag piggar upp. Medierna engagerar sig extra för att informera och väcka intresset. Den politiska situationen kristalliseras. Även medborgare som mest tänker på annat finner att de bör vakna när det är dags för dem att välja.

Vi ser det nu i finländska presidentvalet. Till och med när ämbetet har berövats mycket av sin funktion väcker valkampanjen de politiska andarna, inklusive de frågor om identitet som också är en del av den politiska tillhörigheten.

Sedan 1994 är mandatperioden i Sverige förlängd från tre

till fyra år. Det medför att mycket längre tid än förr utspelas mellan de perioder som är extra politiskt spännande: före och efter val. Just nu, i början av år 2000, är vi på långt avstånd både från efterspelet till 1998 års val (vilken allians för Göran Persson?) och förspelet till 2002 års val (när ska de borgerliga hämta in de 53 procenten i övervikt för de rödgröna?). Detta är en mycket trist period i partipolitiken.

För styrningen av landet fanns det goda skäl att förlänga mandatperioden. En regering behöver längre tidshorisont än tre år för sin politiska planering. Men finns det något sätt att både ge längre tid för regeringar och kortare tid av ointresse för väljarna?

Problemet kan se ut som cirkelns kvadratur, men så omöjligt är det inte. En variant är att ordna kommunalval mitt under riksdagsperioden, och förena detta med att en mindre del av riksdagen – säg 15 procent – förnyas. Dessa 15 procent skulle då kunna väljas på rikslistor, nominerade på riksnivå, och bli ett slags »senatorer» inom riksdagen.

Systemet skulle något försvaga det direkta tidssambandet mellan väljarutslag och regeringsmakt, men i gengäld skulle vi få fler intressanta riksdagsmän och mer spänning i politiken. I dag måste alla riksdagsmän vara »spatial specialists» som den norske statsvetaren Johan P Olsen uttryckt det. De väljs på territoriell grund, för att företräda regioner.

Vore det inte rimligt i den nya världen att åtminstone en del av riksdagsmännen hade en vidare urvalsgrund? På rikslistor skulle det kunna komma in personer som kvalificerat sig på annat sätt än genom att vara specialister på att företräda Bohuslän och Västernorrland. Kanske skulle deras merit rent av vara att ha värdefulla yrkeskunskaper och perspektiv på Sveriges framtid i den nya världen.

En annan förändring bör också ske: Viktiga frågor bör ställas i de allmänna valen. Sådana finns i rikt mått i dag. Pensionsfrågan, skolfrågan, skattefrågan, Sveriges attraktionskraft i den nya ekonomin, spänningarna mellan expansiva regioner och tillbakagående, brottsligheten, kärnkraften efter Barsebäck, Sveriges hållning till Europa – vem kan påstå att det numera skulle saknas angelägna och begripliga frågor för medborgerlig diskussion? På tidningarna vet vi att flödet av intensiva och intressanta meningsyttringar från medborgarna nog aldrig har varit större än nu.

Francis Sejerstad – stortingsmannen, historikern och ordföranden i norska Nobelkommittén – skrev för några år sedan en uppmärksammas uppsats i Norsk historisk tidskrift. Hans tes var att talet om politiskt ointresse var falskt alarm. Problemet var ett annat: att partierna inte ville diskutera längs den konflikt- dimension som hade starkast laddning hos medborgarna. I Norge var det förhållandet till EU, som också speglade djupgående skillnader i synen på verkligheten och världen.

Det är uppenbart att det nu förhåller sig likadant i Sverige. Medborgarna har djupt kända åsiktsskillnader om EU, kärnkraften och framtiden. När jag frågar Arne Modig – den erfarna sociologen och pejlaren av politiska stämningar, nu ansvarig för DN/Temos väljarundersökningar – om vad han ser som den stora undervärderade politiska dimensionen, så svarar han: attityden till framtiden, om man ser den nya ekonomin och tekniken som fyllda av spännande förändringar och möjligheter eller mera som något som helst borde »stoppas«.

Säg att det var val nu i september till landets kommuner men också till 15 procent av riksdagen med många kvalificerade kandidater på rikslistor. Säg vidare att två av de konkreta frågor som ställdes i det valet var »ja eller nej till EMU« samt »ja

eller nej till att stänga av resten av den svenska kärnkraften«. Skulle det då inte bli ett medborgerligt intresse för svensk politik?

Vi har ett konkret institutionellt problem om det är långt mellan de allmänna valen och om partierna är organiserade så att de i valen inte vill ställa dagens viktiga frågor till väljarna, utan mera frågor som var stora förr. Det är faktiskt svårt för medborgarna att svara på relevantare frågor än vad det politiska systemet ställer dem inför.

16 januari 2000

Svensk framgång bortom vänster och höger

Femton poäng av sexton möjliga. Jämbördigt med Boston och strax efter Stanford/Silicon Valley. Långt före hela den europeiska kontinenten. Det är inte illa för Stockholm/Kista.

Tidskriften Wires rankning av främsta platser för IT-företagande i världen bygger på en granskning av fyra faktorer: utbildning/forskning, förekomst av multinationella företag, entreprenörsanda samt tillgång på riskkapital. Stockholm får högsta betyg på allt utom utbildning/forskning, där det finns en del att ta igen.

Hur ska vi förklara det här? Frågan kommer ständigt numera när man träffar utländska kollegor eller ska presentera Sverige i något sammanhang. Mitt och andras svar rymmer rimligen en blandning av faktorer:

- Vi avreglerade telemarknaden 1993, långt före resten av Europa.

- Det finns en svensk ingenjörstradition, långt ner i folksjälen; svenskar tar lätt och med glädje till sig det senaste i ny teknik.

- Den svenska jämlikheten bidrar till att användarvanor sprider sig snabbt i hela befolkningen. Nivån, mätt till exempel med grad av läskunnighet, på de lägst utbildade är hög jämfört med andra länder. Nedbrytningen av hierarkier i arbetslivet gör också att alla måste kunna tänka själva och använda alla redskap.

- Sverige har en mycket lång tradition av att vara världs-

ledande i ny telefoni. Redan för över 100 år sedan var Stockholm den telefontätaste staden i världen. I spåren av den liberale finansministern J A Gripenstedts betydelsefulla reformer för att bygga infrastruktur och skapa goda institutioner för företagande, grundade värmlänningen L M Ericsson i slutet på 1800-talet ett världsföretag för telefoni. Kulturen har fortplantats genom åren.

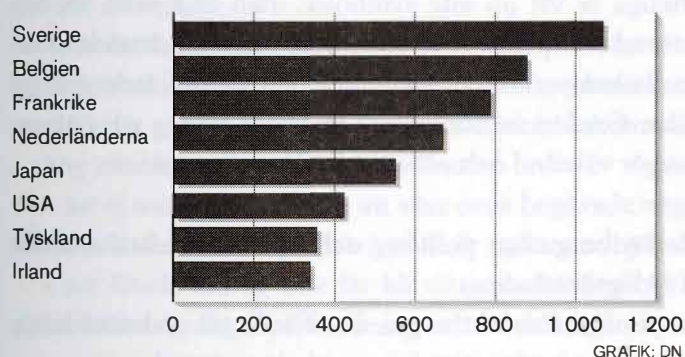
- Staten har spelat en fruktbärande roll, dels genom att uppträda som god beställare och initiativtagare (Televerkets Östen Mäkitalo när det gäller mobiltelefoni), dels genom att subventionera erbjudanden om hemdatorer till alla anställda.

- En ny generation ungdomar har växt upp, präglade av stor frimodighet och entreprenörsanda. En mindre disciplinerad skola kan ha haft detta som en av sina goda sidoeffekter.

- Svenskarna, i synnerhet ungdomar, är så tidigt engelsktalande och USA-präglade att vi mycket lätt kunnat anamma den totalt engelskspråkiga IT-världen.

Ett folk av ingenjörer

Antal gällande patent per 100 000 invånare

Källa: World Competitiveness Yearbook 1998

– Nya förmögenheter som skapats i spåren av en stark aktiebörs samt en avreglerad och välfungerande finansmarknad har gjort det allt lättare att få sådd- och riskkapital till goda affärsidéer.

– Frihandelstradition har bidragit till större öppenhet här för impulser från främst USA än på kontinenten.

Det politiskt tankeväckande med listan ovan är hur den skär på tvärs genom föreställningar om »höger« och »vänster«. En rad faktorer kan betecknas som utslag av liberal politik. Andra ligger närmare föreställningarna om socialdemokratisk. Och en del (förmodligen mer än vi förmår genomskåda) är helt enkelt oförutsedda sidoeffekter – troligen hade vi inte fått den välutvecklade finansiella marknaden i Sverige utan åren av stora budgetunderskott.

Bror Perjus, debattglad och engagerad fackförbundsredaktör i många år, har utmanat mig att bidra också till borgerlig självkritik, inte bara angripa socialdemokraterna. Och visst, all sanning finns inte på ett håll, heller inte alla fördomar.

Det viktiga är väl nu inte symboler, utan uppgiften att öka attraktionskraften för svenska regioner i den hårdnande internationella kampen om investeringar och välutbildade, driftiga individer. Graden av framgång i att skapa denna attraktionskraft avgör välstånd och välfärd i det långa loppet.

- Vad om borgerliga politiker och opinionsbildare erkände och tydligt uttalade:
 - att jämlika förutsättningar, framförallt till god utbildning, är bra, även ekonomiskt;
 - att de svenska daghemmen bidragit till att vi fått en gene-

ration av frimodiga, självansvariga och socialt mycket kompetenta ungdomar;

– att offentliga socialförsäkringar hjälper även ekonomin genom att avlasta företag risker och underlätta rörlighet;

– att det svenska systemet med återkommande rätt till utbildning är utmärkt för en ny tid;

– att små sociala klyftor är bättre än stora för samlevnaden i en stad, och därmed för attraktionskraften;

– att vi behöver en stark stat, bland annat för att upprätthålla trygghet i vardagen och låg brottslighet;

– att det är en medborgerlig skyldighet att engagera sig för sitt samhälle, och uttryck för ansvarslös slapphet att ständigt gå omkring och förtala »politik«; vi behöver en medborgaranda;

– att sociala trygghetssystem kan bidra till en mer positiv inställning till frihandel, genom att kostnaden för omställningar fördelas.

- Vad om socialdemokratiska politiker och opinionsbildare samtidigt konstaterade:
 - att avregleringen på telemarknaden har varit en framgång värd att lära av;
 - att det är kortsynt att köra ut förmögna personer ur landet genom att ha kvar en principvidrig förmögenhetsskatt;
 - att det ger fel signal att lägga en särskild inkomstskatt på hög utbildning, benämnd »värnsskatt«;
 - att vi måste göra allt för att våra mest begåvade unga forskare ska kunna verka i Sverige; de är nationens hjältar;
 - att ökade bidrag inte får bli viktigare än flerdubbling av framtidssatsningar på forskning och utbildning;
 - att en kunskapsskola med hög kvalitet och välbetalda, motiverade lärare samt bra rektorer är den viktigaste fördel-

ningsinsats som går att göra, eftersom den ger alla bästa tänkbara bas för livet;

- att det är bra att vi får fram privata svenska företag inom sjukvården, företag som kan organisera kompetens för växande behov i övriga Europa och Japan;
- att en arbetsrätt byggd med 60-talets metallarbetare som modell inte håller för 2000-talets arbetsmarknad;
- att Sverige måste värna lugnet och tryggheten i en stad som Stockholm, även genom en kraftig utökning av polisen;
- att bättre incitament måste skapas för att bygga bostäder i Stockholm och att en framgång för Stockholm i konkurrens med andra centra i världen inte är något som övriga Sverige ska avundas utan tvärtom har skäl att glädjas över.

Skulle inte sådana samtidiga erkännanden, delvis av egna fördomar, kunna bli utgångspunkt för en ny framgångsrik svensk modell? Dilemman kommer vi aldrig ifrån, konflikter mellan olika mål, liksom intressestrider. Inte heller kan vi bortse ifrån att politiken rymmer rena maktförhållanden; socialdemokraterna är det svenska Maktpartiet, i samma mening som Liberaldemokraterna är det i Japan.

Men i sak skulle Sverige må utomordentligt väl av samling – »bortom höger och vänster« för att låna en formulering av Janerik Larsson – kring några centrala drag i en politik som både kan få förankring hos svenska folket och ge attraktion i världen.

Socialdemokraterna och moderaterna har gjort upp om att ha en stor debattomgång över hela landet. Men syftet är inte att förnya den politiska debatten, utan mer att Göran Persson ska dra uppmärksamhet från Gudrun Schyman och Bo Lundgren från Alf Svensson. Den socialdemokratiske gruppledaren Sven Hultström dolde inte denna enkla avsikt i sin artikel på

DN Debatt den 15/7. När en så i grunden klok person skriver en så ytligt propagandistisk artikel finns det största anledning till oro om vart den politiska debatten får i väg fram till valet 2002. Man tycks inriktad på att bromsa fallande opinionstal genom att allt intensivare upprepa kända fraser och fördomar om motståndaren.

Kanske skulle vi som tidning inbjuda Göran Persson och Bo Lundgren att, med garden lite sänkt och den intellektuella nivån något höjd när ännu två år återstår till valet, reflektera över vad hos »motståndaren« som vid en ärlig betraktelse kunde vara värt att ta med in i en framgångsrik politik för framtiden. Ja, härmed är inbjudan utfärdad!

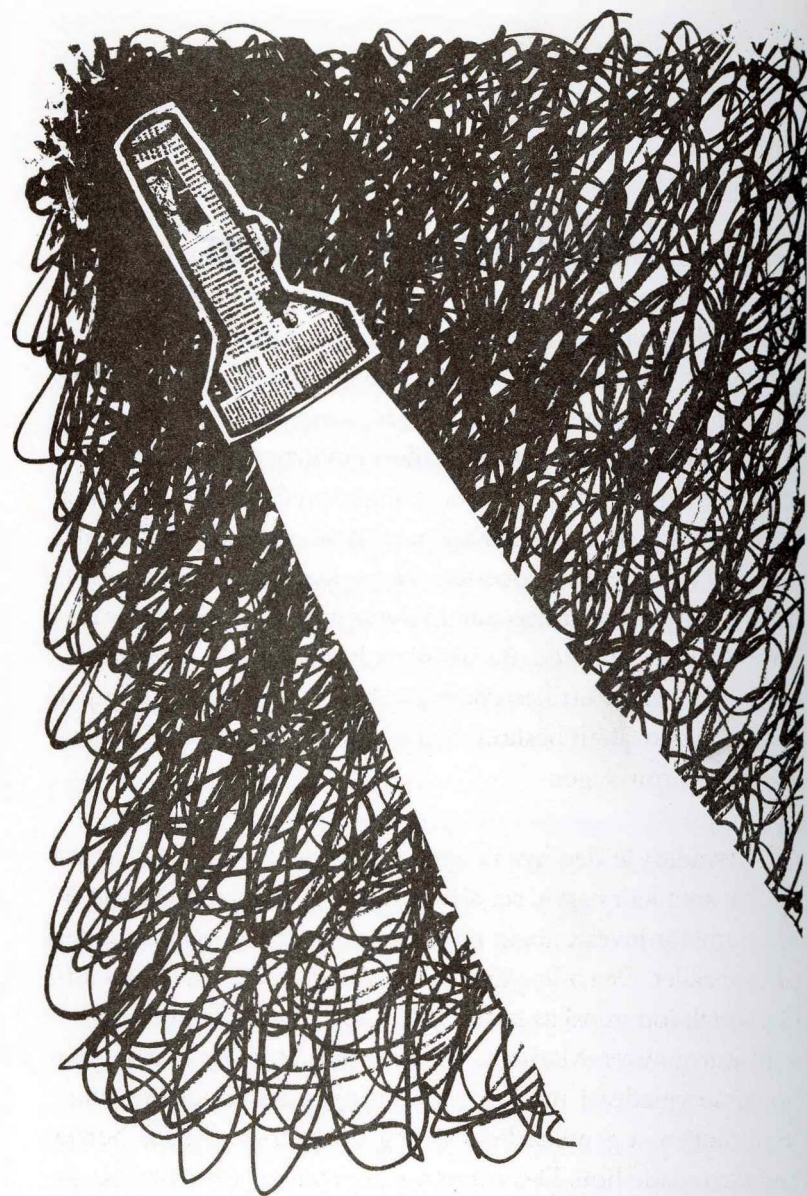
16 juli 2000

Publicistens ansvar

21

22

23

Publicisternas uttåg

Kommer det att kunna finnas en journalist som Jan-Olof Pettersson i framtidens radio? Med sin lite torra och eftertänksamma röst, fullkomligt avvikande från tidens krav på smatter och tjatter, förklarade han utrikes skeenden i Ekot. Han ingav förtroende och var värd förtroende.

Den som hade förmånen att tillsammans med Jan-Olof Pettersson delta i bakgrundsorienteringar med ledande politiker förstod rätt snart att han visste mer än de om europeiska institutioner och beslutsprocesser. Hans kunnande var enormt, hans ambition hela tiden folkupplysarens. Effektsökeri var honom totalt främmande. Bevakare av EU och Nato, korrespondent i Tyskland, utrikesreporter – han kände själv på djupet de verkligheter han beskrev och tolkade. Han avled på reportageresa häromdagen.

»Flödesradio« är den nya tidens melodi. Det blir lite för dyrt att ha folk som kan något, ser själva, läser och förklarar. För att få utrymme för investeringar i ny teknik måste man sänka värdet på innehållet. De rörliga programkostnaderna för radions samhällsredaktion minskas nästa år med cirka 40 procent.

Kulturminister Marita Ulvskog framträdde förundrad, när hon intervjuades i mediemagasinet »Vår grundade mening« på lördagen. 1,3 miljarder i anslag till Sveriges Radio borde räcka, menade hon. Dessutom har regeringen gett vissa extrapengar till ny teknik och till inköp från utomstående.

För en gångs skull förstår jag Marita Ulvskog. Om det bara handlade om de totala budgetramarna borde det som nu planeras inte vara nödvändigt. Bakom ligger också något mer: publicisternas uttåg. I radioledningen finns inte längre någon som har en genomtänkt publicistisk syn på vad som ger radion kvalitet för framtiden och vad som ska vara dess uppgift i en tid av larm och skval. Måttstocken för vad redaktioner ska klara av i P 1 sätts av andra kanaler, där man sitter och pladdrar osorterat tre timmar i sträck.

Det handlar om maskinisternas seger över publicisterna. Kvantitetsradio ska ersätta kvalitetsradio. Viktigare än att fylla sändningarna med meningsfullt innehåll är att fylla veckans alla timmar med ljud. En del av besparingarna på kvalitet i P 1 ska användas för att i P 4 ge lokal »nyhetsservice« även helger.

P 1-chefen säger visserligen att »alla varumärken ska vara kvar«. Men orden avslöjar tänkandet. »Varumärke« är ett kommersiellt begrepp, inte ett publicistiskt. Och den som föreställer sig att ett program som »Gomorrön världen« lever på skenet och inte det noga förberedda innehållet har inte förstått mycket.

Det industriella tänkandet går att se på många håll. Sveriges Television har funnit det viktigare med soffsittande till frukost än resurser för kunniga inslag i Rapport. SVT 24 timmar bygger på att ingen journalist ska lämna huset, utan samla ihop så effektivt som möjligt vad som redan finns i datorerna. Lars Weiss, nye chefen för Sveriges Television, skålade i champagne när såpan »Skilda världar« lyckats ta halva publiken från Rapport. Han tänker inte djupare sedan dess.

En konsult på en redaktion i Stockholm sände ut ett formulär till journalisterna, där en fråga löd: »Hur lång tid tar en ny-

het?« Konsulten tänkte sig att man kunde multiplicera antalet nyheter med tiden per nyhet och så enkelt räkna fram hur många journalister som behövdes.

Journalistik som korvtillverkning. Om ingen beger sig utanför fabriken och om ingen ägnar sig åt komplicerande processer som att läsa och försöka förklara, då blir hela fabrikationen rationellare.

Sveriges Radio har på mellannivå alltså många dugande och tänkande publicister: en Bengt Lindroth som chef för radions samhällsredaktion, en Stig Fredriksson som chef för Aktuellt, en Jan Axelsson som chef för Rapport. Men utan genomtänkt syn på uppdraget på högre nivå, och utan insikt om kunskapsprocessers väsen, kommer resurser att fördelas fel, perspektiv att förvridas och ett ytligt managementspråk att invadera alla sfärer.

Mats Svegfors är obestriddligen en stor publicist. Genom ekonomiska svårigheter har han på ett imponerande sätt lyckats hävda Svenska Dagbladets kvalitet och renommé. Detta har betytt mycket även för DN. Vi har hela tiden känt att vi har hård konkurrens om kvalitet. Det har verksamt korrigerat tidsandans dragning till yta.

Nu väljer Mats Svegfors att sluta som chefredaktör och ansvarig utgivare på Svenska Dagbladet. »I valet mellan en opinionsbildare och en tidningsmakare söker vi i första hand en tidningsmakare«, förklarar styrelseordföranden Birger Magnus om efterträdaren.

Sättet att använda uttrycket »tidningsmakare« antyder även här föreställningen om en effektiv ledare av en enkel produktionsprocess. Ägaren Schibsted, som Birger Magnus företräder, har som bekant inget annat mål än det rent affärsmässiga. Man är beredd att ge ut vad som helst som lönar sig.

»Tidningsmakeri« underförstår att nyhetsjournalistik inte behöver rymma någon intellektuell process. I den betydelsefulla boken »Orden och pengarna« (Natur och Kultur) betecknar medieforskaren Lars J Hultén denna i sig själv inneslutna nyhets- och journalistideologi som »det outgrundliga perspektivet«. Utan varje utgångspunkt i en ideologi eller en föreställning om sin samhällsuppgift tror den sig, på ett outgrundligt sätt, kunna komma fram till vad som är »rätt« vinkling.

Var och en som har funderat över problemet att överföra verkligheten till en berättelse om verkligheten inser att detta är en övermåttan naiv kunskapsteoretisk position, så naiv att den kan betecknas som barnslig.

Hultén: »En sådan fri nyhetsideologi blir otydlig, lättare att manipulera, kanske naiv, aningslös och okritisk (fartblind) i jakten på rätt publik, rätt story, rätt vinkel. Den kan eller kommer, trots goda syften, till slut att antingen okritiskt sammanfalla med eller ockuperas av nyhetsföretagets (i och för sig legitima och nödvändiga) kommersiella mål och affärsidéer.«

Problemet är inte att krav ställs på redaktionella ledare att också förstå ekonomi. Sveriges Radio har, enligt många inre vittnesmål, åtskilligt ogjort när det gäller att förenkla och förbilliga sin inre byråkrati. Att Dagens Nyheter som ansvarig utgivare har en person som är både publicist och ekonomiskt skolad ökar redaktionens auktoritet och är en påtaglig tillgång i det dagliga.

Vad jag här talar om är något annat, hur balansen mellan å ena sidan den publicistiska kulturen och å andra sidan »den administrativa, tekniska ekonomiska, kommersiella, kulturen« (Lars Hultén) rubbas genom ägare utan avsikt, styrelser och ledningar utan förståelse för publicistik och en »journalism« utan intellektualitet.

Där olika perspektiv borde mötas i ömsesidig respekt kommer ett perspektiv att ockupera allt.

Den legendariske polske utrikesreportern Ryszard Kapuscinski talade om det här i samband med utdelningen av »Stora Journalistpriset« förra året.

Han beskrev förändringarna som »journalisternas uttåg«. Hur det blir med det i Sverige återstår att se. I vart fall ser vi klara tecken på publicisternas uttåg.

3 oktober 1999

Tankar kring en avgången chefredaktör

Det var ett stort ögonblick i televisionens historia, i onsdags kväll i TV 4 när Malou von Sivers intervjuade Ingmar Bergman och Erland Josephson. Ja, »intervjuade« är förstås fel ord. »Stimulerade fram ett samtal« är väl det mer sanningsenliga. De båda giganterna svarade på den sorts frågor som vi har så svårt att ställa till våra föräldrar, om hur det är att åldras, vad det fysiska betyder i förhållande till det andliga, hur förlust av den mest kära inverkar på känslan av livsmening, om ork och energi, om förskjutningar i vad som känns viktigt, om humorn som förlösare, om döden och nyfikenheten.

Stöttes några tittare/medmänniskor av Ingmar Bergmans ord om att planera sin egen död, ännu medan hjärnan är klar och kroppen lyder signalerna? Jag tror inte det. De allra flesta har en klok syn på detta, ja även på dödshjälp. Den senare frågan är inte lätt, men det ligger något djupt oliberalt och kränkande i att staten begär att en människa ska tvingas leva mot sin absoluta vilja enbart för att upprätthålla generella principer i samhället. Mitt liv är mitt, ingen annans. Varje människa har rätt att förfoga över sitt eget liv. Också över sina egna livsprojekt.

I veckan hölls också seminarium i Konserthuset i Stockholm för en avgående chefredaktör, Mats Svegfors. Ändrar IT-samhället allt eller finns det trögheter och tryggheter, utöver de eviga existentiella vändorna kring kärleken, meningen, döden?

Svaret var entydigt ja. Det rymde flera dimensioner. »Ingen ekonomi för flexibilitet fungerar utan institutioner för trygghet«, framhöll ekonomhistorikern Lars Magnusson. »Längtan till en viss ordning är alltid stark«, iakttog historikern Håkan Arvidsson. »Reproduktionens värld har sina handfasta behov av omsorger för att människor ska kunna fungera i den moderna produktionens«, påminde docenten Lena Sommestad. »Behovet av fysisk plats för mänskliga möten kvarstår på ett märkligt sätt i IT-samhället«, menade den erfarna reportern Lars-Georg Bergkvist. IT fungerar som »den stora utjämnaren« på det tekniska planet; därför blir andra värden mer skiljande, som det svårförklarliga som kan skapas i goda arbets-kulturer.

Alla talade om den »institutionella trögheten«, den som andra formulerat i termer av »den långa historien«. Egenheter och erfarenheter från långt tillbaka kastar sin långa skugga in i vår tid, på både gott och ont. Ännu i dag, trots all misstro, räknar svenskarna mer med staten som en ingripande makt för det rätta och det goda än flertalet andra européer, på grund av minnen av att kunna få rätt genom att »gå till kungs« etc som har långa historiska rötter.

Men även en stark historisk skugga blir dock mindre och mindre för varje år som går. Vad i dag är så präglade att det sänder en skugga till framtidens Sverige? Vad bygger vi, nu, som förmedlar värden?

När vi tänker över detta är det så lätt att låta tekniken bilda också samhällsmetaforen. Nätverken blir till »nätsamhället« som blir till »nätmoralen«.

Ny teknik är en väldig kraft. Men, som Hans L Zetterberg med sin djupa makrosociologiska skolning brukar påpeka, ett samhälle blir inte gott om alla samhällssfärer bygger på en och

samma logik. Affärernas värld är inte densamma som demokratins som inte bör vara identisk med vetenskapens normer eller med de nära relationernas kitt.

I en ny bok från Harvard, Kennedy School of Government, analyseras nätet som modell för demokratins samhälle – »democracy.com? Governance in a Networked World« (Elaine Kamarck och Joseph Nye eds). Professor William Galston visar i sitt bidrag att samhällen har vissa egenskaper för att kunna fungera som gemensam arena: avgränsat medlemskap, delade normer, känslomässig samhörighet, ömsesidigt ansvar. Nätet har andra egenskaper: flytande medlemskap, inga krav på anpassning till någon auktoritet, inga direkta möten, kostnadsfritt att lämna, tendens att söka likar i stället för att utsättas för olika erfarenheter och synsätt.

Nätet tillför mycket och ändrar åtskilligt. Men i den ständiga balansgången mellan individualitet och samhälle kan det inte vara enda modell för hur demokratin ska fungera.

Demokratin fordrar också att vi möts på samma torg, inte bara på tusen olika. Dess medborgarideal bygger på att vi intresserar oss för mer än vårt eget mest näraliggande. Samhället måste rymma platser där vi nöts med människor av olika meningar och bakgrunder, i en avsikt att tillsammans ordna sådana förhållanden att alla kan leva, i fredlig samexistens, med reglerna och följderna. Även den framgångsrike IT-entreprenören i Kista ska kunna få veta något om hur skolorna fungerar i söderort och vilja ta del av en kulturdebatt kring bokläsningen. Någonstans måste också helheter förstås och förklaras, när delar sönderfaller och »publiker« splittras, ja ännu mer då.

Demokratin kommer att behöva den breda kvalitetstidningen, även framgent, bred i den dubbla meningen att den skil-

drar livet i hela dess mångfald samt når de många medborgare som inte vill fastna i enfald (även intelligenta personer kan bli enfaldiga om de gör sig enspåriga).

Tidningsläsningen och den med starka publicistiska avsikter gjorda kvalitetstidningen är inte bara viktiga delar av det svenska samhällets kulturella arv. De är betydelsefulla också som ett nytt arv som vi bygger i dag för att verka som en civiliserande kraft in i framtiden.

Tidningen och tidningsutgivningen behåller sitt starka värde och måste bygga på tydliga värden. Det var bara det jag ville säga, närmast med anledning av en chefredaktörs avgång.

9 april 2000

När utomjordingar säljer Ericsson

Dagens Industri kunde i onsdags berätta hur det gick till när Ericsson lanserade nya mobiltelefonen T28 för sina återförsäljare i Stockholm. »Nu ska återförsäljarna frälsas på den nya modellen och då sparar inte Ericsson på krutet.«

Berättelsen fortsätter: »På Finnboda varv möttes återförsäljarna av låtsaspoliser från Sverige och USA. Inne i lokalen fanns en nyhetsstudio som sände dramatiska nyhetsbulletiner. Kulmen på kvällen blev när utomjordingar firades ned genom taket och tog med sig intet ont anande återförsäljare.«

Ericsson har sedan några år anlitat Csaba Czinkocky på nybildade mediebolaget Sandberg Event Synergi. Denne var i fyra år reporter för TV 4 i krigets Jugoslavien.

»Det gäller att slå sig igenom bruset och ge återförsäljarna en upplevelse som stannar kvar i deras medvetande,« förklarar Csaba Czinkocky för Dagens Industris reporter.

»Upplevelse« är det senaste stora begreppet inom reklamvärlden. Att lugnt tala om hur något förhåller sig – till exempel annonsera vilka förtjänster en ny mobiltelefon har och hur smidigt dess design ligger i handen – är ur tiden. Känslor går före argument, och »upplevelserna« ska vara så dramatiskt uttänkta att folk känner att de aldrig har varit med om maken. Hur ska de annars förmås att rycka till, i en värld där budskapen mångdubblats samtidigt som människohjärnan förblir vad den varit?

I en värld där varenda reklambyrå, och allt fler »medier«,

funderar över hur de ska kunna bräcka alla andra i sensationsnivå och »upplevelser« kan man förstås undra vad nästa aktör ska kunna hitta på och vad nytt som ska slå en häpen mänsklighet och kundkrets in på nästa sekel.

I dag, söndag, inviger kungen projektet »Framtidstro« på Nordiska museet i Stockholm. Alla läns museerna har engagerat sig, med det påhittiga i Jämtland i spetsen, och kronan på verket är Nordiska museets stora millennieutställning »1000 år av framtidstro«.

Lars Löfgren, numera chef för Nordiska, förklarar att han bestämt sig för att aktivt propagera för tro på framtiden. Vad kan man annars tro på? kan någon undra. Men Sverige befinner sig ju i ett mentalt tillstånd där många tror mer på det förflutna, däribland landets regering, så det är inte fel att ingjuta lite nyfikenhet på de kommande åren. »Vi belyser den starka bärkraften hos visioner och idéer och vilken effekt de haft på utvecklingen«, skriver arrangörerna. »Välkommen att möta framtiden på ditt museum. Låt dig inspireras till att staka ut din närmaste framtid eller rentav sätta spår i dina barnbarnsbarns historieböcker.«

Andelen män som inte läst böcker någon gång under de senaste tolv månaderna

procent	1982-83	1990-91	1998
LO	28	32	37
TCO	11	17	21
SACO	2	3	5
Hela gruppen manliga löntagare	21	24	28

Närmare eftertänkt finns det mycket att glädjas över vid millennieskiftet. Civilisationen har nog trots allt gjort vissa framsteg, som Norbert Elias visat i sina böcker om civilisationshistoria. Dagens skildringar av våld är delvis ett uttryck för en minskande acceptans för våld.

Första världskrigets nationalism förd till vanvett, nazismen och Auschwitz, Stalin och Mao, Dödens fält hos de röda khmererna, Ruanda, Bosnien och Kosovo lär oss förvisso att även den »moderna« människan rymmer ondskans fulla möjlighet. Civilisationens fernissa är tunn och »The state of nature is tribal«, som sociologen Ernest Gellner formulerat det.

Men framsteg har också visat sig möjliga. Europa rymmer nu, för första gången under hela sin historia, den näraliggande utsikten av fria samhällen överallt och fredligt handelsutbyte. I världen har befolkningsbomben, vars explosion alla tog för given, desarmerats. Snart krymper världens befolkning; »befolkningsimplosion« är det nya innebegreppet bland framtidsbedömare. Den nya globala ekonomin har som ovedersäglig förtjänst att välstånd kunnat sprida sig i en takt som förr var otänkbar.

Demokrati heter 1990-talets stora världsvåg.

Svenska ungdomar är i dag, säger de som undersökt saken, mer optimistiska inför sina livsmöjligheter än på mycket, mycket länge. Världen tycks stå öppen, som ett äventyr att nyfiket och lustfyllt undersöka.

Kunskapen om människan som biologisk varelse har kommit så långt att vi de närmaste årtiondena får se fantastiska genombrott i förebyggandet av de stora folksjukdomarna, sådana gissel som cancer och demens.

Min undran gäller mest kulturen. Måste alla dessa fantastiska genombrott i teknologi, inte minst när det gäller att kommu-

nicera, förenas med att den kulturella nivån går bakåt? Måste känslan av medborgaransvar falla, bara för att våra individuella valmöjligheter stiger? Måste ökad information leda till lägre förståelse och mindre vishet?

Som Charlotta Friberg visade på fredagens ledarsida faller männens bokläsning stadigt, medan kvinnorna fortsätter bära kulturen (se tabellen ovan, hämtad från LO-rapporten »Kulturen och din stund på jorden«). Texten är bärare av människans förmåga till abstrakt tänkande, formar de tolkningsramar som behövs för att inte allt ska bli till virrvarr. Läsning är grunden för att kunna förstå och reflektera kring komplexa sammanhang. En mänsklighet som förlorar känslan för orden går knappats framåt i övrigt heller.

Existerar det ingen reklambyrå som skulle kunna komma på idén att det finns en gräns för upptrappning i sensationsnivå och larm, bortanför vilken det mest genomträngande är lugnet, ordet, meningen? Ja, kanske rent av tystnaden, för att återställa en förlorad förmåga att uppfatta valörer.

Skulle man våga föreslå, vilda idé, att landets regering utvecklade en läsfrämjande politik för 2000-talet (texten åter till skolorna, lika låg skatt på tidningsannonser som på TV-reklam och direktreklam, avskaffad läsmoms etc).

Skulle man rent av, när nu kungen inviger millennieutställningen, kunna få önska sig medlemmar av kungafamiljen som på 2000-talet någon gång bevistar vanliga föreställningar på Dramaten och Operan.

19 september 1999

Vad finns i huvudet på en nazist?

Redan 1935 skrev Herbert Tingsten sin bok om nazismens och fascismens idéer, utgiven 1936 med titeln »Den nationella diktaturen«. DN:s utrikesredaktör Johannes Wickman anmälde boken i tidningen med orden »De som äro obekanta med ämnet skola i denna bok finna allt vad som behövs för att känna och till sitt verkliga värde fatta den nazistiska världsåskådningen.« Boken kom i nytryck på Aldus/Bonniers 1965 och i ännu ett nytryck 1992 på Ratio/Timbro, nu med titeln »Nazismens och fascismens idéer«.

Tingstens framställning är alltså fullt relevant, därtill högaktuell. »De moderna nationalsocialistiska och öppret rasistiska partierna och grupperingarna i Sverige har direkt koppling till den gamla nazismen.«, konstaterar Marina Taloyan efter en saklig genomgång i Demokratiutredningens nya skrift »Demokratins förgörare«. Visserligen finns det i taktiska frågor en påverkan också från amerikanska extremister, som inspiratören till Oklahoma-bomberna William Pierce, med deras särskilda inslag av grumlig religiositet och statsfientlighet. Men Hitler är hjälten och det stora föredömet i tanke och handling.

Tingsten gör en oöverträffat intressant analys av den nazistiska bilden av världen.

- Där finns *antiintellektualismen*, »en tendens att upphöja instinkten och intuitionen på förnufts, viljan och handlingen på reflexionens bekostnad«. Vad Tingsten kallar »vitalis-

men« är en del av det antirationella. Den kraftfulla handlingen ges ett egenvärde, den som vinner i styrka har därmed också bevisat att han har rätt. Handlingen kan därför inte skiljas från »ideologin« när man analyserar nazismen; hyllandet av handlingen och styrkan är en del av ideologin. Och metafysiken är inbyggd i ideologin, ställs i medveten motsats till den liberala upplysningstron och rationalismen.

- Där finns *förnekandet av individen* som samhällets grund. Individerna har värde blott som byggstenar för högre enheter: rasen, folket. Ur detta kommer föreställningen om »blodsgemenskap« och myterna om »jorden« – »Blut und Boden«. Ett folks riktning följer inte ur intellektuell liberal diskussion; sådant bara splittrar och perverterar och leder till impotens i handling. Nej, ett folk har att finna sin egen »levnadslag«, sin »historiskt tillkomna blodsgemenskap«, sammanhållen genom likhet i ras, språk, historia, kultur och boplatz.

Vad som är folkets »levnadslag« vet bara den nationalsocialistiske ledaren, på samma sätt som enligt Lenin bara den bolsjevikiska eliten kunde tolka arbetarnas sanna intresse. En typisk nazistisk skrift från 30-talet: »Folket i verkligheten kan vara ofritt, trött, splittrat och urartat, det kan vara ett förfallet och döende folk. Gentemot detta folk står folket i sin av levnadslagen bestämda hållning. Endast genom denna hållning blir folket ett fritt, oförgängligt, evigt folk.«

- Ur detta följer också kravet på *statens totalitet*. Folket har bara en väg att gå, sin sanna bestämmelse enligt levnadslagen. Demokratin måste då avskaffas; den representerar »den organiserade splittringen«.

Nationalsocialismen, sa Goebbels i ett tal 1933, »grundades icke för att konkurrera med andra partier, utan för att förinta alla partier«. Den totala statens ideologi innefattar ett principiellt avvisande av tanken att staten ska erkänna några

individuella frihetssfärer. Ideologen Stapel på 30-talet: »Det består icke längre i staten någon fri tävlan mellan tankar, utan det finns tankar som gäller, tankar som icke gäller och tankar som utrotas.« Den enda rätt som råder är rätten för nationen att nå »rassjälen«. Rättsstat i vanlig mening avvisas.

I ett förord till en bok om den nazityska judepolitiken, väl känd för den som ville se, skrev Tingsten i januari 1936: »Förtrycket rättfärdigas av en ideologi, som brukar betecknas med det stolta namnet världsåskådning. Den är en vävnad av grumligheter och motsägelser, av politiska, ekonomiska och rasbiologiska föreställningar, som av vetenskapen förvisats till vidskepelsens och den intellektuella löslighetens utmarker.«

Men denna grumliga soppa återkommer i alla sina delar i de nationalsocialistiskt inspirerade kretsarna i dag, däribland föreställningen att det svenska folket har förstörts men att det i en framtid under nazistisk ledning, när dagens stat och demokrati fallit, ska återfinna sin rätta »levnadsväg«.

Tingstens analys är intressant också på ett annat sätt. Tingsten visar att de så vanliga föreställningarna om något unikt tyskt som orsak till nazismens frammarsch har svag grund. »Under senare delen av 1920-talet hade den tyska demokratin fungerat relativt bra och efter 1950 har den tyska folkstyrelsen hört till de mest stabila i Europa«, konstaterar Tingsten i efterskriften till 1965 års utgåva av »Nazismens och fascismens idéer«. Versaillesfreden och det tidiga 20-talets hyperinflation hade inte hindrat flera år av sund tysk demokrati. Ännu 1929 var de tysknationella krafterna svaga i val. Svängningen 1930 kan inte förklaras med vad som hände tio år tidigare. Tingsten: »Varför skulle nationalismen ha varit svag under tiden för de hårda skadeståndskraven och Ruhrockupationen,

men plötsligt växa upp under en period, då Ruhr och Rhenlandet var utrymt, den utländska kontrollen avvecklad och skadeståndet fixerat till ett förhållandevis litet belopp?«

Analysen är viktig, för den säger att tendenser av nazistiskt och fascistiskt slag inte är begränsade till en unik historisk situation som rådde i Tyskland, utan kan uppstå på många håll vid en bestämd kombination av ekonomisk kris, social oro och legitimitetsproblem för demokratin. Erfarenheten från Auschwitz är densamma och bekräftad genom flera socialpsykologiska experiment: många, troligen de flesta, av oss skulle kunna begå förfärliga handlingar under särskilda betingelser. Ett visst mått av yttre tryck, ett stort behov av »tillhörighet« till gruppen – det kan räcka, särskilt om propaganda har börjat få oss att tolka världen så att »de andra« antar klichéns egenskaper i stället för att ses som individer.

Vad har nu detta med de aktuella avslöjandena om nazistgrupper i Sverige att göra? Rör det sig inte här mer om ett polisiärt problem än ett politiskt? Några segrar i val tycks inte förestå för nazister eller ens för svagdrickan av Sverigedemokrater.

Ja och nej. Det är ett polisiärt problem. Och det politiska hotet är litet. Men erfarenhet och forskning lär oss att inte slå oss till ro med detta.

Dels lever inte heller svenska nazister i ett alldeles isolerat rum. Hans Lindquist, förre chefredaktören för Falu-Kuriren, lånar en bild från Wittgenstein i sitt bidrag till antologin om »Demokratins förgörare«. Idéströmningar kan liknas vid tågorna i ett långt rep. Inga tågor löper hela vägen från repets ända till den andra. De ligger omlott. Den yttersta delen av repet saknar inte samband med resten av repet. Den knyter an till fibrer längre in och kan inte existera utan dem.

Föreställningar om samhällets organiska natur, om demokratis splittring och onödiga gnabb, om individens uppgående i högre kategorier etc är alls icke ovanliga i dag. I en av de nya tidskrifter som grundats i opposition mot liberalism, modernitet och upplysningssyn – tidskriften »salt« – skriver Tage Lindbom (chef för Arbetarrörelsens arkiv mellan 1938 och 1965) bland annat följande (oktober 1999):

»Det är först 1945, som den allsmäktiga Människan slutgiltigt träder fram och Människoriket utropas. Det verkligt omvälvande är inte det militära krossandet av Tredje Riket utan tolkningen av denna segerdag som den slutliga triumfen över de traditionella värdesystemen, över de konservativa livsformer som i tid såväl som i rum givit fasthet och innehåll åt europeiskt liv. Här har vi att begrunda ett halvsekel långt utrotningskrig i frihetens och jämlikhetens tecken och när vi skådar ut över det växande andliga ruinlandskapet av nihilism och förvirring, undgår vi inte att uppleva tomheten och ensamheten.«

När Lindbom använder begreppet »utrotningskrig« så är det inte om Tredje riket utan om liberalismen efter dess fall. För honom är inte första halvan av 1900-talet, med den nationalchauvinism som resulterade i första världskriget, den kommunism som resulterade i Stalinterrorn och den nationalsocialism som landade i andra världskriget och judeutrotningen, det fasansfulla, utan individens frigörelse, upplysningen och moderniteten därefter.

Dels borde vi ha lärt oss tillräckligt om människans eviga potential för ondska för att inte slå oss till ro. Tribalismen, behovet att tillhöra en stam som bygger murar och fördomar mot andra stammar, ligger djupt i den mänskliga naturen (se

»Flugornas herre av William Golding«). Barn är inte av naturen goda. Civilisation är en tunn fernissa som ständigt måste målas på för att hålla.

Vår tillgång inför 2000-talet är att vi borde ha lärt oss tillräckligt av 1900-talets fasor, däribland nazismen, för att känna igen farotecknen. Men våra civilisatoriska erfarenheter måste medvetet föras vidare, från generation till generation.

5 januari 1999

Trovärdighet blir allt viktigare för pressen

Boston, San Francisco

Goda nyheter från Amerika: Tidningarnas upplagor stiger åter. Av de tio största tidningarna har nio ökat sin upplaga under det senaste året. Störst är USA Today, följd av Wall Street Journal, därefter Los Angeles Times (som höjt sin upplaga med fem procent på ett år genom distributionssamarbete med lokaltidningar på spanska och koreanska!) och New York Times. Dessa fyra har över en miljon i upplaga.

Hushållstäckningen på utgivningsorten är låg jämfört med Sverige, för New York Times till exempel 9 procent mot cirka 35 procent för DN i Stockholm. Chicago Tribune håller 19 procent, Houston Chronicle 24 procent, Washington Post dock 47 procent i huvudstaden.

Tidningarna är också nu fulla av just den typ av annonser som enligt IT-profeter borde ha försvunnit vid det här laget: bostäder och lediga platser.

Tidningen har uppenbarligen egenskaper för läsarna som de enbart teknikfixerade inte har förstått.

»Vi har som mål att uppfinna boken«, säger en forskare på Media Lab på MIT, den berömda tekniska högskolan i Boston. Hans del av laboratoriet håller på med E-bläck, alltså ett sätt att skapa tidningstext på återbrukbara sidor i hemmen överförda nattetid via text radiovågor. Forskarna har upptäckt vilka fantastiska egenskaper boken och tidningen har: att man som läsare hela tiden känner var man befinner sig och var

man har varit, kan bläddra, kan bära med sig informationen på ett praktisk sätt, har absolut överblick etc. »Tidningar ger struktur«, framhöll Walter Bender på MIT Media lab, en struktur som sedan kan kompletteras på olika sätt.

Det yttersta målet, användarvänlighetens optimum, är därför att återuppfinna de tryckta medierna men om möjligt utan de dryga kostnaderna för tryck, papper och distribution.

Svåra steg återstår, om det alls går. Framsteg har gjorts, men de rent tekniska problemen är alltfjämt gigantiska och det tar nog minst fem år fram till något fullständigt genombrott, säger man på Media lab. Och inte heller då är tidningen återuppfunnen. Kanske ett antal sidor av den, men inte alla sidor. Inte helheten i ett annonsorgan som DN.

Medborgarnas behov av tidning ökar, är det entydiga budskapet från samhällsforskare som talade på världskongressen för International Press Institute (IPI) i Boston den gångna veckan. Det har att göra med »The Paradox of Plenty«, framhöll statsvetarprofessorn Joe Nye, rektor för Kennedy School of Government på Harvard.

Paradoxen är att ju större volym av information, desto mindre uppmärksamhet hos individen. Människor får ett starkt växande behov av filter, av någon som sorterar bland allt skräp och allt larm och som bidrar till överblick och sammanhang i en informationskaotisk värld.

Vilken är denne »någon«? Medborgarna är på jakt efter »någon« som de kan ha förtroende för, »någon« som har mer tid än de själva att sortera bland allt brus och vars bild av vad som är viktigt de någorlunda tycker sig kunna lita på. »Credibility is crucial«, sa rektor Nye. Denne »någon« borde kunna vara den seriösa tidningen, uppbyggd just för att granska, sortera, presentera med både djup och överblick.

Arthur O Sulzberger Jr, New York Times publisher i femte generationen, fyllde på i ett lunchtal. Tillkomsten av miljontals nya informationskällor betyder att människor »söker guidning och intellektuellt ledarskap«, menade Sulzberger. »Att som tidningar bevara vårt rykte är därför viktigare än någonsin.« »Ett gott rykte är inte lätt att erövra, men förbluffande lätt att förstöra när jakten på kortsiktig vinst frestar en tidning, en radiostation, en TV-kanal att skapa intrycket att integriteten hos dess nyhetsredaktion inte är överordnad allt annat.«

Sulzberger betonade också att »förståelse«, inte bara ord med »information«, är det viktiga. Utan förklaring och förståelse kan människor inte få ut något vettigt ur ett överskott av information.

»Vad nu allt handlar om för tidningarna är kvaliteten i journalistiken samt de värden och den trovärdighet som uttrycks av deras röst.«

Katharine Graham, den legendariska huvudägaren av Washington Post som stod emot starka regeringsshot och annonsbojkotter under Watergate-åren, utsågs på IPI-kongressen till en av 50 »media heroes« för efterkrigstiden. I sitt tacktal varnade hon för att nya typer av tidningsägare, utan lång publicistisk tradition, inte förstår vad som krävs för att upprätthålla trovärdigheten utan låter kortsiktiga finansiella krav och ytlig konsumentanpassning helt ta över tänkandet.

Den amerikanska pressen har ett sådant förtroendeproblem. Edward Seaton, chefredaktören för Manhattan Mercury, Kansas, redovisade statistiken i en paneldiskussion. Vid mitten av 80-talet sa sig 55 procent av amerikanerna tro att media för det mesta lyckas få fakta rätt. Andelen är i dag cirka 35 procent. Omedelbart efter Clinton/Lewinski-affären låg den under 30 procent. Den senare doppningen är i och för sig upp-

muntrande, att en så stor del av amerikansk allmänhet tänkte själv och såg att journalistiken var både överdriven och icke fokuserad på de väsentliga frågorna.

En av huvudförklaringarna till den sjunkande trovärdigheten är annars att allt fler misstänker att det finns andra motiv än att ge bästa möjliga förklaring till viktiga skeenden bakom vad press, radio och TV presenterar. Folk tror att de nya typerna av medieägare utan någon lång och trovärdig publicistisk bakgrund säljer ett innehåll som ska ge god avkastning, mer än att ta fram det som är mest viktigt att veta, och att de bidrar till en allmän glidning i tänkandet kring journalistik.

I San Francisco har oron fått ett ansikte. Publishern för en av stadens stora tidningar suspenderades häromdagen sedan det blivit offentligt via förhandlingarna i ett antitrustmål att han lovat borgmästaren i San Francisco förmånlig behandling av tidningen om bara denne gick med på att stödja en stor tidningsaffär.

Trovärdighet är svårare att bygga än att förstöra. Men även i Sverige uttalar sig snäva marknadsbedömare som om de seriösa var efterblivna och de oseriösa representerar det som ska bära för framtiden. En medianalytiker på Nordiska Fondkommission förklarade nyligen att Bonniers, och även Schibstedt, var efter sin tid eftersom deras tidningar envisades med att ställa frågan »vad är viktigt?« i stället för frågan »vad kan skapa intresse för våra annonsplatser?«. Som föredöme angav denne analytiker i stället MTG-gruppen, alltså Stenbecks medier, som han menade inte hämmades av ett gammalmodigt publicistiskt tänkande.

Hur reagerar medborgarna, allmänheten, på sådant? Den allmänhet som i den nya världen förvandlats till »publik« och »kunder«. Vill de ha vägledare som har som utgångspunkt

»vad är viktigt att presentera och förklara?» eller föredrar de avsändare som låter innehållet styras av enbart kommersiella motiv?

Troligen kommer även marknadsanalytiker på medieområdet upptäcka ännu en paradox, motsvarande Joe Nyes »Paradox of Plenty»: Den som säljer sin själ förlorar också sin profit.

7 maj 2000

Vi kan inte skylla allt på andra

»Huset har varit misslyckat från början, och inte blir det bättre med tiden.«

Det känns skönt att Ingela Lind säger som det är med Moderna museet, på DN Kultur i går lördag. Ett museum för modern konst ska inge lust och spänning redan när man går in i det. Nya Moderna museet är precis tvärtom. Denna fyrkantiga, fullständigt charmlösa låda gör att man känner sig kommen till Ämbetsverket för utbetalande av ämbetsmännens löner och tvingas uppbåda det yttersta av sin mentala energi för att orka ta sig fram till tavlorna.

Stockholms yppersta av läge och ljus utnyttjas inte för att ge rymd åt rummen, lyft åt sinnet. Till och med restaurangen, som fått ta hand om ljuset och utsikten, är så möblerad att den mest påminner om ens gamla skolbespisning.

»Moneos moderna museum är och förblir en deprimerande krypta som effektivt tar udden av 1900-talskonstens vitalitet«, konstaterar också Mårten Castenfors i SvD samma dag. Det är synd – »en tragedi« kallar Castenfors det – ty ett modernt museum att glädjas med och tändas av hade betytt mycket för Stockholm. I dagarna tre hyllas nu en vägdragnings i Malmö. Någon gång borde vi få jubla också över ett kulturbygge, som är så mycket viktigare.

Andra får nog nu ta över. Självt går jag hellre till Åmells konsthandel, i sig ett museum för svensk modernism som inte minst lyft fram de kvinnliga Matisse-elever som manssamhäl-

let undervärderat, än till den nya konservburken på Skeppsholmen. Kan inte Spårvagnshallarna återupplivas för modern konst?

Ingela Lind såg och bedömde själv redan när byggnaden stod där. Men hon var rätt ensam om det. Tvärtom haglade lovorden. Varför?

En anledning är god. Inget i Stockholm har på många år varit så efterlängtat som nya Moderna museet. Alla ville det väl. Alla önskade få känna att det blev bra, och att de hemligheter som sades ligga i gömmorna av brist på plats nu också skulle komma fram.

Andra orsaker är mindre hedrande. Där fanns konstnärer som var nöjda med ljuset på tavlorna och närmast tacksamma över att slippa konkurrens från hus och ljus i övrigt. Där fanns allas vår mänskliga svaghet att anpassa oss till att säga som omgivningen, även om vi tänker annorlunda – den tystnadsspiral som beskrivits av den tyska sociologen Elisabeth Noelle-Neumann. En berömd internationell arkitekt från ett land känt för sina fantastiska konstmuseer, Spanien, ställde sin skaparkraft i Stockholms tjänst. Vilka är vi att då kritisera?

Men varför blev huset så fel? Sökandet efter svaret kan ge intressanta perspektiv på oss själva. Rafael Moneos kapacitet behöver inte betvivlas. Vad har han bött sig för, låtit sig begränsas av? Det kan knappast vara »kommersialism« i det här fallet. Är det manne en svensk nutida samrådiskultur som effektivt skär bort allt udda och spännande? Är det en kvardröjande funktionalism som gör att personalens arbetsutrymmen och tavlornas ljusskydd helt tar över i förhållande till byggnaden som konstverk? Har Moneo känt, i sin vilja till anpassning till en känslig miljö, att han såsom utlänning måste vara heli-

gare än ärkebiskopen i att vörda »svenska« värden som lågmäldhet, kommittébeslut och funktionalism?

Och, en annan fråga, var finns alla de gömda tavlor ur svensk konsthistoria som vi nu skulle få chansen att se?

På landets kultursidor pågår en debatt om friheten för kultursidorna. Jag har å rollens vägnar försökt följa den men inte riktigt förstått premissen, i vart fall inte vad gäller DN. »Journalistisk felbedömning att inskränka kulturchefernas frihet«, lyder till exempel ingressen till Thomas Anderbergs mycket värdefulla artikel på DN Kultur 26/5. Debatten tar som en utgångspunkt som bara fastslås, aldrig beläggs, att någon högre makt (styrelse? ägare? chefredaktörer?) skulle ha beslutat inskränka friheten för kulturredaktionerna.

»Hur då?« är min enkla undran. Har någon enda artikel som ansvariga på kulturredaktionen velat införa stoppats på grund av ingripande från ägare, styrelse eller chefredaktörer?

Förmodligen är frihetsgraden för en kulturredaktion som den på DN unikt stor. Här sitter inga kommittéer utanför redaktionen och prövar vad som får skrivas. Jag har aldrig från ägarfamiljen och dess företrädare i DN:s styrelse någonsin hört tankegången att DN Kultur borde förflackas till kvalitet eller göras politiskt enkelspårig. Om de vägledande orden gått i någon riktning så har det varit den motsatta. Som chefredaktörer har vi aldrig, vad jag vet, ens försökt bestämma över publiceringen av enskilda artiklar på kultur. Samtidigt är det förstås omöjligt att acceptera föreställningen att en tidning måste skyddas mot sina egna chefredaktörer; om vi är så urbotade korkade och inskränkta att vi inte skulle förstå värdet av olika genrer i en tidning med DN:s ambitioner, däribland ett kulturmaterial med kvalitet och mångfald, då är den enda rimliga lösningen att vi byts ut som chef-

redaktörer. Man kan inte med konstitutionella mekanismer skydda en tidning mot att chefredaktörer är chefredaktörer medan de är det.

Är situationen därmed problemfri? Nej. Men vi kan inte alltid jaga hoten och underlåtenheterna bara hos krafter utanför oss själva. För att ta DN: Har vi under 1990-talet visat tillräckligt självförtroende för vårt eget publicistiska uppdrag, även när gratistidningar etc skapat nervositet? Har vi varit nyfikna, ärligt sökande och uppslagsrika nog för att ge näring till diskussionen om viktiga nya frågeställningar som Europa, identiteter i en tid av upplösning, demokratins varma kretsar, den nya biologins förskjutning av bilden av människan, de naturvetenskapliga revolutionerna – sådana som Göran Rosenberg tog sig an i Moderna Tider – i stället för att fortsätta älta de gamla (och oss själva)? Har det varit rätt i kulturjournalistiken, som Thomas Anderberg hävdar, att upphäva värdestrukturer eller har vi tvärtom, som Lars-Olof Franzén menade i ett tankeväckande tal när han fick Gerard Bonniers kulturpris häromdagen, gått för långt i att låta löst tyckande ersätta krav på ämneskompetens? Är det längre en tillgång att vara professor och kunna sitt ämne? Bör det vara det?

Tidstendenser från omgivningen slår förvisso in även på en tidningsredaktion, ja i hög grad där, men vi har ändå makt som vuxna människor att välja hur vi förhåller oss.

Jag minns hur Torgny Wörn, då bildansvarig på ledarredaktionen, kom in till mig på ett tidigt stadium av planeringen för nya Moderna museet och varnade för att ett katastrofalt misslyckande var på gång. Torgny, med sitt intresse för konst och sina vida nätverk bland sakkunniga, hade förstått att en snäv funktionalistisk syn på ljussättning av tavlor – innefattande att naturligt ljus inte fick komma in i salarna – höll på att över-

flygla tanken att göra ett museum som skulle kunna locka och leva som helhetsupplevelse.

Jag kan inte erinra mig exakt vad jag gjorde med informationen, tipsade förmodligen några, bara se i efterhand att jag underlät att engagera mig med tillräcklig kraft ännu medan bygget hade gått att stoppa/ändra. Jag kan inte lägga skulden för underlåtenheten på styrelsen eller på Bonniers som ägare eller på någon annan. Däremot kan det vara värt att fundera över vad i arbetssituationen, perspektiven och handlingslogiken som gör att det på sikt viktiga så ofta tenderar att bli undervärderat, även i journalistiken. Här finns det stora problemet: inte att vi hindras att skriva om det viktiga, utan att vi alltför ofta inte förmår.

Vi borde ha engagerat oss betydligt mer, inklusive via upplysande kampanjartiklar på ledarplats, för hur Sveriges huvudstad planerade vad som var tänkt att bli ett världsledande modernt museum. Med vår underlåtenhet är vi medansvariga till fiaskot. Jag har ingen annan att skylla på.

11 juni 2000

Att skriva är lika viktigt som att läsa

Sex tusen psykologer samlas i dag till en veckas världskongress i Stockholm. Bland de många intressanta ämnena finns också frågan om läsning. Vad sker i hjärnan när vi tolkar tecken? Finns det genförändringar bakom dyslexi? Och omvänt: vad betyder skriften och läskulturen för utvecklingen av människan?

Den biologiska forskningsrevolutionen ger ny kraft åt gamla frågeställningar, på detta fält som på så många andra. Dels utvecklas instrument som gör att spekulationer kan ersättas med kunskap; värmekameror låter forskarna följa hur olika delar av hjärnan arbetar under olika omständigheter. Dels kommer det fram rön som påverkar våra föreställningar om vad det är att vara människa.

Från oss som inte tror på någon gud är saken inte så enkel som att bara fastslå att människa och djur är två helt skilda kategorier. Människan har utvecklats från samma urcell som allt annat levande. Samstämmigheten, homologin, i genuppsättningen är förbluffande till och med mellan människa och den enklaste urmask. Schimpansens genkarta visar sig till 98,2 procent vara identisk med människans. Det går inte att komma ifrån att människan är en av jordens biologiska varelser, en gren av allt levande som utvecklats här.

Vad skiljer oss då från andra arter? Mycket av det som påstods ge människan hennes särart visar sig nu inte hålla. Även

de högre djuren har förmåga till empati, tillverkar och använder redskap, tänker i viss mån, sörjer anhängiga som går bort. Nobelpristagaren James D Watson, något av den moderna biologins fader, skriver i sin senaste bok: »Vi har alla skäl att anta att många högre djur tänker på flera sätt som människor, att de uppfattar skönhet, har vänner och fiender, upplever ängslan, lycka och sorg beroende på hur deras liv utvecklas.« Schimpansforskaren Jane Goodall beskriver hur hon sett schimpanser beskåda skönheten i ett vattenfall och reflektera över regndroppar som faller ner i den utsträckta handen (se intervju i Svenska Dagbladet 29 juni).

Så vad skiljer? Watson och Goodall har samma huvudsvar: språket. »Vad som gör människan så remarkabel är inte vår förmåga att känna lust eller lidande och handla därefter, utan vår förmåga att utveckla högradigt strukturerade språk, både talade och skrivna«, framhåller Watson. Goodall har efter mycket funderande kommit till samma slutsats: »Schimpanser kan visserligen förmedla information från en generation till nästa. Men de kan bara göra det i nutid, genom inläring och kring ett objekt. Med vårt mänskliga språk kan vi lära om förflutna saker och planera för framtiden.« Därur följer också mycket av det reflekterande över val som är grunden för moraliskt ansvar.

Den svenska nestorn i läsforskning, psykologiprofessorn Ingvar Lundberg – som ägnas ett eget internationellt symposium på Karolinska Institutet nästa helg – lägger till också en kvantitativ dimension. Schimpanser går faktiskt att lära 500–600 ord, kanske ända upp till 1 000 ord med hård träning.

Men det är likväl mindre än vad en normal treåring bland människobarn behärskar. Ett 15-årigt människobarn behärskar

omkring 50 000 ord. Och medan schimpansen är »här och nu« – beroende, förmår människan att överskrida rummets och tidens gränser. Vi kan använda begrepp även för det abstrakta och för det hypotetiska.

Professor Lundberg framhäver att man måste se det här även dynamiskt. Det är inte så enkelt som att människan har fått förmåga att skapa språk. Det omvända gäller också: användningen av språket skapar människan. Det kan gälla genetiskt, att framgångsrika livsstrategier har byggt på språk, vilket i sin tur påverkar det naturliga urvalet. Hjärnforskaren Martin Ingvar vid KI har visat att läsning förändrar nervsystemet även hos en given individ; detta hänger samman med att hjärnan visat sig vara betydligt mer plastisk än vad forskarna trodde tidigare.

»Det mesta tyder på att stora doser av läsning rent fysiskt utvecklar de associativa nätverk i hjärnan som är grunden för en rik användning av begrepp«, menar Ingvar Lundberg, när vi samtalar inför psykologkongressen. Duscha hjärnan med läsning!

Jag tror inte vi kan tänka oss mänsklig kultur utan språk, säger Ingvar Lundberg. »Språkets mest explicita form är skriften. Vi kan inte för framtiden göra oss avväpnade detta redskap. Det verkar inte rimligt att en människa som vill göra framsteg skulle lämna texten som kunskapsart. Texten är basen för utvecklingen av logiken. Den låter sig inspekteras av andra och blir därmed grund för en reflekterande medvetenhet. Bilder och ikoner är inget alternativ. Texten är helt enkelt oersättlig.«

»Vi borde odla skrivandet för att disciplinera tänkandet«, framhåller professor Lundberg. En människa som skriver kan inte bara kasta ut lösa fraser. Hon tvingas överväga den precisa innebörden av vad hon vill säga. I en fantastisk liten

bok, »Människan och skriften« (Norstedts) beskriver docenten i nordiska språk, Lars Melin, experiment där forskaren i efterhand kan följa hur människor går till väga när de skriver. Det mest slående är hur många överväganden om valörer och innebörder, dramaturgi och logik, som den som sätter en berättelse på pränt ställs inför. »Behovet att läsa i skolan har kommit fram på senare år; nu borde man också tänka på hur viktigt det är att träna skrivande«, menar Ingvar Lundberg.

Människans civilisationer är inte identiska med människorna som individer. Till det allra viktigaste med ett avancerat språk och en komplex skrift hör att civilisatoriska erfarenheter kan överföras under mycket långa tider. Schimpansbabyn kan lära av schimpansmamman. Människobarnet kan via språket lära av den kumulerade mänskliga erfarenheten, nedtecknad i skrift. Vi behöver inte som individer ha träffat Sokrates eller Jesus, ej heller Galilei, Kant, Newton, Darwin, John Locke och John Stuart Mill för att ändå dra nytta av vad de upptäckt eller sagt. Skriften ger oss deras tänkande och begrepp, utan att varje nyfödd behöver komma på dem själv. Varje ny generation ges på så sätt möjlighet att utgå från den ackumulerade basen av alla tidigare generationer.

Med hjälp av begrepp kan våra förståelsestrukturer också bli mer komplexa. Samtidigt gör tecknen det möjligt att bygga organisationer och institutioner med en verkningskraft som går långt utöver de enskilda individernas. Lars Melin visar att de första skrifterna forskarna lyckats avkoda oftast handlade om bokföring. Forskare som hoppats på djupa tankar blir lätt besvikna.

Men redan möjligheten till bokföring och att hålla ordning på storleksordningar var central för att kunna skapa företag,

skatteväsen, förvaltningar, universitet – institutioner av det komplexa slag som bygger avancerade samhällen.

Samspelet mellan människans potential, de biologiska selektionsmekanismerna och framväxten av nya institutioner är intrikat. Professor David R Olson från Toronto, som leder DN-symposiet om läsning, beskriver tre stora sociala skiften av utomordentlig betydelse.

Det första är när man kom på interpunktion och mellanrum mellan orden, vilket möjliggjorde tyst och privat läsning och snabbare läsning än tidigare.

Det andra är boktryckarkonsten, som gav grund för en större läsekrets och för mer komplexa institutioner. Det tredje är utvecklingen av de nationella språken som gav arenor för allmän utbildning, press och opinionsbildning.

Ingvor Olsson var med i ledningen för det internationella jämförande forskningsprojektet om läsförmåga i olika länder. Han har funnit att skillnader i skriftsspråks- och läskulturer mellan olika länder förklarar mer än den direkta skolundervisningen (redovisat i boken »The teaching of reading around the world«).

Av 9-åringar i Sverige har 90 procent sett sina föräldrar läsa tidning hemma varje dag, mot bara 25 procent av franska 9-åringar.

Utöver tidningskulturen i Sverige har vi också sagobokskulturen och en textkultur som bidragit till att vi inte dubbar utländska teve-program utan tidigt vänjer våra barn vid att snabbt läsa textremsor.

Efter en lång historisk epok av muntlighetkultur har vi nu genomgått 150 år av skriftlighetskultur och tycks återgå till muntlighetkultur, skriver Lars Melin. Men, tillägger han, »sam-

tidigt har skriften sina fördelar kvar. Den gör meddelandet överblickbart, analyserbart, planeringsbart och bemötbart.

Den skiftar obönhörligt mellan huvudsak och bisak, den visar med sin disposition var utgångspunkterna är och den blottar detaljer som glider förbi i talströmmen. Och framför allt kan den arkiveras så att det blir möjligt att söka information. Samtidigt som alla de nya medierna ställer allt hårdare krav på korthet, effektivitet och snabbhet i repliken så ger skriften möjlighet till omsorgsfull planering i förväg.«

Men texten behöver nu, mitt i allt tal om »kunskapssamhälle«, mer aktivt försvar än på länge. Det har att göra med en av människans svagheter: att lätt förledas tro att det vi erövrat civilisatoriskt inte kan gå förlorat om vi bara tar det för givet.

Skriften är inte bara människans uttryck, den skapar oss samtidigt. Slutar vi använda textens grad av sofistikerad blir vi så småningom mindre kultiverade i hur vi tänker och handlar.

23 juli 2000

Den nya biologin och vad den lovar av framsteg i människans kamp med sjukdom och lidande. Europas framtid. Bilder av Sverige. Publicistens ansvar.

Det är fyra huvudteman i detta urval av uppmärksammade söndagskolumner som Hans Bergström skrev under sitt sista år som chefredaktör för Dagens Nyheter.

” Genom denna bok blir artiklarna tillgängliga för dem som inte läst dem, liksom för dem som vill ha tillfälle till förnyad läsning och fördjupad reflexion. Hans Bergström riktar uppmärksamheten mot viktiga frågor och spännande perspektiv. Han visar att politisk debatt kan vara det den sällan är: intellektuellt stimulerande, optimistisk och överraskande... Artiklarna öppna dörren på glänt till perspektiv som de flesta av oss inte kan, hinner eller förmår upptäcka själva. ”

Ur Lennart Arvedsons förord

ISBN 91-7588-380-5

9 789175 883809